

RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN

MATERIALITATEA EXPERIMENTULUI PITEȘTI

ESEU ARHEOLOGIC DESPRE MEMORIA REPRESIUNII
ȘI REZISTENȚEI ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

MATERIALITY OF THE PITEȘTI EXPERIMENT

AN ARCHAEOLOGICAL ESSAY ON THE MEMORY OF
REPRESSION AND RESISTANCE IN COMMUNIST ROMANIA

Editura EUROTIP Baia Mare, 2015

Radu-Alexandru DRAGOMAN

MATERIALITATEA EXPERIMENTULUI PITEȘTI

ESEU ARHEOLOGIC DESPRE MEMORIA REPRESIUNII
ȘI REZISTENȚEI ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

MATERIALITY OF THE PITEȘTI EXPERIMENT

AN ARCHAEOLOGICAL ESSAY ON THE MEMORY OF
REPRESSION AND RESISTANCE IN COMMUNIST ROMANIA

Editura EUROTIP
Baia Mare, 2015

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
BIBLIOTHECA MARMATIA 5

Editor:

Viorel Rusu

Grafică și tehnoredactare:

Rodica Mone

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DRAGOMAN, RADU-ALEXANDRU

**Materialitatea experimentului Pitești : eseu arheologic despre
memoria represiunii și rezistenței în România comunistă =**

**Materiality of the Pitesti experiment : an archaeological essay on
the memory of repression and resistance in communist Romania /**

Radu Alexandru Dragoman. - Baia Mare : Eurotip, 2015

Bibliogr.

ISBN 978-606-617-197-7

343.8(498 Pitești)

94(498)

© Radu-Alexandru Dragoman

© Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș

*Dedic acest text memoriei lui Constantin Teja,
care a petrecut 13 ani în închisorile comuniste,
trecând și prin Experimentul Pitești,
precum și soției lui, Elpidia Teja,
care l-a așteptat tot acest timp.*

*I dedicate this text to the memory of Constantin Teja,
who spent 13 years of his life in communist prisons,
also going through the Pitești Experiment,
and to his wife, Elpidia Teja,
who had waited for him all these long years.*

CUPRINS / CONTENTS

Lista ilustrației / List of illustrations - 7

Prefață și mulțumiri - 23 / Preface and acknowledgements - 113

Capitolul 1 / Chapter 1

Dimensiunea materială a represiunii politice comuniste din România - 27
The material dimension of communist political repression in Romania - 117

Capitolul 2 / Chapter 2

Despre obiecte - 37

On objects - 129

Excurs Povestea unor obiecte - 51

Excursus The story of a few objects - 143

Capitolul 3 / Chapter 3

Materialitatea comemorării și uitării victimelor - 59
Materiality of victims' commemoration and oblivion - 151

Excurs Fuhrmann - 89

Excursus Fuhrmann - 181

Capitolul 4 / Chapter 4

Cărțile memorialistice ca obiecte - 91

Memorialistic books as objects - 183

Excurs Urme materiale: o fotografie - 101

Excursus Material traces: a photograph - 193

Capitolul 5 / Chapter 5

Concluzii și perspective - 105

Conclusions and perspectives - 197

Anexe / Appendices - 203

Referințe bibliografice / References - 205

Figuri / Figures - 217

Lista ilustrației / List of illustrations

Figuri / Figures

Figura 1. Hartă cu centrele de detenție politică din România comunistă menționate în text (harta: Mihai Florea).

Figure 1. Map of the political detention centres in Communist Romania mentioned in the text (map: Mihai Florea).

Figura 2. Fosta închisoare politică din Suceava (foto: Radu-Alexandru Dragoman, noiembrie 2012).

Figure 2. The former political prison in Suceava (photo: Radu-Alexandru Dragoman, November 2012).

Figura 3. Una dintre intrările în fosta închisoare politică din Pitești (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2011).

Figure 3. One of the entrances to the former political prison in Pitești (photo: Vlad Ioachimescu, February 2011).

Figura 4. Recipiente expuse în Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței din Sighet (foto: Sorin Oanță-Marghitu, ianuarie 2009).

Figure 4. Containers exhibited in the Memorial to the Victims of Communism and the Resistance in Sighet (photo: Sorin Oanță-Marghitu, January 2009).

Figura 5. Instrumente utilizate în timpul detenției politice de către Nicolae Purcărea pentru a confecționa obiecte (foto: Vlad Ioachimescu, octombrie 2013).

Figure 5. Tools used by Nicolae Purcărea to make objects during his political detention (photo: Vlad Ioachimescu, October 2013).

Figura 6. Obiecte confecționate de Nicolae Purcărea în timpul detenției politice (foto: Vlad Ioachimescu, octombrie 2013).

Figure 6. Objects made by Nicolae Purcărea during his political detention (photo: Vlad Ioachimescu, October 2013).

Figura 7. Icoane din locuința lui Nicolae Purcărea, printre care se numără și un exemplar confecționat în timpul detenției politice la Lătești (foto: Vlad Ioachimescu, octombrie 2013).

Figure 7. Icons from Nicolae Purcărea's home, including an item made during his political detention at Lătești (photo: Vlad Ioachimescu, October 2013).

Figura 8. Notățiile lui Virgil Maxim cu privire la o cruce pe care a sculptat-o în timpul detenției politice la Târgșor.

Figure 8. Virgil Maxim's notes regarding a cross that he carved during his political detention at Târgșor.

Figura 9. Valeriu Gafencu (sursa: internet).

Figure 9. Valeriu Gafencu (source: internet).

Figura 10. Elisabeta Miron (sursa: Elisabeta Ionescu [fostă Miron]).

Figure 10. Elisabeta Miron (source: Elisabeta Ionescu [ex Miron]).

Figura 11. Obiecte confecționate de Valeriu Gafencu în timpul detenției politice la Aiud (foto: Radu-Alexandru Dragoman, martie 2011).

Figure 11. Objects made by Valeriu Gafencu during his political detention at Aiud (photo: Radu-Alexandru Dragoman, March 2011).

Figura 12. Obiecte confecționate de Traian („Macă”) Popescu în timpul detenției politice la Văcărești (foto: Marius Amarie, februarie 2008).

Figure 12. Objects made by Traian („Macă”) Popescu, during his political detention at Văcărești (photo: Marius Amarie, February 2008).

Figura 13. Obiecte confecționate de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică (foto: Vlad Ioachimescu, martie 2013).

Figure 13. Objects made by Ion I. („Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention (photo: Vlad Ioachimescu, March 2013).

Figura 14. Madone sculptate de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică (foto: Vlad Ioachimescu, martie 2013).

Figure 14. Madonnas carved by Ion I. („Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention (photo: Vlad Ioachimescu, March 2013).

Figura 15. Madonă sculptată de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică, în asociere cu o icoană a Sfântului Nicolae (foto: Vlad Ioachimescu, martie 2013).

Figure 15. Madonna carved by Ion I. („Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention, displayed in association with an icon of Saint Nicholas (photo: Vlad Ioachimescu, March 2013).

Figura 16. Celularul din fosta închisoare politică din Sighet (foto: Sorin Oanță-Marghitu, ianuarie 2009).

Figure 16. The cells in the former political prison at Sighet (photo: Sorin Oanță-Marghitu, January 2009).

Figura 17. Expoziție dedicată Experimentului Pitești, amenajată într-una din celulele fostei închisori politice din Sighet (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 17. Exhibition dedicated to the Pitești Experiment, mounted in one of the cells of the former political prison at Sighet (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 18. Cameră în fosta închisoare politică din Sighet în care a fost deținut Aurel Vișovan, înainte de a fi trimis spre „reeducare” la Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2007).

Figure 18. Room in the former political prison at Sighet where Aurel Vișovan had been imprisoned before he was sent to Pitești for “re-education” (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2007).

Figura 19. Fosta închisoare politică din Pitești (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2011).

Figure 19. The former political prison in Pitești (photo: Vlad Ioachimescu, February 2011).

Figura 20. Cronologie: zidul fostei închisori politice din Pitești și plăcuțe din perioada în care clădirea a fost utilizată ca sediu pentru activități de construcție (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2011).

Figure 20. Chronology: the wall of the former political prison in Pitești and plates belonging to the period when the building was used as a headquarter for construction activities (photo: Vlad Ioachimescu, February 2011).

Figura 21. Transformări ale exteriorului fostei închisori politice din Pitești; „coada” T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2011).

Figure 21. Exterior alterations to the former political prison in Pitești; the end of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2011).

Figura 22. Transformări ale interiorului fostei închisori politice din Pitești; „coada” T-ului (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2009).

Figure 22. Interior alterations to the former political prison in Pitești; the end of the T (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2009).

Figura 23. Șantier de construcții din decembrie 2007 în curtea fostei închisori politice din Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

Figure 23. Construction site within the precincts of the former political prison in Pitești in December 2007 (photo: Radu-Alexandru Dragoman).

Figura 24. Construcții ridicate după 2000 în curtea fostei închisori politice din Pitești (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2011).

Figure 24. Buildings erected after 2000 within the precincts of the former political prison in Pitești (photo: Vlad Ioachimescu, February 2011).

Figura 25. Fosta închisoare politică din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Radu-Alexandru Dragoman, decembrie 2007).

Figure 25. The former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Radu-Alexandru Dragoman, December 2007).

Figura 26. Curte interioară din fosta închisoare politică din Pitești (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 26. Inner yard of the former political prison in Pitești (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 27. Scările care duc la subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 27. Stairs leading to the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 28. Subsol al fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 28. Basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 29. Cameră din subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 29. Room at the basement of the former political prison Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 30. Paturi suprapuse depozitate într-una din camerele aflate la subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 30. Bunk beds deposited in one of the rooms at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 31. Mozaic din perioada comunistă în subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 31. Mosaic from the Communist period at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 32. Modificări ale unei camere din subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 32. Alterations to a room at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 33. Obiecte depozitate în unele camere din subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008 și Radu-Alexandru Dragoman, decembrie 2007).

Figure 33. Objects deposited in some of the rooms at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008 and Radu-Alexandru Dragoman, December 2007).

Figura 34. Scările care duc la etajul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008 și Radu-Alexandru Dragoman, noiembrie 2012).

Figure 34. Stairs leading to the first floor of the the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008, and Radu-Alexandru Dragoman, November 2012).

Figura 35. Culoarul spre fosta „Cameră 4 Spital” (foto: Radu-Alexandru Dragoman, decembrie 2007).

Figure 35. The corridor to the “Room 4 Hospital” (photo: Radu-Alexandru Dragoman, December 2007).

Figura 36. Planul etajului fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului (foto: Radu-Alexandru Dragoman, mai 2008).

Figure 36. First floor plan of the former political prison in Pitești; the right side of the T (photo: Radu-Alexandru Dragoman, May 2008).

Figura 37. Fosta „Cameră 4 Spital” (foto: Vlad Ioachimescu, februarie 2008).

Figure 37. The former “Room 4 Hospital” (photo: Vlad Ioachimescu, February 2008).

Figura 38. Ansamblul memorial din Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2009).

Figure 38. The Pitești memorial ensemble (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2009).

Figura 39. Element al ansamblului memorial din Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman, februarie 2011).

Figure 39. Element of the Pitești memorial ensemble (photo: Radu-Alexandru Dragoman, February 2011).

Figura 40. Element al ansamblului memorial din Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman, februarie 2011).

Figure 40. Element of the Pitești memorial ensemble (photo: Radu-Alexandru Dragoman, February 2011).

Figura 41. Monumentul memorial din Aiud (foto: Tiberiu Vasilescu, mai 2008).

Figure 41. The Aiud memorial monument (photo: Tiberiu Vasilescu, May 2008).

Figura 42. Monumentul memorial din Baia Sprie (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 42. The Baia Sprie memorial monument (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 43. Monumentul memorial din Cavnic: detaliu (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2007).

Figure 43. The Cavnic memorial monument: a detail (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2007).

Figura 44. Troiță amplasată la intrarea în fosta colonie de muncă forțată din Baia Sprie (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 44. Cross raised at the entrance to the former forced labour colony in Baia Sprie (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 45. Monumentul memorial din Poarta Albă (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2011).

Figure 45. The Poarta Albă (The White Gate) memorial monument (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2011).

Figura 46. Troiță din curtea Bisericii „Sfântul Calinic” din București, sculptată de Aurel Obreja, fost deținut politic (foto: Radu-Alexandru Dragoman, august 2009).

Figure 46. Cross in the yard of “Saint Calinic’s” Church in Bucharest, carved by Aurel Obreja, a former political prisoner (photo: Radu-Alexandru Dragoman, August 2009).

Figura 47. Element al ansamblului memorial din Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman, februarie 2011).

Figure 47. Element of the Pitești memorial ensemble (photo: Radu-Alexandru Dragoman, February 2011).

Figura 48. Ușă provenită de la o celulă din fosta închisoare politică din Pitești și înglobată într-unul din elementele ansamblului memorial (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2009).

Figure 48. Door from a cell of the former political prison at Pitești, integrated into one of the elements of the memorial ensemble (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2009).

Figura 49. Memorialul Renașterii din București (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2006).

Figure 49. The Memorial of the Revival in Bucharest (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2006).

Figura 50. Memorialul Renașterii din București: detaliu (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2006).

Figure 50. The Memorial of the Revival in Bucharest: a detail (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2006).

Figura 51. Cimitirul „Eroii Revoluției” din București (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2006).

Figure 51. The “Heroes of the Revolution” Cemetery in Bucharest (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2006).

Figura 52. Morminte din Cimitirul „Eroii Revoluției” din București, unde se face referire la autorii crimelor comise în timpul revoluției din decembrie 1989 (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2006).

Figure 52. Graves in the “Heroes of the Revolution” Cemetery in Bucharest, where reference is made to the authors of the crimes committed

during the revolution in December 1989 (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2006).

Figura 53. Monument memorial din București dedicat fondatorilor Uniunii Europene (foto: Radu-Alexandru Dragoman, aprilie 2008).

Figure 53. Memorial monument in Bucharest dedicated to the founders of the European Union (photo: Radu-Alexandru Dragoman, April 2008).

Figura 54. Plăcuță amplasată în anul 2000 pe soclul fostei statui a lui Lenin din București (foto: Radu-Alexandru Dragoman, aprilie 2008).

Figure 54. Plaque added in 2000 on the base of Lenin's former statue in Bucharest (photo: Radu-Alexandru Dragoman, April 2008).

Figura 55. Fosta închisoare din Doftana în care au fost închiși în perioada interbelică deținuții politici comuniști (foto: Vlad Ioachimescu, iulie 2010).

Figure 55. The Doftana former prison, where Communist political prisoners were incarcerated in the interwar period (photo: Vlad Ioachimescu, July 2010).

Figura 56. Candelă sculptată în centrul de detenție de la Galda de Jos, în 1946-1948, expusă în Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței din Sighet (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 56. Votive Lamp ("Candelă") carved between 1946-1948 in the detention center at Galda de Jos, and exhibited in the Memorial to the Victims of Communism and the Resistance in Sighet (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 57. Apartamentul doamnei Mihaela Doina Gheorghian: obiecte religioase confecționate de Iordache Nicoară în 1939, în lagărul de la Miercurea Ciuc, în asociere cu alte icoane (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2010).

Figure 57. Mrs. Mihaela Doina Gheorghian's apartment: religious objects made by Iordache Nicoară in 1939, in the Miercurea Ciuc camp, displayed in association with other icons (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2010).

Figura 58. Apartamentul doamnei Mihaela Doina Gheorghian: obiect religios confecționat de Radu Gheorghian în perioada comunistă, în închisoarea politică din Gherla, în asociere cu alte iconițe (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2010).

Figure 58. Mrs. Mihaela Doina Gheorghian's apartment: religious object made by Radu Gheorghian during the Communist period, in the Gherla

political prison, displayed in association with other small icons (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2010).

Figura 59. Alterări ale ansamblului memorial din Pitești (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2009).

Figure 59. Alterations to the Pitești memorial ensemble (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2009).

Figura 60. Osuarul amenajat în interiorul memorialului din Aiud (foto: Radu-Alexandru Dragoman, septembrie 2011).

Figure 60. The ossuary set up inside the Aiud memorial (photo: Radu-Alexandru Dragoman, September 2011).

Figura 61. Paraclisul amenajat în interiorul memorialului din Aiud (foto: Radu-Alexandru Dragoman, septembrie 2011).

Figure 61. The oratory set up inside the Aiud memorial (photo: Radu-Alexandru Dragoman, September 2011).

Figura 62. Mănăstirea „Tuturor Sfinților Români” de la Galeșu, închinată mucenicilor și mărturisitorilor din închisorile comuniste (foto: Radu-Alexandru Dragoman, septembrie 2014).

Figure 62. “All Romanian Saints” Monastery in Galeșu, dedicated to the martyrs and confessors in the Communist prisons (photo: Radu-Alexandru Dragoman, September 2014).

Figura 63. Paraclisul amenajat în fosta „Cameră 4 Spital” (foto: Maria Axinte, octombrie 2014).

Figure 63. The oratory set up inside the former “Room 4 Hospital” (photo: Maria Axinte, October 2014).

Figura 64. Raclă cu sfinte moaște ale noilor martiri în biserica Mănăstirii Petru Vodă (foto: Radu-Alexandru Dragoman, aprilie 2010).

Figure 64. Reliquary with holy relics of the new martyrs in the church of the Petru Vodă Monastery (photo: Radu-Alexandru Dragoman, April 2010).

Figura 65. Martiri și mărturisitori ai prigoanei comuniste redați în interiorul Bisericii „Sfânta Treime” de la Spitalul de Copii „Grigore Alexandrescu” din București (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iunie 2010).

Figure 65. Martyrs and confessors of the Communist repression depicted inside the “Holy Trinity” Church from the “Grigore Alexandrescu” Children’s Hospital in Bucharest (photo: Radu-Alexandru Dragoman, June 2010).

Figura 66. Icoane cu noii mucenici și mărturisitori din închisorile comuniste și raclă cu sfinte moaște ale noilor mucenici de la Aiud, în biserica Mănăstirii „Tuturor Sfinților Români” de la Galeșu (foto: Radu-Alexandru Dragoman, septembrie 2014).

Figure 66. Icons of the new martyrs and confessors in the Communist prisons, and reliquary with holy relics of the new martyrs from Aiud in the church of “All Romanian Saints” of the Monastery in Galeșu (photo: Radu-Alexandru Dragoman, September 2014).

Figura 67. Icoană cu noii mucenici Ilarion Felea, Daniil de la Rarău și Valeriu Gafencu.

Figure 67. Icon of the new martyrs Ilarion Felea, Daniil from Rarău and Valeriu Gafencu.

Figura 68. Icoană cu Sfinții Mucenici Brâncoveni (secolul al XVIII-lea) și noul mucenic Valeriu Gafencu (secolul XX).

Figure 68. Icon of the Saint Martyrs of the Brâncoveanu family (XVIIIth century) and of the new martyr Valeriu Gafencu (XXth century).

Figura 69. Icoană cu noul mucenic Valeriu (Gafencu).

Figure 69. Icon of the new martyr Valeriu (Gafencu).

Figura 70. Icoană în care sunt redate suferințele mucenicilor și mărturisitorilor din închisorile comuniste, inclusiv cei trecuți prin „reeducare” (foto: Mănăstirea Diaconești).

Figure 70. Icon depicting the sufferings of the martyrs and confessors in the Communist prisons, including those who went through “re-education” (photo: Diaconești Monastery).

Figura 71. Icoană cu „îngerul apărător al României” și mucenicii și mărturisitorii din închisorile comuniste.

Figure 71. Icon depicting “Romania’s guarding angel” and the martyrs and confessors in the Communist prisons.

Figura 72. Acatistul noului mucenic Valeriu (Gafencu).

Figure 72. The akathist of the new martyr Valeriu (Gafencu).

Figura 73. Acatiste ale noilor mucenici și mărturisitori din închisorile comuniste.

Figure 73. Akathists of the new martyrs and confessors in the Communist prisons.

Figura 74. Calendare cu noii mucenici și mărturisitori din închisorile comuniste; fotografie și icoană a lui Gheorghe Calciu-Dumitreasa, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 74. Calendars with the new martyrs and confessors in the Communist prisons; photograph and icon of Gheorghe Calciu-Dumitreasa, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 75. Mormântul din Cimitirul Bellu Ortodox din București în care au fost reînhumate osemintele Monseniorului Vladimir Ghika (foto: Radu-Alexandru Dragoman, aprilie 2013).

Figure 75. The grave in the Bellu Orthodox Cemetery in Bucharest where the bones of Monseigneur Vladimir Ghika have been re-buried (photo: Radu-Alexandru Dragoman, April 2013).

Figura 76. Statuie ridicată în București în memoria Monseniorului Vladimir Ghika (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 76. Statue erected in Bucharest in memory of Monseigneur Vladimir Ghika (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 77. Mormântul episcopului greco-catolic Vasile Aftenie, din Cimitirul Bellu Catolic din București (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 77. Greek-Catholic Bishop Vasile Aftenie’s grave in the Bellu Catholic Cemetery in Bucharest (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 78. Monument ridicat în Baia Mare „În amintirea episcopilor martiri ai Bisericii Greco-Catolice Române”, inclusiv pentru episcopul Vasile Aftenie (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2012).

Figure 78. Monument erected in Baia Mare “In memory of the martyr bishops of the Romanian Greek-Catholic Church”, including the Bishop Vasile Aftenie (photo: Radu-Alexandru Dragoman, July 2012).

Figura 79. Materiale de promovare a *Proiectului „Fenomenul Pitești”* (foto: Radu-Alexandru Dragoman, februarie 2011).

Figure 79. Promoting materials for the “*Pitești Phenomenon*” Project (photo: Radu-Alexandru Dragoman, February 2011).

Figura 80. Element al ansamblului memorial din Pitești pe care apare numele lui Alfred Fuhrmann (foto: Radu-Alexandru Dragoman, iulie 2009).

Figure 80. Element of the Pitești memorial ensemble on which the name of Alfred Fuhrmann is inscribed (foto: Radu-Alexandru Dragoman, July 2009).

Figura 81. Coperta cărții lui Virgil Maxim, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 81. Cover of a book by Virgil Maxim, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 82. Copertele cărții lui Nicolae Purcărea, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 82. Covers of a book by Nicolae Purcărea, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 83. Coperta cărții lui Ștefan Ioan I. Davidescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 83. Cover of a book by Ștefan Ioan I. Davidescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 84. Coperta uneia dintre lucrările lui Costin Merișca, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 84. Cover of a book by Costin Merișca, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 85. Coperta cărții lui Mihai Timaru, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 85. Cover of a book by Mihai Timaru, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 86. Coperta uneia dintre lucrările lui Nicolae Călinescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 86. Cover of a book by Nicolae Călinescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 87. Coperta cărții lui Aristide Ionescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 87. Cover of a book by Aristide Ionescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 88. Coperta cărții lui Mihai Buracu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 88. Cover of a book by Mihai Buracu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 89. Coperta cărții lui Eugen Măgirescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 89. Cover of a book by Eugen Măgirescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 90. Două ediții diferite ale cărții lui Dan Lucinescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 90. Two distinct editions of a book by Dan Lucinescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 91. Coperta unuia dintre volumele dedicate actelor simpozionului anual *Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură*.

Figure 91. The cover of one of the volumes dedicated to the proceedings of the annual symposium *The Pitești Experiment – Re-education through torture*.

Figura 92. Coperta unui volum din seria dedicată experiențelor carcerale în România comunistă.

Figure 92. The cover of a volume from the series dedicated to the prison experiences in Communist Romania.

Figura 93. Coperta primului volum dintr-o trilogie dedicată „reeducării” în România comunistă.

Figure 93. The cover of the first volume of a trilogy dedicated to the “re-education” in Communist Romania.

Figura 94. Copertele a două ediții ale unui volum dedicat Experimentului Pitești.

Figure 94. The covers of two different editions of a volume dedicated to the Pitești Experiment.

Figura 95. Copertele cărții de poezii a lui Constantin Oprea, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 95. The covers of a poetry book by Constantin Oprea, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 96. Fotografie cu fosta închisoare politică din Pitești, făcută în anii 1980 de Nicolae Costelian (© Nicolae Costelian).

Figure 96. Photograph of the former political prison in Pitești, taken in the 1980s by Niculae Costelian (© Niculae Costelian).

Tabele/ Tables

Tabelul 1. Comparație între monumentele construite de foștii deținuți politici și cele construite de stat.

Table 1. Comparison between the monuments erected by the former political prisoners and those erected by the state.

Tabelul 2. Comparație între semnificațiile unor obiecte implicate în evenimentele din 15 (coloana din stânga), respectiv 17 februarie 2011 (coloana din dreapta).

Table 2. Comparison between the meanings of a few objects involved in the events of February 15th (left column) and February 17th 2011 (right column).

Tabelul 3. Comparație între muzeele existente și muzeele de care este nevoie în viziunea lui Orhan Pamuk (2012: 57).

Table 3. Comparison between the existing museums and the museums one would need according to Orhan Pamuk's vision (2012: 57).

MATERIALITATEA EXPERIMENTULUI PITEȘTI
ESEU ARHEOLOGIC DESPRE MEMORIA REPRESIUNII
ȘI REZISTENȚEI ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

Prefață și mulțumiri

Documentarea și alcătuirea textului acestui eseu au început în iarna anului 2007 și au durat până în anul 2014. În ciuda preocupării continue, procesul a fost unul extrem de fragmentat, marcat periodic de întreruperi mai lungi sau mai scurte și de nenumărate modificări, unele radicale. Textul își are originea în credința că demersul arheologic nu poate fi „neutru” sau „apolitic”. După experiența regimului totalitar comunist, arheologia românească ar fi trebuit să-și piardă inocența (ca să parafralez binecunoscuta expresie a lui David Clarke), și anume să renunțe la o filosofie de cercetare ce pretinde că prin aplicarea riguroasă a metodelor și tehnicilor specifice, demersul arheologic poate deveni unul strict „științific”, situat în afara politicului. Din nefericire, în cadrul câmpului arheologic din România această perspectivă continuă să fie dominantă. Indiferent de perioada cronologică investigată, o practică ce pretinde a fi „neutră” și „apolitică” este profund problematică, rezultând, dincolo de intenția arheologilor, în susținere tacită pentru puterea politică de la un moment dat, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, în timpul regimului comunist (Dragoman și Oanță-Marghitu, 2013: 13-46, 165-177). A ignora faptul că practica arheologică nu poate fi separată de contextul sociopolitic în care are loc și a perpetua miturile „neutralității” și „apoliticului” sub masca unui fals obiectivism este lipsit de etică, ca să nu spun imoral. Consider că arheologii trebuie să utilizeze instrumentele specifice disciplinei lor pentru o înțelegere critică a lumii în care trăiesc și lucrează. Am decis, prin urmare, că una dintre cele mai directe modalități de intervenție în luptele ideologice din România de astăzi o poate constitui, printre altele, o arheologie a trecutului apropiat/contemporan (pe aceeași linie de gândire cu Shanks și Tilley, 1992: 172).

Tema aleasă este memoria materială a unui episod al represiunii comuniste din România, cunoscut sub numele de Experimentul Pitești (1949-1952). Prin analiza acestei memorii materiale, lucrarea se referă atât la trecut, cât și la prezent. Capitolul 1 conține un stadiu al cercetării arheologice privind represiunea comunistă, un scurt istoric al Experimentului Pitești și cadrul teoretic general al lucrării. În capitolul 2, pe baza unei „săpături” în textele memorialistice, am scos în evidență rolurile jucate de obiecte în evenimentele legate de Experimentul Pitești. Acest capitol este urmat de un excurs ce cuprinde povestea unor obiecte confecționate de trei oameni care s-au confruntat într-o formă sau alta cu

Experimentul Pitești. În capitolul 3 mi-am îndreptat atenția asupra materialității comemorării și uitării victimelor Experimentului, mai precis asupra transformărilor suferite de închisoarea Pitești în decursul timpului, asupra monumentului memorial Pitești (analizat în relație cu alte monumente memoriale ridicate fie de către Asociația Foștilor Deținuți Politici din România, fie de către stat), precum și asupra altor forme de materializare a memoriei. După acest capitol am inserat un al doilea excurs ce conține povestea unui deținut politic misterios. Capitolul 4 se referă la cărțile memorialistice, privite de data aceasta nu ca texte-mărturii, ci ca obiecte. Capitolului 4 îi urmează un al treilea excurs – povestea unei fotografii din anii 1980 cu fosta închisoare politică din Pitești. Capitolul 5 este dedicat concluziilor și perspectivelor unei arheologii a trecutului recent și contemporan al României.

*

O primă versiune a capitolului 3 a fost citită la al nouălea simpozion *Arhitectură. Restaurare. Arheologie* (A.R.A.), organizat de asociația cu același nume, în cadrul mesei rotunde „Trecutul contemporan”, în ziua de 19 aprilie 2008. Parte din același capitol a fost inclusă în comunicarea „Postprocesualismul și deschiderea către critica prezentului” din cadrul proiectului *Research Traditions and Styles of Thinking in Archaeology*, coordonat de Mircea Anghelinu și Gheorghe Alexandru Niculescu, și prezentat la Universitatea „Valahia” din Târgoviște, în data de 27 aprilie 2009. O prezentare generală a rezultatelor analizei a avut loc în cadrul Cercului Pedagogic de Istorie al școlii primare din comuna Jilava, în data de 28 noiembrie 2012. Câteva dintre obiecte au fost prezentate în zilele de 2 și 3 aprilie 2013, în cadrul prelegerilor intitulate *Valeriu Gafencu – model de sfințenie, prietenie și dăruire*, la Colegiul Național „Mihai Viteazul” și Colegiul Național „Cantemir-Vodă” din București, organizate de Biserica „Sfântul Silvestru” și Asociația „Ammă” din București.

Povestea unor obiecte confecționate de trei deținuți politici a fost inclusă într-o expoziție – *Oameni și obiecte* – organizată de Fundația „Sfinții Închisorilor” în data de 6 decembrie 2014, cu ocazia împlinirii a 65 de ani de la începerea Experimentului Pitești, într-una din fostele celule ale închisorii Pitești.

*

Documentarea pentru acest eseu a fost posibilă datorită concursului a numeroși oameni. Țin să îmi exprim recunoștința față de foștii deținuți politici Vasile Afilie, Gheorghe Gheorghiu, Aristide Ionescu (†), Traian („Macă”) Popescu (†) și Nicolae Purcărea, precum și față de Maria Axinte,

Costel Condurache (†), Elena și Mihaela Costelian, Elizabeta Ionescu, Victoria Păunescu, monahul Moise, obștea Mănăstirii Diaconești și obștea Mănăstirii Petru Vodă pentru sprijinul acordat în colectarea de informații privind cultura materială asociată Experimentului Pitești. De asemenea, le mulțumesc pentru ajutor și bunăvoință lui Ciprian Astaloș, ieromonahului Augustin, lui Magritte Borfeld, Mădălinei, Mariei și lui Gheorghe Burlacu, Părintelui Marius Cătană, Irinei și lui Gabriel Dragomir, lui Gheorghe Dumitroaia, Mihai Florea, Aneimaria Iarovenco, Silviei Marinescu-Bîlcu, ieromonahului Neofit, Părintelui Tudor Peiu, lui Dan și Gabrielei Pop, Părintelui George Popa, lui Gabriel Popescu, Silvanei Rachieru, Danei Radu, lui Alexandre Reichardt, Bartłomiej Szymon Szmoniewski, Tiberiu Vasilescu și Vlad V. Zirra.

În lucrare am mai inclus fotografii făcute la rugămintea mea de Maria Axinte, Marius Amarie, Sorin Oanță-Marghitu, Dan Pop, Tiberiu Vasilescu și mai ales de Vlad Ioachimescu. Le mulțumesc tuturor.

Mi-aș fi dorit ca fotografiile pe care le-am făcut să fi fost evocatoare și să fi fost incluse în text, însă lipsa mea de talent și resursele financiare limitate au determinat alegerea acestui format care nu pune în valoare materialitatea Experimentului Pitești așa cum mi-ar fi plăcut.

Mihaela Costelian, Elizabeta Ionescu, Silvia Marinescu-Bîlcu, Sorin Oanță-Marghitu, monahul Moise, ieromonahul Neofit, Mircea Nicolau, Victoria Păunescu, Dan Pop, Tiberiu Vasilescu, Alexandru Vulpe și Vlad Vintilă Zirra au citit una sau alta dintre variantele acestui text. Evident, orice fel de greșeală îmi aparține.

Totodată, îmi exprim gratitudinea față de cei care au tradus textul în limba engleză: Iris Elisiario (cea mai mare parte a textului), Claudia Sădean (al doilea excurs) și Mihaela Șerban (ultimul excurs).

Publicarea volumului se datorează susținerii venite din partea lui Viorel Rusu, directorul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș (Baia Mare), și lui Dan Pop, șeful departamentului arheologie din cadrul aceleiași instituții, cărora le mulțumesc din suflet.

Dar mai ales, sentimentul meu de adâncă recunoștință se îndreaptă către părinții mei.

București, 2014

Capitolul 1

Dimensiunea materială a represiunii politice comuniste din România

Introducere

Între 1945 și 1989 regimul comunist a urmărit în mod sistematic ștergerea definitivă a memoriei colective și înlocuirea ei cu o „memorie oficială”, fapt fără precedent în istoria României. Ca să folosesc expresia lui Paul Connerton (2006: 317), a fost „un război obsesiv și total asupra memoriei”¹, în cadrul căruia represiunea a jucat rolul central, cei mai vizati fiind opozanții reali sau imaginari ai sistemului. Sute de mii de oameni au fost internați, torturați, uciși, comunități întregi deportate. Totul prin intermediul unui sistem concentraționar construit special în acest scop și compus din penitenciare, locuri de anchetă, depozit și surghiun, lagăre de muncă forțată, centre de deportare și domiciliu obligatorii, aziluri psihiatrice *etc.* (Tismăneanu *et al.*, 2007: 535) (**fig. 1**). Despre toate aceste lucruri aparatul represiv a păstrat tăcerea, iar istoria a fost rescrisă în conformitate cu noile comandamente ideologice, în timp ce versiunile alternative au fost transmise oral, de la o generație la alta, în cadrul familiei. Paralel, regimul comunist și-a propus distrugerea materialității moștenite din perioada anterioară și construirea uneia noi, socialiste, fapt ce s-a concretizat, spre exemplu, în demolarea arhitecturii tradiționale (caselor) și înlocuirea ei cu o arhitectură modernă (blocuri de apartamente), dărâmarea bisericilor, înlocuirea statuiilor reprezentând personaje indezirabile cu statui ale unor personaje istorice sau politice promovate de noua ideologie și, nu în ultimul rând, în redenumirea orașelor, străzilor sau piețelor. Cât de crâncenă a fost dorința de distrugere a materialității trecutului precomunist ne arată punerea în aplicare în anii 1980 a unui „plan de sistematizare” ce prevedea demolarea în proporție de 90-95% a caselor tradiționale și construirea de

---

¹ Toate citatele în alte limbi decât cea română au fost traduse de Iris Elisiario.

cartiere de blocuri (Drazin, 2005: 201).

Schimbările politice survenite în urma evenimentelor din decembrie 1989 au atras după sine o adevărată explozie a preocupărilor legate de „recuperarea memoriei” și în mod particular ale celor referitoare la atrocitățile comise în timpul regimului comunist. Acest interes s-a concretizat într-o multitudine de cărți de memorialistică, jurnale personale, volume de documente, lucrări de sinteză, articole în reviste și ziare, în publicarea autorilor „interziși”, în producția de documentare și filme, dezbateri televizate, în construcția de monumente și amenajarea de muzee memoriale dedicate victimelor represiunii și rezistenței *etc.* Sugestiv pentru acest proces este titlul unei noi reviste: *Memoria. Revista gândirii arestate* (publicată în București de Fundația Academia Civică). S-au înființat mai multe institute sau fundații având drept subiect al cercetării, printre altele, represiunea comunistă, cum sunt Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române (1993), Fundația Academia Civică (1994), Institutul Român de Istorie Recentă (2000), Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (2005). Discutabil, punctul culminant l-a constituit condamnarea oficială a comunismului în anul 2007, pe baza unui raport realizat de o comisie prezidențială însărcinată cu analiza dictaturii comuniste din România (Tismăneanu *et al.*, 2007; pentru reacții critice vezi Ernu *et al.*, 2008).

Rolul principal în cunoașterea crimelor din perioada comunistă l-au deținut și continuă să-l dețină informațiile scrise, mai cu seamă literatura memorialistică, dar și documentele de arhivă. Materialitatea represiunii și rezistenței a fost trecută cu vederea de către arheologi, nefiind percepută drept un domeniu de investigat și, implicit, drept o sursă de informații. Principala explicație a acestui dezinteres rezidă în faptul că, în România, arheologia este încă privită ca o *ancilla historiae*, scopul ei limitându-se la studierea trecutului îndepărtat și nu a culturii materiale în general. Drept urmare, cei mai mulți dintre arheologii români nu au acordat atenție și continuă să ignore trecutul apropiat (pentru o critică vezi Dragoman și Oanță-Marghitu, 2013: 165-177). Mai mult decât atât, în mediul academic, o atitudine des întâlnită este aceea conform căreia cercetarea culturii materiale contemporane nu este arheologie sau, în cel mai bun caz, este tolerată. În contextul în care ar exista importante similitudini între comunismul românesc și dictaturile militare din America de Sud (Tismăneanu *et al.*, 2007: 474-475), merită scoasă în evidență atitudinea diferită a unora dintre arheologii sud-americani, după cum se poate observa, spre exemplu, din volumul editat de Pedro Paulo A. Funari, Andrés Zarankin și Melisa Salerno, *Memories from Darkness. Archaeology of Repression and Resistance in Latin America* (2009). De asemenea, în unele dintre fostele țări socialiste, arheologii au contribuit la procesul de „recuperare a memoriei” mai cu

seamă prin cercetarea locurilor în care au fost îngropate victimele represiunii, cum este cazul săpăturilor efectuate de arheologii polonezi la Harkov în cimitirul N.K.V.D. (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne în Uniunea Sovietică) unde se aflau o parte dintre ofițerii polonezi executați de sovietici în 1940 (Kola, 2005), sau identificarea și cartarea așa-numitelor „câmpuri ale morții” din Cambodgia khmerilor roșii (Jarvis, 2002). Spre deosebire de aceste demersuri însă, arheologii sud-americani au inclus în domeniul lor de investigație nu doar gropile comune, ci și alte categorii de „situri”, cum sunt centrele de detenție clandestine în care au fost torturați și uciși numeroși opozanți ai dictaturilor militare (e.g. Zarankin și Funari, 2008).

Implicarea arheologilor în studierea represiunii comuniste din România a început în anul 2006, când, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, împreună cu Fundația Academia Civică și Parchetul Militar au demarat săpăturile din Cimitirul Săracilor, Sighetu Marmăției (vezi Petrov, 2006a; 2006b). Aici au fost îngropați o parte dintre deținuții politici morți în penitenciarul din Sighet: între 1950 și 1955, dintre cei circa 200 de deținuți politici, 52 sau 53 au murit în detenție. Scopul săpăturilor arheologice era următorul:

„de a verifica, cu metodele și mijloacele specifice arheologiei, dacă pe locurile supuse cercetării se găsesc înhumate rămășițele pământești ale unor foști deținuți politici încarcerați și apoi decedați în penitenciarul de la Sighet în cursul primilor ani din deceniul 6 al secolului trecut, perioadă de timp cunoscută pentru atrocitățile comise de către fostul regim comunist din România.” (Petrov, 2006a: 24)

Obiectivul ultim era acela de a produce „dovezi materiale, care să probeze caracterul concentraționar criminal al regimului comunist din România, precum și condițiile de exterminare fizică a celor închiși pe criterii politice, etnice și religioase” (*Raport*, 2006: 4). Din păcate, în acest caz, demersul arheologilor a avut drept scop doar confirmarea unor date cunoscute deja (informații orale și/sau de arhivă). Deoarece constau doar în aplicarea unor proceduri tehnice specifice arheologiei, săpăturile de la Sighet și altele similare rămân tot o anexă a istoriei; cu alte cuvinte, demersul poate fi definit mai degrabă ca unul de exhumare și nu ca unul propriu-zis arheologic (Dragoman și Oanță-Marghitu, 2013: 178-184; vezi și Olivier, 2001).

O arheologie a represiunii comuniste nu trebuie să se limiteze la cercetarea locurilor în care au fost îngropate victimele, ci trebuie să își îndrepte atenția și asupra altor forme ale materialității represiunii cum sunt, de pildă, obiectele confecționate de deținuții politici în timpul detenției, închisorile politice, coloniile de muncă forțată (Dragoman și Florea, 2013), monumentele memoriale etc. Am ales ca subiect experimentul regizat de

regimul comunist începând cu anul 1949 în închisoarea din Pitești (eufemistic intitulat „reeducare”), unicat ca oroare, suferință și perversitate în cadrul sistemului concentraționar comunist din această țară.

Scurt istoric al Experimentului Pitești

În perioada noiembrie 1949-august 1951, închisoarea din Pitești a fost locul de desfășurare a unui experiment inițiat și coordonat de Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român, N.K.V.D. și Direcția Generală a Securității Poporului (Securitate). Aici au fost aduși în special studenți (dar și elevi), cu o medie de vârstă de 22-23 ani (Mureșan, 2010: 292). Toți deținuții erau bărbați. Din 1950, prin echipe de studenți „reeducați” la Pitești, se încearcă extinderea Experimentului și în alte locuri de detenție: Brașov, Târgu Ocna, Canalul Dunăre-Marea Neagră (Poarta Albă, Peninsula), Ocnele Mari și Gherla. În acest din urmă loc, în perioada septembrie 1950 - decembrie 1951, „reeducarea” a fost aplicată nu numai studenților și elevilor, ci extinsă și asupra țăranilor și muncitorilor (Merișca, 1997: 27). La sfârșitul lunii august 1951 centrul „reeducării” a fost mutat în penitenciarul de la Gherla, unde sunt aduși ultimii studenți de la Pitești (Merișca, 1997: 41). Experimentul a fost oprit definitiv la 1 ianuarie 1952.

Ținta principală a Experimentului au constituit-o membrii Legiunii Arhanghelului Mihail², deoarece erau considerați ca fiind, din punct de vedere ideologic, cei mai înverșunați opozanți ai regimului comunist (Stănescu, M., 2010a): *i.e.* religioși, naționaliști, monarhiști, anticomuniști *etc.* Astfel, majoritatea celor internați erau legionari, dar au fost aduși și tineri cu alte orientări politice, inclusiv socialiști sau chiar apolitici. Marea majoritate a celor trecuți prin Experiment au fost români. Printre victime s-au numărat și câțiva maghiari (Nagy Géza în Budeancă, 2007: 227-235), turci (Davidescu, 2003: 41, 217), armeni (Voinea, fără an) sau evrei (Goma, 1990: 107-109). Obiectivele Experimentului au fost, pe de o parte, obținerea de noi date privind opozația regimului și acțiunile acestora, iar pe de altă parte, distrugerea totală a viitoarelor elite culturale și politice formate în alt spirit decât cel comunist (Mureșan, 2010: 302). Conform unui supraviețuitor, în „reeducare” au fost torturați peste 1 000 de oameni: „800 la Pitești, câteva sute la Gherla, 70 de la Târgșor, zeci la Peninsula, 20-30 la Ocnele Mari, 5-6 la Tg. Ocna” (Merișca, 1997: 50).

Nu voi detalia istoria Experimentului, ci doresc să menționez doar principalele momente și trăsături, chiar dacă mult simplificate (vezi

---

² Cunoscută și sub numele de Mișcarea Legionară sau Garda de Fier; inclusă în categoria organizațiilor fasciste (*e.g.* Mann, 2004: 261-295).

sintezele lui Mureșan, 2010; Stănescu, M., 2010a; 2010b; 2012; pentru cărți în engleză, franceză și germană vezi Anexa 1; pentru filme documentare vezi Anexa 2; pentru *site-uri web* vezi Anexa 3). În noaptea de 14-15 mai 1948 au fost arestați legionarii din toată țara; la data aceea Mișcarea Legionară activa în ilegalitate și era singura formațiune politică ce nu fusese încă distrusă de către noul regim comunist. Arestații din Moldova centrală și de nord au fost trimiși la închisoarea din Suceava (**fig. 2**) și supuși unor anchete extrem de dure. Aici, din inițiativa unui fost șef legionar, Alexandru Bogdanovici, un grup de deținuți a luat hotărârea de a se „reeduca”, adică de a se delimita de trecut și a îmbrățișa noua ideologie, în speranța că vor fi eliberați din închisoare înainte de ispășirea condamnării. Aceștia au acceptat să coopereze în timpul anchetelor și să devină informatori. Cu acordul administrației, au început o politică de convingere a celorlalți deținuți să se „reducă”, dar au fost tratați cu ostilitate de cei mai mulți dintre foștii camarazi și chiar acuzați de trădare și pactizare cu dușmanul. Condamnările mari pronunțate în urma proceselor au atras după sine creșterea numărului de adepți ai „reeducării”; aproape toți erau oportuniști fără convingeri politice ferme și, implicit, fără poziții de răspundere în formațiunile politice din care făcuseră parte (printre ei erau și nelegionari). Marea majoritate a deținuților nu a aderat însă. După procese, conducerea „reeducării” a fost luată de un alt deținut, Eugen Țurcanu. „Reeducarea” consta în citirea de cărți marxist-leniniste, discutarea lor, și în criticarea doctrinei legionare și a liderilor Mișcării. Din rândurile deținuților care participau la „reeducare”, Securitatea a creat o rețea de informatori, prin intermediul căreia se culegeau date despre comportamentul deținuților în și față de „reeducare”, dar și despre personalul administrativ. În aprilie 1949 a fost transferat la închisoarea Pitești (**fig. 3**) primul lot de studenți, format atât din adepți ai „reeducării” (inclusiv Eugen Țurcanu), cât și din refractari. La Suceava, „reeducarea” și strângerea informațiilor a durat până în septembrie 1949, când toți studenții sunt trimiși la Pitești.

Odată sosiți, cu sprijinul administrației penitenciarului, grupul lui Eugen Țurcanu a continuat acțiunea de „reeducare” și strângere a informațiilor, după modelul de la Suceava. După o serie de convorbiri cu reprezentanți de la centru (Securitate), directorul închisorii și Eugen Țurcanu au primit instrucțiuni de la aceștia ca „reeducarea” să capete noi dimensiuni, metamorfozându-se în ceea ce este cunoscut drept Experimentul Pitești. Experimentul a fost conceput, în secret, la cel mai înalt nivel oficial, astfel încât nu toată Securitatea era la curent. În ordine ierarhică, persoanele implicate în implementarea, monitorizarea și ghidarea operațiunii au fost: (1) șeful Securității; (2) șeful Direcției a III-a a Securității – Contraspionaj în Închisori și Miliție; (3) directorul Serviciului Operativ (Securitatea Închisorilor) din cadrul Direcției a III-a, redenumit ulterior

Serviciul Inspecții; (4) ofițerii politici din penitenciare, angajați ai Serviciului Operativ/Serviciului Inspecții; (5) directorii închisorilor și gardienii.

Pe scurt, noua strategie de „reeducare” instrumentată de Securitate era următoarea: grupul de deținuți „reeducați” condus de Eugen Țurcanu se instalează într-o cameră în care mai apoi sunt aduși alți deținuți care nu știu nimic despre planurile Securității. Primii erau bine hrăniți, în timp ce ultimii fuseseră supuși anterior unui regim sever de înfometare, pentru a le scădea puterea fizică. Față de noii veniți, membrii grupului lui Eugen Țurcanu simulează o perioadă camaraderia și suferința comună, cu scopul de a obține informații despre aceștia. La un moment dat, oamenii lui Eugen Țurcanu le solicită celorlalți să renunțe la idealurile pentru care au fost închiși și să devină comuniști sinceri, adică să declare faptele ascunse la anchete până atunci. Deoarece sunt refuzați, Eugen Țurcanu și echipa sa încep brusc să-i lovească pe ceilalți deținuți cu bățele și curelele ce fuseseră ținute ascunse până atunci. Orice gest de rezistență (și au fost cazuri în care lupta a fost pe punctul de fi câștigată de cei agresati) este reprimat cu ajutorul gardienilor – inclusiv directorul închisorii a participat în mai multe rânduri la bătutul deținuților. Practic, din acel moment, tortura este *neîntreruptă*. Bătăile alternau: (1) bătaie generală – în care toți deținuții erau bătuți la grămadă; (2) individuală – în care era torturat fiecare deținut în parte, ceilalți așteptând în poziție regulamentară, sub pază, să le vină rândul. Mijloacele de tortură devin în timp din ce în ce mai variate și mai atroce (pentru un synopsis vezi Merișca, 1997: 70-71). Victimele nu trebuiau să moară, ci trebuiau să se „reducă”, motiv pentru care torționarii iau toate măsurile pentru a împiedica orice act de sinucidere. Doar foarte puțini au reușit să se sinucidă. „Reeducarea” avea cinci etape: (1) victima era „trasă de limbă” de cei „reeducați”, care simulau camaraderia; (2) victima era torturată; (3) victima trebuia să-și facă „demascarea externă” (în care trebuia să declare *tot* ceea ce nu a declarat la anchetele anterioare) și „demascarea internă” (în care trebuia să-i denunțe pe *toți* cei care l-au ajutat în închisoare și să spună ce a discutat cu alți deținuți); (4) victima trebuia să-și facă „demascarea morală publică” – în care trebuia să terfelească cât mai grotesc și obscen, în fața celorlalți deținuți din cameră, *toate* valorile în care a crezut (inclusiv familia, Dumnezeu *etc.*); (5) în cadrul ultimei etape, pentru a demonstra că s-a „reeducat”, victima era pusă să-i tortureze pe alții, preferabil pe cel mai bun prieten din cameră, pe superiorul său din organizație și/sau, dacă se ivea ocazia, rudele. Abia odată „reeducată”, adică începând din ultima etapă, victima este scutită de bătaie. După un plan stabilit de Eugen Țurcanu, victimele-torționari sunt organizate în „comitete de cameră” și răspândite prin alte încăperi, alături de noi serii de studenți ce trebuie „reeducați”, în care aplică aceeași strategie. Dacă echipele lui Eugen Țurcanu aflau de la alte persoane că un „reeducat”

(indiferent cât de vechi) a ascuns o informație oricât de insignifiantă, acesta era „întors”, adică lua „reeducarea” de la capăt, fiind supus unor torturi și mai mari. La fel se întâmpla dacă „reeducatul” avertiza pe cei ce urmau să intre în „demascări” și care nu știau încă ce se întâmplă, dacă ajuta pe cineva sau menaja din milă victima în timpul torturii. „Reeducatul” avea datoria permanentă de a „demasca” pe oricine îi dădea impresia că nu s-a „reeducat” sincer; în caz contrar, el era acuzat drept „oportunist” și, în consecință, „întors”. Toate informațiile obținute prin tortură de la deținuți erau trimise la Securitate, pe baza acestora operându-se noi arestări.

Printre cauzele care au dus la oprirea Experimentului și la procesele ce au urmat se numără și așa-numitul caz Vintilă Vais (Mureșan, 2009: 32; Lăcătușu și Mureșan, 2009: 74-151). Angajat al Ministerului de Interne, Vintilă Vais a fost arestat la sfârșitul lunii mai a anului 1951 deoarece deținea informații compromițătoare despre ministrul adjunct de interne. La Gherla a fost „tras de limbă” de „reeducatori” și, având în vedere datele pe care le deținea despre o serie întreagă de personalități comuniste de la vârful puterii, a fost supus torturilor. În septembrie 1951 Vintilă Vais a fost chemat pentru un supliment de anchetă la București, unde și-a utilizat relațiile pe care le avea pentru a informa unii ofițeri de Securitate, care nu aveau cunoștință de „reeducare”, despre ce s-a întâmplat cu el la Gherla. Începând cu toamna anului 1951 Securitatea a început anchetarea unora dintre torționari. În a doua jumătate a lunii decembrie 1951 Eugen Țurcanu este adus la Jilava pentru a fi anchetat. Anchetarea torționarilor, inclusiv a lui Eugen Țurcanu, are loc în diverse centre de detenție între 1952 și 1954. Toți cei anchetați au fost puși să dea declarații conforme indicațiilor Securității. Securitatea a fabricat următoarea versiune: Partidul (și implicit Securitatea) nu a fost implicat câtuși de puțin în „reeducarea” prin tortură și nici nu a știut nimic despre ea; întreaga acțiune de teroare ar fi fost inițiată și pusă în practică de un grup de deținuți legionari, la ordinul liderului lor aflat în exil, Horia Sima³, cu scopul de a discredita regimul comunist din România, de a ieși mai repede din închisoare pentru a continua acțiunile anticomuniste afară, și de a-i căli pe cei ce trebuie să continue lupta după eliberarea din închisoare; actele de teroare au fost posibile datorită neglijenței directorului închisorii și a acelor ofițeri de Securitate, care, deși au aflat ce se întâmplă nu au raportat superiorilor. În consecință, au fost aleși numai torționarii legionari, în timp ce torționarii cu alte apartenențe politice au fost excluși. Au avut loc două procese ale deținuților politici, în 1954 și respectiv 1957. În ambele a fost implicat câte un legionar ce nu a avut nicio legătură cu „reeducarea”. În primul proces a fost judecat lotul

---

³ Horia Sima (1907-1993), al doilea lider (după 1938) al organizației fasciste Legiunea Arhanghelul Mihail.

Țurcanu, compus din 22 de acuzați, toți fiind condamnați la moarte: Eugen Țurcanu și alți 15 sunt executați la Jilava. În 1955, tot la Jilava, este executat încă unul dintre cei condamnați la moarte. Ceilalți cinci sunt lăsați în viață pentru a fi utilizați ulterior ca martori ai acuzării. În al doilea proces a fost judecat un alt lot format din opt acuzați cu scopul de a da greutate versiunii oficiale. Înscenarea eșuează datorită curajului acuzaților de a susține în ciuda presiunilor că „reeducarea” a fost organizată din ordinul și la indicațiile Securității. Dintre cei opt, unul a fost condamnat la moarte, iar restul la 25 de ani. Ulterior, pedepsele cu moartea au fost comutate în închisoare pe viață. Toți cei opt acuzați din al doilea proces, împreună cu cei cinci rămași în viață în urma primului proces au fost încarcerați în celule de exterminare la Jilava: aici au murit doi, respectiv trei dintre ei.

În cursul anului 1953 sunt arestați ca țapi ispășitori și interogați mai mulți angajați ai Securității și administrației implicați în „reeducările” de la Pitești și Gherla: șeful Serviciului Inspecții, directorul închisorii Pitești și ofițerii politici, gardienii și doctorii de la Pitești și Gherla. În aprilie 1957 se dă sentința: acuzații, în număr de șapte, primesc condamnări între cinci și opt ani muncă silnică, însă sunt eliberați mult înainte de ispășirea pedepsei (unele surse menționează chiar noiembrie același an).

„Reeducarea” a fost reeditată între 1962 și 1964 în penitenciarul de la Aiud, dar fără violență (e.g. Andronescu, 2009). Majoritatea deținuților erau legionari care deja făcuseră 15-22 de ani de închisoare, printre care și foste victime ale „reeducării” de la Pitești. În cadrul unor așa-zise „cluburi”, deținuții trebuiau să-și renege trecutul și să-și denigreze public idealurile politice, foștii conducători, pe Dumnezeu etc. „Autodemascarea”, condiție a eliberării, era trecută în scris, citită și comentată de membrii „clubului”. Cei care refuzau să participe erau izolați în celule de pedeapsă, lipsiți de îngrijire medicală și supuși unor presiuni psihice. În 1964, toți deținuții politici au fost eliberați ca urmare a unui decret de grațiere.

Conform mai multor surse, unul dintre cei implicați în aplicarea Experimentului Pitești a fost generalul de Securitate Alexandru Nicolschi, din 1948 subdirector în Direcția Generală a Securității Poporului, secretar general în Ministerul Afacerilor Interne din 1949 și până în 1961 când trece în rezervă și, totodată, agent N.K.V.D. A fost decorat de Nicolae Ceaușescu⁴ pentru merite deosebite în construirea socialismului. A murit în anul 1992. Într-un interviu acordat Luciei Hossu Longin (2007: 130-142) el afirmă că nu a avut nici în clin, nici în mănecă cu „reeducarea” prin tortură, că nu a vizitat în viața lui închisoarea Pitești, că nu au fost arestați nici măcar 20 de studenți, că atrocitățile au fost opera deținuților legionari conduși de Eugen

---

⁴ Nicolae Ceaușescu (1918-1989), secretar general al Partidului Comunist Român (1965-1989) și șeful de stat al Republicii Socialiste România (1967-1989).

Țurcanu, că la Pitești nu a murit nimeni, că și-a făcut datoria față de Partid, că nu are ce să-și reproșeze sau motive pentru care să se căiască, mai mult, să rostească cu cinism: „...și acum să privim lucrurile așa realist, se gândea cineva, în '53-'54, că o să vină '89?”.

Arheologie, memorie și politică

În prima campanie de săpături arheologice efectuate în centrul clandestin de detenție „Club Atlético” din Buenos Aires, Argentina, arheologii au descoperit o minge de ping-pong (pentru detalii vezi Zarankin și Funari, 2008). La prima vedere, mingea ar fi putut fi considerată un artefact ca oricare altul, fără mare importanță, însă, pentru supraviețuitori ea era un obiect deosebit. Deoarece tortionarii aveau obiceiul de a se distra jucând ping-pong între ședințele de tortură, pentru deținuți, care erau încarcerați cu ochii legați, zgomotul produs de minge era semnul că se pot relaxa o vreme, știind că cei care îi chinuiau erau în acel moment ocupați cu altceva. Astfel, mingea de ping-pong este atât un obiect-simbol al sistemului concentraționar din Argentina, cât și un obiect ce evocă în rândurile supraviețuitorilor amintirea suferințelor îndurate. Altfel spus, o arheologie a represiunii și rezistenței este o arheologie a memoriei experiențelor traumatice din trecutul apropiat.

Exceptând textele memorialistice, Experimentul Pitești a constituit subiectul mai multor studii, majoritatea din perspectivă istorică (e.g. Mureșan, 2010), scopul urmărit fiind reconstituirea evenimentelor și/sau construirea unor narațiuni politice privind regimul comunist din România. Sunt prezente și lucrări scrise din alte perspective, cum ar fi cea psihanalitică (Talaban, 2007). De asemenea, „reeducarea” prin tortură a constituit subiectul unui roman (Goma, 1990) și al unei piese de teatru (Ciuceanu, 2011). Este credința mea că, pentru o înțelegere mai sensibilă a oamenilor care au trecut prin Experimentul Pitești, analiza culturii materiale, în relație cu celelalte surse de informații (memorii, mărturii, documente oficiale *etc.*), este necesară.

În lucrarea de față pornesc de la ideea că „materialitatea este o dimensiune integrală a culturii, iar existența socială are dimensiuni ce nu pot fi înțelese fără această materialitate” (Tilley, 2006: 1). Arheologia, ca disciplină ce se ocupă prin excelență de cultura materială, poate scoate la lumină lucruri nerostite, trecute deliberat sub tăcere de ideologiile oficiale, sau reduse la tăcere de multitudinea de informații (Buchli și Lucas, 2001). Așa cum arată Alfredo González-Ruibal (2008: 252), „arheologia trecutului contemporan poate furniza versiuni alternative asupra evenimentelor recente, dar mai poate – și este imperios necesar – să medieze trecutul

recent sub forme ce se manifestă în prezent și mențin memoria lor vie”.

Arheologia nu are drept scop reconstituirea trecutului, ci urmărește să arate din ce este constituit trecutul, se referă la memorie (Olivier, 2008). Conform lui Laurent Olivier, „Materialul arheologic este o memorie materială, iar memoria este o proprietate a tot ceea ce se naște, crește și dispare: ca tot ceea ce trăiește și moare, existența materialului arheologic se desfășoară între efemer și repetiție” (*ibid.*: 59). Referindu-se la o „arheologie a efemerului” sau a prezentului, pornind de la romanele lui Georges Perec, Laurent Olivier menționează trei tipuri de memorie prin intermediul cărora trecutul continuă să existe în prezent: memoria materială a trecutului (vestigii arheologice), memoria psihică a trecutului (mărturiile și tradițiile colective ce comemorează locuri sau evenimente ale trecutului) și memoria scrisă (sursele scrise sau mențiunile istorice) (Olivier, 2000: 398-399). Laurent Olivier susține că această „arheologie a efemerului” trebuie să aibă în vedere locurile, obiectele, înregistrările textuale, sonore și vizuale, unul dintre scopurile principale fiind acela de a examina „în ce anume fel aceste tipuri diferite de suport material *memorează trecutul* și, invers, cum anume *trecutul se citește pe sine* [...]” (*ibid.*: 400; sublinierea în original). De asemenea, Laurent Olivier menționează trei tipuri principale de transformări ale materialității: ansamblurile (ce constau din obiecte de origini diferite aflate în același context arheologic), stratificările (ce constau din suprapuneri apărute, în timp, pe același suport) și obliterările (care se referă mai cu seamă la mutarea materialității sau, într-un sens mai larg, la erodarea sau uzura suporturilor fizice) (*ibid.*: 400-401). În consecință, în acest volum am urmărit să arăt în ce constă memoria materială a Experimentului Pitești și rolurile jucate de obiecte în cadrul respectivelor evenimente și în politicile aferente ale memoriei din societatea românească contemporană.

Pe de altă parte, o arheologie a trecutului apropiat/contemporan, cu atât mai mult una a represiei, nu poate fi „neutră”. Alfredo González-Ruibal are perfectă dreptate atunci când atrage atenția asupra faptului că „există experiențe istorice – mai ales recente – ce nu pot fi reconciliate. O narațiune nu poate fi construită pe baze care sunt în favoarea atât a victimei, cât și a călăului. O astfel de construcție nu este nici recomandabilă și nici viabilă din punct de vedere etic” (González-Ruibal, 2009: 71). Inclusiv analiza de față pornește de la un sentiment de compasiune, dar și de admirație, față de victimele Experimentului Pitești. Totodată, menționez că discutând cu supraviețuitori ai Experimentului Pitești am ajuns la părerea că a te simți solidar cu rezistența și suferința lor nu înseamnă a adopta numai o atitudine critică asupra aceleiași ideologii comuniste, ci și a adopta o atitudine critică față de ideologia dominantă a timpului nostru, oricare ar fi aceasta. Arheologia trecutului apropiat nu trebuie să emită un discurs educativ-moralizator, în alb și negru, ci unul reflexiv și critic.

Capitolul 2

Despre obiecte

Introducere

Precizez încă de la început că în acest capitol nu voi aduce date noi privind evenimentele petrecute, nici nu voi reinterpretă Experimentul Pitești. Rândurile ce urmează se vor a fi doar o nuanțare, aducând în discuție și obiectele. Deși în literatura memorialistică întâlnim diverse mențiuni ale unor obiecte, ele nu au constituit niciodată subiect de analiză. În lucrările de specialitate dedicate „reeducării” prin tortură obiectele continuă să fie privite ca și cum ar fi fost ceva exterior indivizilor și să fie reduse la simple elemente de decor într-o piesă istorică. În opoziție cu această din urmă perspectivă, voi încerca să arăt că diferite categorii de obiecte au avut un rol esențial în transformarea victimelor în torționari sau în refacerea sufletească a victimelor după încetarea Experimentului.

Premise teoretice

Unul dintre conceptele utile pentru înțelegerea rolului pe care l-au jucat obiectele în Experimentul Pitești este cel de „încorporare”, așa cum este discutat de membrii grupului „*Matière à Penser*”, creat de Jean-Pierre Warnier. Încorporarea se află în relație cu sensori-motricitatea subiecților. Alături de imagini și de cuvinte, sensori-motricitatea reprezintă unul dintre mediile de simbolizare – procesul prin care subiecții introduc în învelișul lor psihic experiențele din lumea exterioară și care le permite să domesticească sau să adapteze respectivele experiențe (Warnier, 2001: 14ff; 2004: 21-22). Între cele trei medii de simbolizare pot apărea discrepanțe. Un subiect poate exprima un anumit mesaj prin intermediul sensori-motricității pe care să-l contrazică însă prin limbaj (Warnier, 2001: 18). Chiar în cadrul aceleiași societăți sau pentru aceeași persoană, în raport cu aceleași evenimente sau aceleași obiecte, nu se poate susține că cele trei medii de simbolizare sunt în

acord unul cu altul (Warnier, 2004: 21-22). Dintre cele trei medii de simbolizare, senzori-motricitatea este cea mai eficientă în a pătrunde adânc în subiecți, „deoarece este imediat angrenată în emoții și propulsii psihice” (Warnier, 2001: 16). Prin senzori-motricitate subiecții încorporează întotdeauna cultura materială pe care o utilizează; iată ce spune Jean-Pierre Warnier:

„Eu vorbesc despre *încorporarea*, nu a obiectului care rămîne la exteriorul corpului subiectului, ci a dinamicii sale care se interiorizează prin priza directă pe care subiectul o exercită asupra obiectului. Această priză se realizează prin toate punctele de contact și de percepție existente între obiect și subiect: degete, mâini, picioare, șezut, spate, atingere, vedere, auz, percepție gravitațională prin urechea internă, propriocepție neuromusculară. [...] Dinamica încorporării obiectului se realizează prin punctele de conduită motrică memorizate de către corp și care se manifestă prin stereotipuri motorii. Sunt gesturi, sau secvențe de gesturi care, prin forța repetiției, pot fi efectuate, fără efort sau atenție specială, cu eficacitate, într-o manieră minimă de utilizare a mijloacelor.” (Warnier, 1999a: 11; sublinierea în original)

Astfel, obiectele utilizate de un subiect dat sunt integrate inconștient în schema sa corporală, definită de membrii grupului „*Matière à Penser*” în felul următor:

„Sinteza corporală (sau schema corporală) este percepția sintetică și dinamică pe care un subiect o are asupra propriei persoane, asupra conduitelor sale motrice și asupra poziției sale între coordonatele spațiu – timp. Ea angajează întregul ansamblu de simțuri în raportul propriului corp cu cultura materială. Această sinteză este rezultatul unui proces continuu de învățare, menținut pe parcursul întregii existențe, este sursa variabilității imense din punct de vedere individual, social și cultural, garantând în același timp continuitatea subiectului în relația sa cu mediul înconjurător și are capacitatea de a se dilata și contracta alternativ pentru a integra multiplele obiecte [...] în conduitele motrice ale subiectului.” (Warnier, 1999a: 27)

Urmându-l pe Michel Foucault, Jean-Pierre Warnier mai afirmă că, fapt important, „conduitele motrice mediatizate de către cultura materială pot fi considerate tehnici de sine și metode de caracterizare personală” (Warnier, 1999a: 35). Încorporarea culturii materiale utilizate constituie un element esențial în construcția unui subiect sau a unui grup (Warnier, 1999b: 12).

Încorporarea este un proces ce variază în funcție de durata în timp a folosirii obiectelor, de spațiu și de materialul acestora; acest proces nu se achiziționează însă o dată pentru totdeauna: așa cum am menționat deja,

schema corporală a unui subiect se poate dilata încorporând noi obiecte și se poate restrânge eliminând altele (Rosselin, 1999: 108). Conform lui Céline Rosselin (*ibid.*), procesul de încorporare poate fi studiat cu ajutorul a două instrumente specifice metodei etnografice – observația și discursul, ultimul fiind ulterior procesului propriu-zis de încorporare și, deci, se referă la ceea ce a fost deja încorporat de către subiect. În cazul Experimentului Pitești, singura posibilitate de a încerca să înțelegem procesul de încorporare a obiectelor și efectele acestuia este analiza discursului. Există însă un factor limitativ semnificativ, și anume timpul îndelungat care a trecut de la momentul încetării „reeducării” și până la momentul în care supraviețuitorii și-au pus experiențele pe hârtie și/sau au acordat interviuri. Cu toate acestea, o considerare atentă a discursului foștilor deținuți politici, materializat în textele memorialistice, contribuie la o schimbare de percepție în ceea ce privește obiectele în timpul Experimentului Pitești, dar și după aceea.

Un alt concept pe care îl aduc în discuție este cel de „gest iconic”, preluat din teologie. Conceptul de „gest iconic” a fost elaborat de Părintele Ghelasie Gheorghe de la Mănăstirea Frăsinei și este util pentru înțelegerea obiectelor religioase confecționate de victimele Experimentului Pitești. Obiectele religioase realizate în închisorile politice nu pot fi separate de gesturile implicate în actul confecționării lor sau de gesturile de închinare. Părintele Ghelasie deosebește un „gest fix”, pe care credinciosul îl face în fața icoanelor, și un „gest activ”, pe care credinciosul îl face în viața obișnuită (Ghelasie, 2009: 120). Gestul activ, orice lucru cu mâinile, poate deveni și el un gest iconic dacă este făcut ca un „Semn Gestic de Închinare și plecăciune, fără să fie nevoie să faci Semnul Sfintei Cruci”; el poate fi făcut în funcție de împrejurări și de situații specifice (*ibid.*: 121). În acest gest trebuie să fie unite deodată mintea, simțirea și poziția corpului (*ibid.*: 123). Gestul iconic poate fi extins, generalizat la toate lucrurile, ce capătă astfel o „Supraformă Iconică Hristică” (*ibid.*: 124). În termenii Părintelui Ghelasie, „Dacă DIVINUL se Cheamă prin Cuvintele Sacre, *prin Gest se aduce PREZENȚA Sa*” (*ibid.*: 147; sublinierea în original). Prin gestul iconic, „Viul iconic”/„Prezența Hristică” se face o Realitate, care nu depinde de credincios, ci de Dumnezeu (*ibid.*: 123). Gestul iconic este întâlnire cu Divinul și chiar unire (*ibid.*: 147). Viul Iconic nu este situat în obiectul religios, în „interiorul” lui, ci în exterior, „îmbracă” obiectul (*ibid.*: 149). Pe scurt, obiectele religioase realizate de deținuții politici în închisori pot fi considerate „forme iconice care exprimă o taină iconică” (Neofit, 2011: 168).

„Reeducarea”: obiecte, tortionari și victime

O categorie de cultură materială cu care deținuții politici intră frecvent în contact este reprezentată de obiectele specifice spațiului carceral. Dintre acestea, cele mai comune sunt gamela și lingura de metal. Adesea, gamelele sunt considerate prin excelență simboluri ale universului concentraționar comunist, dovadă expunerea lor într-o vitrină la muzeul memorial din Sighet (**fig. 4**), neînsoțite de niciun fel de explicație, considerându-se că gamelele „vorbesc” de la sine, sau fotografia cu gamele abandonate în lagărul sovietic de la Salekhard-Igarka publicată într-un catalog de expoziție dedicat *Gulag*-ului (Piron, 2004: 12). Mai precis, gamelele sunt percepute ca simboluri ale exterminării prin subalimentare. Într-adevăr, conform unuia dintre supraviețuitorii Experimentului Pitești, într-un interval de 24 de ore valoarea nutritivă a mâncării pe care o primeau deținuții politici în general varia între 600 și 900 de calorii, iar în condiții de pedeapsă era doar de câteva sute de calorii; „hrana” consta în special din arpacaș, orz decorticat, rar din fasole, varză, dovleci, gulii, cartofi care nu se vindeau și napi porcești, în timp ce „carnea”, în bună parte alterată, consta din copite, bojoci, buze, piele și resturi nevandabile, sau capete de animale (Bordeianu, 1995: 20). Gamela nu face însă referire doar la rațiile mizerabile date deținuților politici. Oricât de banale ar părea, gamela și lingura nu sunt deloc așa. Un exemplu dintre cele mai clare de încorporare este acela că un subiect poate mânca cu o furculiță fără a avea ochii ațintiți asupra farfuriei (Julien, 1999: 21). Gesturile implicate constituie ceea ce Pierre Parlebas numește „algoritmi motorii”, adică gesturi care se adaptează constant în funcție de neprevăzutul unui moment sau altuia (Warnier, 2001: 9). În condițiile din închisoare de dinaintea începerii acțiunii violente, prin utilizare repetată, prin gesturile de zi cu zi, gamela și lingura sunt încorporate. Aproprierea „noilor” obiecte este facilitată de faptul că încă din libertate corpul a memorizat gesturile implicate în utilizarea unor obiecte similare – veselă și tacâmuri. În timpul „reeducării”, acestor obiecte „familiare” le este schimbată funcționalitatea, sunt convertite în instrumente de tortură. Victimele erau puse să soarbă mâncarea din gamele, culcați pe burtă sau așezați în genunchi și cu mâinile la spate (Davidescu, 2003: 71-72; Vișovan, 2006: 54; Buracu, 2008: 26; Ioniță, 2008: 43). În aceleași gamele, membrii unora dintre seriile supuse „reeducării” au fost forțați să-și facă nevoile, obligați să mănânce conținutul cu lingura, pentru ca mai apoi, interzicându-li-se să-și curețe gamelele și lingurile, să li se toarne mâncarea în aceleași recipiente; dacă refuzau, li se puneă căluș și li se băga amestecul pe gât cu forța. În unele camere, victimelor nu li s-a îngăduit să-și spele gamelele și lingurile un timp îndelungat, de la Crăciunul anului 1951 și

până după Paștele anului următor. La fel s-a întâmplat și cu urina. Au existat deținuți care au fost supuși acestui supliciu circa trei săptămâni sau chiar câteva luni. În urma acestui tratament, mulți dintre cei care rezistaseră până atunci au cedat, iar alții au înnebunit (vezi, spre exemplu, Bordeianu, 1995: 138-141; Davidescu, 2003: 267-269). Avem de a face cu o transformare totală, și anume cu desocializarea obiectelor și implicit a spațiului, practicilor și oamenilor. Totul se transformă în contrariul său: gamela devine tinetă, tineta devine vas cu mâncare, mâncarea devine materie fecală, apa devine urină, iar oamenii devin non-oameni. Este de remarcat că, atunci când sunt forțate să îngurgiteze propriile fecale, victimele primesc linguri, nu mai stau în poziții chinuitoare, ca și cum ar lua o masă obișnuită, în schimb, în timpul actului propriu-zis de a lua masa, nu au voie să se folosească de linguri, ci trebuie să mănânce „ca porcii”, sunt puse chiar să grohăie. În primul caz, gesturile uzuale memorizate de corp sunt agresiv inhibitate de conținutul scabros din gamele, în timp ce în al doilea caz, victimele sunt forțate să dobândească noi gesturi, aflate în contradicție cu cele obișnuite. Această contradicție produce o imensă tensiune și dezordine psihică. Trăsătura fundamentală a Experimentului este reificarea; precum gamela se transformă alternativ din recipient pentru mâncat în tinetă, tot așa, victima devine un simplu obiect, un recipient gol ce poate fi umplut fie cu mâncare, fie cu dejecții, după cum hotărăsc tortionarii. Abia în momentul în care acceptă „reeducarea” victima nu mai este supusă la aceste suplicii și i se permite să mănânce din gamelă cu lingura, fără a sta într-o poziție chinuitoare. În acest fel, revenirea la normalitate, la gesturile obișnuite din timpul mesei, este asociată de către victimă cu noua sa identitate, cea de „reeducat”. Cu alte cuvinte, modurile în care victimele sunt forțate să utilizeze gamelele și lingura contribuie la transformarea imaginii lor de sine.

Țin să adaug că în afara Experimentului Pitești, gamelele au fost utilizate în chip radical diferit. În unele contexte, gamelei i-a fost multiplicată funcționalitatea. Un fost deținut politic trecut prin „reeducare”, Traian („Macă”) Popescu, mi-a povestit că ungeau gamela cu săpun, apoi presărau praf de var răcât de pe perete (închisoarea Aiud) sau praf D.T.T. (închisoarea Jilava) și astfel se obținea o „carte” pe care se putea scrie cu un obiect subțire și ascuțit; în penitenciarul Aiud, Traian Popescu a folosit acest sistem pentru a reține textele compuse de el (Traian Popescu, com. pers., București, 30 ianuarie 2008). Tot la Aiud, el a folosit gamela cu un alt scop: bătea într-un punct din perete pentru ca cel din celula alăturată să-l poată identifica, după care, cei doi puneau gamelele în respectivul punct, pe post de amplificator de sunet, și comunicau (com. pers., București, 31 ianuarie 2008). În aceste exemple, exact forma și materialul din care este realizată (metal) fac din gamelă un instrument al rezistenței, dincolo de intenția producătorilor și în pofida restricțiilor din spațiul carceral.

Nu numai comportamentele domestice sunt radical transformate, ci și comportamentul religios. Mulți dintre deținuții politici supuși „reeducării” erau creștini practicanți. Religia nu are însă doar o dimensiune psihică, ci și una fizică: practica religioasă constă, pe de o parte, din conduite motrice raportate la corpuri și obiecte, iar pe de altă parte, din reprezentări exprimate prin discursuri (Warnier, 1999c: 136). Gesturile caracteristice practicii creștine, cum sunt actul de a-ți face cruce, de a te prosterna sau de a îngenunchea fac parte din conduita motrică a credincioșilor. Aceste gesturi se raportează la o cultură materială specifică, precum crucifixe, icoanele, raclele cu moaște *etc.* Credința lor creștină este adânc încorporată nu doar prin intermediul obiectelor, ci și, sau mai ales prin Împărtășirea cu Sfintele Taine (Sângele și Trupul lui Hristos), băutul de apă sfințită, prin ungerea corpului cu mir sau prin inhalarea mirosului de tămâie. Chiar și în detenție ei au continuat să fie creștini practicanți, rugându-se periodic, postind și respectând sărbătorile religioase. Un caz aparte este cel al unui deținut politic care, mai mult de 15 ani din timpul petrecut în închisorile comuniste, inclusiv în timpul Experimentului, a păstrat asupra lui o bucată din Sfânta Împărtășanie; cum se exprimă chiar el, „Sfânta Împărtășanie m-a salvat să rămân viu în trup, dar mai ales, m-a salvat de la căderi sufletești fără întoarcere” (Maxim, 2002: 460).

În închisoarea Pitești, unii dintre cei închiși au confecționat pentru ei și pentru alții, cu ajutorul unor sârmulițe, prin șlefuire pe podea, cruciulițe din cozi de periute de dinți sau din oasele care se nimereau în mâncare; tot din oase s-au confecționat și crucifixe miniaturale și iconițe în basorelief (Paven, 1997b: 64; Muntean, 1997: 90-91). Procesul confecționării obiectelor religioase este la fel de important precum obiectul final propriu-zis, poate chiar mai important. Prin gesturi, migală, durată și semnificația acordată obiectului-în-devenire, cel care sculptează este implicat într-un act performativ. Acest act este deopotrivă o manifestare a trăirii în credință și o întărire a acesteia. Pentru sculptor, credința în Dumnezeu nu este reprezentată abstract în obiect, ci, prin caracterul performativ al confecționării, este trăire cu întreaga ființă. Drept urmare, obiectele religioase create de foștii deținuți politici nu sunt doar simboluri ale experiențelor din universul concentraționar sau simboluri ale credinței celui care le realizează/deține, cât mai ales materializări ale unui mod de a fi în lume. Confecționarea acestor obiecte era un act de rezistență. Pentru regim, ele erau obiecte subversive, de unde și dimensiunea lor miniaturală ce le face mai ușor de ascuns la percheziții. Aceste obiecte contribuie la fortificarea deținatorilor lor, la păstrarea nădejdi și a credinței în salvarea divină. Ele țin trează speranța eliberării și reîntâlnirii cu cei dragi. Puterea obiectelor religioase rezidă în faptul că sunt vehicule ale harului Duhului Sfânt. Dincolo de opțiunile lor politice, caracterul încorporat al religiei îi

face pe acești deținuți să respingă cu hotărâre comunismul (ateismul), deci și „reeducarea”. De aceea, printr-o definire greșită a termenului, cuvântul „mistic” a devenit pentru torționari sinonim cu cel de „fanatic”. Fiind considerați extrem de refractari, așa-numiții „mistici” s-au numărat printre victimele predilecte ale „reeducării”.

În cazul specific al legionarilor care, așa cum am menționat deja, au constituit majoritatea deținuților în timpul Experimentului, procesul realizării de obiecte religioase are și o dimensiune „politică”. Este binecunoscut caracterul religios al doctrinei legionare. Explicit sau nu, legătura dintre legionarism și credința creștină este conținută în obiectele religioase. De pildă, în toamna anului 1948, în camera 24 de la Jilava, un deținut a modelat pentru un coleg de-al său, din pământ luat din curtea interioară, un medalion ce conținea chipul din profil al acestuia, simbolul crucii și un simbol legionar (Gheorghe Gheorghiu, com. pers., București, 10 martie 2011); amândoi vor trece ulterior prin „reeducare”.

Obiectele religioase contribuie la (re)afirmarea crezului legionar în persoana care le face și sunt o materializare a acestui crez. Privite în context, ele nu pot fi separate de alte simboluri identitare realizate de legionarii încarcerați, cum sunt măștișoarele din os sculptat cu simbolul Gărzii de Fier. Aceste obiecte nu sunt destinate doar utilizării personale. Ele sunt create de persoane cu mai multă îndemânare și circulă către alți oameni, cu convingeri politice, identități etnice și de confesiuni religioase diferite. Artizanii încercau să particularizeze aceste obiecte, la cerere sau din proprie inițiativă, în funcție de persoanele cărora le erau dedicate. Spre exemplu, în februarie-martie 1951, într-o cameră de la Pitești, un legionar a confecționat cu ocazia sărbătorii primăverii, câte un măștișor pentru fiecare dintre colegii săi (Nagy Géza în Budeancă, 2007: 230). În cameră se găseau încarcerați legionari, țărâniști, dar și doi tineri maghiari arestați pentru apartenență la o organizație anticomunistă care, fără ca ei să știe, era creația Securității (*ibid.*: 227). Legionarilor le-a dat amulete cu simbolul Gărzii de Fier. Unul dintre ei și-a dorit un măștișor mai special, pentru logodnica sa: o inimioară având sculptat pe o față un portativ cu note muzicale ce reda începutul unui cântec devenit leit-motiv al iubirii lor, iar pe cealaltă față – inițialele numelor lor (Buracu, 2008: 35; vezi fotografia obiectului în Buracu, 2012: fig. 32). În schimb, bănuind în chip greșit motivul politic pentru care fuseseră condamnați studenții maghiari, legionarul le-a dăruit amulete cu simbolul organizației fasciste a lui Szálasi Ferenc⁵, cu care credea el că avuseseră legături. Unul dintre cei doi studenți unguri menționează acest moment într-un interviu:

---

⁵ Szálasi Ferenc (1897-1946), lider al organizației fasciste Crucile cu Săgeți și șef al statului maghiar în 1944.

„Pentru noi, pentru Dezméri și pentru mine, ar fi fost lucru ciudat să primim semnul legionarilor [râde – nota editorilor]. Noi am primit cruce de săgeți...că a auzit de undeva că szálosiști au acest simbol. Bine, eu am acceptat, am primit, că n-am vrut să-l jignesc, că n-am vrut să încep o polemică cu el, că noi n-avem nimic comun cu ei. În orice caz, fiecare băiat a primit o amuletă...” (Nagy Géza în Budeancă, 2007: 230)

Confuzia este revelatoare: deși „știe” că studenții maghiari fac parte dintr-o grupare naționalistă ce a contribuit, printre altele, la organizarea unor epurări etnice în rândul comunității românești din Ardealul de nord, cedat Ungariei în 1940, în urma presiunilor Germaniei și Italiei, legionarul le oferă totuși cadou câte o amuletă. Dincolo de caracterul politic al simbolurilor, amuletele fac parte dintr-o „economie” a darului. Ele sunt dovezi materiale ale solidarității dintre oameni (deținuți). Gestul de a dărui și actul de a particulariza aceste obiecte trimit la sentimentul de camaraderie și compasiune pentru aproapele, indiferent cine este el. Aceste obiecte nu exclud ci, din contră, includ. În consecință, chiar dacă obiectele religioase confecționate de legionari joacă un rol în întărirea și perpetuarea identității lor de grup, prin ele se construiește totodată identitatea unui grup și mai larg, cel al victimelor represiunii comuniste, ce transcende diferențele politice, etnice și/sau religioase, și al cărui liant este suferința.

Odată declanșată „reeducarea”, obiectele confecționate au fost confiscate sau aruncate în tinetele pentru nevoi fizice, iar cei ce le făcuseră bătuți (Paven, 1997b: 68; Muntean, 1997: 91). Separarea deținuților politici de obiectele religioase reprezintă o ruptură majoră. Într-un interviu, un supraviețuitor al Experimentului Pitești povestește că, fiind în fața lui Eugen Țurcanu, și-a aruncat singur pe fereastră crucifixul din os pe care îl ținuse ascuns până atunci cusut în haină. În acel moment a simțit cum îngheață, progresiv, din tălpi și până în creștet, devenind în final „un fel de om de lut”, părăsit de Harul lui Dumnezeu. Replica lui Eugen Țurcanu a fost aceea că ar fi trebuit să calce în picioare crucifixul, nu să-l arunce, pentru că altcineva îl va găsi și se va închina la el (Octavian Tomuța în filmul documentar *Noaptea pătimirilor*, 1998: episodul I).

Mai mult decât atât, cu ocazia sărbătorilor de Crăciun și de Paști, victimele au fost forțate să joace diferite roluri în liturghii negre, cei mai chinuți fiind preoții și studenții la teologie. În cadrul acestor liturghii negre, gesturile, obiectele și textele specifice practicii religioase au fost modificate pornografic și batjocorite. Spre exemplu, într-o cameră de la Pitești, de Duminica Floriilor a anului 1951, cei aflați în curs de „reeducare” în acel moment au fost forțați să sărute cu pioșenie o „cruce” compusă din două falusuri modelate din săpun pe care o purta la gât un „sacerdot”, în timp ce ceilalți cântau „cântece religioase” cu texte obscene (Buracu, 2008: 59-60).

Într-o altă cameră de la Pitești, în Săptămâna Patimilor a anului 1951, cei „nereeducați” au fost obligați să meargă în genunchi făcând mătânii și „tămâind” cu „cădelnițe” realizate din cutii de conserve în care s-a pus mangal stropit cu gaz lampant (Bordeianu, 1995: 181). Cu altă ocazie, la Gherla, tot în 1951, un preot a fost obligat să facă „slujba de sfințire” a unui hârdău cu fecale, iar apoi, Eugen Țurcanu i-a dat o lingură și o gamelă pe care să le folosească, utilizând limbajul liturgic caracteristic, la „împărtășirea” deținuților încă „nereeducați” (Papken Keropeian în Voinea, fără an).

Conștient sau nu, cei care au regizat Experimentul au simțit că pentru a frânge rezistența unor oameni profund religioși nu este suficient ca blasfemiile să rămână la nivel verbal. Drept urmare, au fost create obiecte speciale care să fie utilizate în liturghiile negre, iar altor obiecte (gamelă și lingura) le-a fost schimbată funcționalitatea. Prin intermediul acestor obiecte, subiecții sunt forțați să dezîncorporeze credința în Dumnezeu. Din acest motiv, sentimentul pe care l-au avut cei implicați în liturghiile negre a fost unul de golire.

Unul dintre momentele cele mai dramatice ale „reeducării” îl constituie acela în care victima devine torționar. Nu toți cei care au trecut prin Experiment au fost puși în situația de a lovi pe alții și nu toți au acceptat. Multe dintre victime au devenit însă torționari. În acest proces de transformare a victimei în torționar, instrumentele de tortură nu sunt niște simple obiecte funcționale. Precum lingura de metal, ele sunt simboluri ale identității, ale unui statut privilegiat, numai cei „reeducați” intrând în posesia lor. Utilizându-le zilnic, instrumentele de tortură au fost încorporate. Or, așa cum arată Jean-Pierre Warnier, „cultura materială încorporată se sedimentează adânc în psihicul subiectului, deoarece nu este achiziționată prin cunoaștere abstractă, ci prin experiență senzo-motorică” (Warnier, 2001: 10). Un factor important îl constituie percepția prin intermediul simțurilor, după cum se poate observa din următorul exemplu oferit de Paul Schilder: „Atunci când atingem un obiect cu un baston, simțim prin extremitatea bastonului. Obiectele pe care le purtăm pot deveni o parte din noi înșine” (Schilder citat în Julien, 1999: 21). În acest exemplu, „percepția se produce la nivelul extremității obiectului și nu prin contactul direct al corpului fizic cu obiectul încorporat” (Julien, 1999: 21). În termenii de la Pitești, senzațiile produse de lovirea repetată și îndelungată a cuiva cu un ciomag, pot ajunge să facă parte din cel care lovește. Pentru cei care le-au manipulat, instrumentele de tortură au devenit o extensie a corpului lor. Evident, acest proces a variat de la persoană la persoană, în funcție, printre altele, de durata în timp în care a jucat rolul de torționar și de frecvența cu care a participat la bătăi.

Inițierea începea în momentul în care victimele cedau, dar încă nu

erau considerate pe deplin „reeducate”, adică nu parcurseseră toate etapele. În această postură, ele sunt invitate din când în când să participe la torturarea celor care în continuare refuză „reeducarea”; ca să folosească termenii unui supraviețuitor, ultimii sunt folosiți ca material didactic pentru ca primii să deprindă alfabetul terorii (Ioniță, 2008: 45, 55). La început, cei cărora li se cere să ia ciomagul și să lovească spun că nu o pot face sau au gesturi ezitante și lovesc cu milă. Prin „antrenament” (termen folosit în Davidescu, 2003: 220), multe victime și-au format gesturile specifice unui torționar: „Mardeiașul de serviciu își face conștiincios datoria. Lovește fără patimă și fără milă. Lovește conform instrucțiunilor, respectând mișcarea unui metronom, inoculată în timpul propriei torturi” (Buracu, 2008: 52). Faptul că instrumentele de tortură sunt încorporate prin repetarea gesturilor necesare manipulării lor este elocvent ilustrat de următoarea situație petrecută la Gherla: victimelor li s-a cerut să formeze perechi și să se lovească între ele, dar fiindcă au refuzat, torționarii le-au condus mâinile pentru a se lovi (Maxim, 2002: 263).

Sunt de părere că gesturile implicate în mânăuirea instrumentelor de tortură au constituit un element esențial în identificarea unora dintre victime cu rolul de torționar. Cu cât un individ a mânăuit vreme mai îndelungată aceste obiecte, cu atât ele au pătruns mai adânc în sfera sa psihică, alterându-i subiectivitatea în sensul dorit de puterea dominantă. Un indicator al transformării subiectivității „reeducaților” constă în faptul că utilizarea instrumentelor de tortură a fost însoțită de o schimbare la nivelul exprimării verbale: „Amoralitatea și violențele și-au creat un limbaj pe măsură. Duritatea lui, cu vulgarități și înjurături, s-a transmis, parțial, în timp, de la reeducatori la reeducați, în contrast izbitor cu decența exprimării (și comportării) lor de până atunci” (Merișca, 1997: 77). Pentru mulți dintre torționari noul limbaj nu este adoptat de formă, ci este o expresie a noii lor identități. Acest lucru este confirmat de relatarea unei victime, referitoare la colegii săi „reeducați”:

„Când, în toiul demascărilor, de-a dreptul stupefiat ascultam limbajul violent al colegilor mei, blasfemiile și ritualurile de magie neagră cu care erau batjocorite credințele și idealurile noastre, și când vedeam încrâncenarea și angajamentul lor total, în tot ceea ce spuneau și făceau, mă întrebam dacă ei, într-adevăr, credeau în tot ceea ce spuneau și făceau. În scurt timp m-am convins că atitudinea lor, noua lor ipostază, era adevărată, conformă cu gândirea și convingerile lor actuale, ei considerau că era bine să se comporte astfel și, mai mult, nu puteau înțelege cum de noi nu suntem de acord cu acțiunile lor și nu suntem de partea lor, nu colaborăm cu ei.” (Ioniță, 2002: 47)

Fostele victime, devenite tortionari, ajung să se considere o „clasă aparte” (Silvestru Nanu în Budeancă, 2007: 242). Cu toate acestea, mai trebuie adăugat faptul că la unii dintre cei „reeducați” s-a putut observa o discrepanță între gesturi și limbaj. O serie de supraviețuitori menționează cazul unor victime-tortionari care, în ciuda limbajului extrem de vulgar și violent utilizat, au lovit mai cu blândețe sau mai mult au mimat. Sunt exemple în care chiar membri ai comitetelor de „reeducare” au fost torturați încă o dată sau de mai multe ori fiindcă au manifestat milă față de cei chinuți (Mureșan, 2007: 46).

S-ar putea spune că, dintre toți, cei care s-au alăturat de bună voie lui Eugen Țurcanu încă de la începutul acțiunii de „reeducare” au încorporat cel mai bine instrumentele de tortură, deoarece ei le-au utilizat cel mai frecvent și timpul cel mai îndelungat. Pentru a avea o imagine, menționez că bătaia generală din ziua de 25 decembrie 1949, data la care a debutat propriu-zis Experimentul Pitești, a durat fără întrerupere de la orele 7 dimineața până la orele 15 după amiaza, cu pari, ciomege și curele (Maximilian Sobolevski citat în Mureșan, 2007: 50). Subiectivitatea lor a fost, de asemenea, alterată. De unde la început statutul lor era de simpli deținuți politici, studenții din grupul prim al lui Eugen Țurcanu au ajuns să se considere persoane importante, cu atât mai mult cu cât cei care îi instruiseră le promiseseră nu numai că vor beneficia de o reducere a pedepsei, dar chiar că vor fi răsplătiți pentru devotamentul lor față de regim, prin acceptarea lor ca ofițeri în cadrul Securității (Ierunca, 2007: 87). O victimă a Experimentului remarcă în cartea sa că „Țurcanu își dădea aerele unui personaj istoric și ale unui fel de strateg «militar» și politic” (Merișca, 1997: 63). În septembrie 1951, la aproape doi ani de la începutul „reeducării”, doi dintre colaboratorii-primi ai lui Eugen Țurcanu au afirmat emfatic față de un deținut care refuza să-și facă „demascarea” pe motiv că ar putea da declarații în fața organelor Securității, dar nu în fața altor deținuți, că „Noi suntem securitatea și dacă nu ne spui nouă o să te schingiuim până spui și o să te și omorâm” (Maxim, 2002: 270). În consecință, nu este de mirare că în cadrul acestui grup a apărut o competiție în vederea obținerii aprecierii din partea instanțelor superioare de legitimare, competitorii demonstrându-și fidelitatea față de cauză prin potențarea actelor agresive. Spre exemplu, în momentul în care centrul Experimentului a fost mutat la Gherla, între Eugen Țurcanu și omul pe care el îl trimisese aici pentru a implementa „reeducarea” prin tortură, Alexandru Popa („Țanu”), a început o competiție acerbă, cei doi întrecându-se în acte de teroare de neimaginat pentru a convinge Securitatea că el și nu celălalt este mai fidel Partidului (Mureșan, 2007: 76). Similar, o competiție pentru poziția de lider al acțiunii de „reeducare” a apărut și în momentul încercării extinderii Experimentului în coloniile de muncă forțată de pe

traseul canalului Dunăre-Marea Neagră (Mureșan, 2007: 79). Dată fiind noua imagine de sine, un moment șocant pentru acești oameni a fost acela în care oficialii responsabili de aplicarea Experimentului au oprit acțiunea și au încercat să o mușamalizeze.

Cuvânt de încheiere: reîntoarcerea la Hristos

După ce au ieșit din „reeducare”, majoritatea victimelor și-au revenit în timp. Reflexele căpătate în urma terorii au dispărut. Pentru mulți dintre supraviețuitori, cel mai puternic antidot l-a reprezentat reîncorporarea credinței, reînsușirea gesturilor specifice practicii creștine. Aceste gesturi marchează vindecarea:

„Mai întâi mi s-au închis cicatricile de pe mâna dreaptă, apoi a urmat vindecarea de starea de vomă. M-am tămăduit însă cu adevărat mai târziu, atunci când articulațiile mâinilor și ale sufletului mi-au îngăduit să strâng degetele, nu în pumnii răzbunării, ci în înfrățirea celor trei degete ridicate în dreptul cugetului și a inimii în semnul Sfintei Cruci.” (Buracu, 2008: 75)

Încorporarea credinței creștine de către supraviețuitorii „reeducării” este indicată de faptul că după eliberarea din închisori au redevenit practicanți (vezi secvențele de la finalul filmului documentar dedicat lui Dan Lucinescu, în care acesta este filmat rugându-se în biserică, stând în genunchi; *Lupta*, 2009). Unii dintre ei și-au amenajat în propriile case „colțuri de rugăciune”, compuse din icoane de diferite mărimi și din diverse obiecte religioase (vezi fotografia făcută în casa lui Traian Popescu și publicată în Stănescu, G., 2008). Alții au decis să renunțe la facultățile la care fuseseră cândva înscriși și au devenit preoți, pastori sau călugări, cum este, de pildă, cazul lui Gheorghe Calciu, fost student la medicină (*Viața*, 2007: 77-79), Nagy Géza, fost student la pedagogie și psihologie (Budeancă, 2007: 227) și respectiv Teodor Stănescu (Budeancă, 2010 : 86-88). Există și un caz în care, un fost student la chimie trecut prin „reeducare”, Justin Paven, devenit preot după eliberare, a amenajat în propria casă o mică biserică clandestină, dată fiind interzicerea religiei greco-catolice de către regimul comunist. După 1989, locuința sa a fost oficial recunoscută ca lăcaș de cult (conform Ionițoiu, 2006: 93).

De încorporarea credinței se leagă și crearea, în perioada de detenție ulterioară Experimentului, unor obiecte religioase, precum crucifixe, iconițe etc. (vezi Aurel Obreja în Rădulescu, 1993). De exemplu, Niculae Purcărea a confecționat mai multe astfel de obiecte (**fig. 5-6**): un Hrist sculptat în os în închisoarea din Gherla, în 1952, după cum se menționează pe verso; un

crucifix din os, amintind pe verso anul în care a intrat în „reeducare”, 1950, și închisorile Pitești și Gherla; o madonă sculptată tot în os, în 1956, conform datei de pe verso; o icoană pe placă pătrată din lemn a lui Hristos, realizată, potrivit mențiunii de pe verso, în data de 11 octombrie 1956, anul în care a fost deportat cu domiciliu obligatoriu în satul Lătești. Toate obiectele au fost făcute pentru a fi utilizate: sculptura care îl reda pe Hristos avea o perforație; crucifixul a fost purtat chiar de Niculae Purcărea până în momentul în care „urechea” de prindere s-a uzat și i-a fost teamă să nu-l piardă (Niculae Purcărea, com. pers., Brașov, 23 august 2012) – din acel moment a păstrat crucifixul alături de celelalte obiecte religioase din os, printre care și unele realizate de soția sa, ce fusese tot deținut politic; madona avea o „ureche” de prindere; icoana avea pe verso o pioneză de care era prinsă o bucată de sfoară – semn că fusese atârnată pe perete –, iar la data la care am discutat cu Niculae Purcărea, se afla sub o icoană mare împărătească, împreună cu alte obiecte religioase (**fig. 7**). Aceste constatări confirmă faptul că, pentru cei trecuți prin „reeducare” (sau o parte dintre ei), crucifixe, madonele și iconițele nu sunt doar simboluri a ceea ce au trăit în închisorile politice sau indicatori ai identității religioase, ci obiecte vii, ce fac manifestă prezența lui Hristos-Dumnezeu, și de aceea oamenii le poartă și se închină la ele.

Unii dintre supraviețuitorii Experimentului Pitești au confecționat obiecte religioase (și) după eliberarea din închisori. De exemplu, Ioan Ianolide, care a luat contact la Târgu Ocna cu încercările, eșuate însă, ale studenților trimiși de la Pitești de a implementa „reeducarea” prin tortură, a sculptat aproape toată viața, până când vederea nu l-a mai ajutat, cruciulițe și medalioane. La moartea sa, el a lăsat în urmă un săculeț cu astfel de obiecte, cu dorința să fie împărțite celor care vor să le primească (conform Maxim, 2002; vezi piesele ilustrate în Ianolide, 2006; 2009).

Relevant pentru forța obiectelor religioase este modul în care un fost deținut politic descrie retrospectiv, după 1990, un crucifix (**fig. 8**) pe care l-a confecționat înainte de a trece prin „reeducarea” prin tortură:

„Sfânta Cruce executată în închisoarea Târgșor (1948) de Maxim Virgiliu dintr-o bucată de lemn de nuc, găsită din întâmplare (?) între lemnele pentru foc. Am lucrat la ea o iarnă întreagă cu o singură dălțiță confecționată dintr-o sârmă. Am trimis-o acasă prin bunăvoința unui gardian – Moș Dumitrache – pe care îl pomenim în rugăciunile noastre.” (Virgil Maxim, notații publicate doar în parte, efectuate la corectarea lucrării *Imn pentru crucea purtată. Abecedar duhovnicesc pentru un frate de cruce* [Maxim, 2002])

Semnul de întrebare ne arată că, privind în urmă, pentru realizatorul crucifixului întreaga sa viață stă sub semnul proniei divine, că

inclusiv bucata de lemn nu se afla acolo întâmplător. După eliberare, crucifixul a fost dăruit viitoarei sale soții, iar mai târziu a ajuns în păstrarea fiicei lor.

Excurs

Povestea unor obiecte

O cruciuliță și o iconiță

Valeriu Gafencu (**fig. 9**) și Elisabeta Miron s-au cunoscut la Iași, în casa unei prietene comune. Valeriu a început să meargă des în vizită în casa familiei Miron. El și Elisabeta au stat de vorbă despre diverse subiecte, dar, cu toate că între ei se simțea o atracție, nu au vorbit despre sentimentele pe care le aveau unul pentru celălalt. În toamna anului 1941, atât Valeriu, cât și fratele Elisabetei, Paul Miron au fost arestați de agenții regimului Antonescu⁶ pentru activitate în cadrul organizației de tineret a Mișcării Legionare. În fapt, nu făcuseră altceva decât să se întâlnească, să discute și să spună rugăciunea „Tatăl nostru”. În ciuda faptului că în apărarea sa s-a implicat chiar unul dintre profesorii săi, invocând faptul că era un student strălucit, Valeriu a fost condamnat la 25 de ani închisoare și trimis împreună cu Paul în penitenciarul de la Aiud. Aici, membrii familiilor le duceau pachete cu diverse lucruri și alimente. Pe această cale, în 1942 sau 1943, pe când era studentă la Facultatea de Litere, Elisabeta i-a trimis fratelui o fotografie cu ea (**fig. 10**). La rândul ei, în 1943, Elisabeta a primit în dar de la Valeriu, special pentru ea, două obiecte pe care le confecționase în închisoare; fire profund religioasă, el a realizat o cruciuliță și o iconiță (**fig. 11**). Obiectele au fost trimise separat. Când Paul s-a eliberat în 1944, fotografia Elisabetei a rămas la Valeriu. În același an el i-a scris Elisabetei, mărturisindu-i pentru prima dată dragostea pe care i-o purta. Au urmat apoi alte scrisori, în total cinci sau șase, pline cu declarații de iubire. Dar viața fetei pe care o iubea se schimbase. Între timp, se logodise și, împreună cu familia, se refugiase din fața trupelor sovietice în regiunea Timișoara, de unde s-au întors înapoi la Iași în 1946. Tocmai acum, Valeriu este transferat în colonia de muncă de la Galda de Jos, unde se bucura de un regim mult mai liber. El o trimite pe una dintre surorile lui acasă la Elisabeta pentru a-i transmite că o iubește și că o așteaptă să vină la Galda pentru a se logodi la Mănăstirea Sâmbăta. Cu acest mesaj, sora lui Valeriu ajunge la Iași în

---

⁶ Ion Antonescu (1882-1946), mareșal, prim-ministru și *Conducător* al României între 1940-1944.

preajma căsătoriei Elisabetei cu logodnicul său. Deși nu era foarte îndrăgostită de logodnicul ei, nu a putut să anuleze căsătoria, cu atât mai mult cu cât cel ce trebuia să-i devină soț îi ajutase familia în timpul refugiului. Totul se terminase. „A fost o tragedie!” A rupt scrisorile de la Valeriu Gafencu cu durere. Uneori s-a întrebat ce ar fi fost dacă ar fi anulat logodna, dacă ar fi avut puterea să-l aștepte pe Valeriu atâta amar de ani. Răspunsul a fost că da, ar fi putut. De atunci și până astăzi l-a pomenit în rugăciunile ei (vezi Elisabeta Ionescu în filmul documentar *Noaptea pătîmirilor*, 1998: episodul IX; Elisabeta Ionescu, com. pers., București, 4 și 9 martie 2011). În anul 1948 Valeriu este trimis la închisoarea Pitești pentru a intra în „demascări”. În decembrie 1949, grav bolnav de tuberculoză, este transferat în urma unei crize la penitenciarul-spital Văcărești, iar ulterior la Târgu Ocna, scăpând de „reeducarea” prin tortură. În acest din urmă loc, prin modul său creștin de a fi i-a ajutat și întărit pe deținuții înfricoșați de încercarea „reeducărilor” aduși de la Pitești în anul 1950 de a declanșa demascările și la Târgu Ocna. Ultimul ajutor l-a acordat pastorului protestant Richard Wurmbrand căruia i-a dat propria sa streptomicină pentru a-l salva de la moarte. Pastorul a supraviețuit închisorilor comuniste, în timp ce Valeriu a murit în februarie 1952, la vârsta de 31 de ani (despre viața lui Valeriu Gafencu vezi Ianolide, 2006; Moise, 2007).

Cruciulița confecționată de Valeriu Gafencu în închisoarea de la Aiud este din sidef, fiind probabil confecționată dintr-un nasture mai mare. A fost concepută pentru a fi purtată la gât, la unul dintre capete având fixată o agățătoare. Spre deosebire de iconiță, cruciulița, dacă este purtată, se află în mod direct și permanent în legătură cu persoana căreia îi este oferită. Cruciulița are rolul de a proteja persoana iubită prin prezența întru/asupra obiect(ului) a Harului lui Dumnezeu. Ea nu a fost însă purtată decât un timp. Împreună cu iconița este păstrată într-o cutiuță de lemn ca amintire.

Iconița este din lemn. Pe o față este redat Mântuitorul Hristos purtându-Și Crucea. Pe cealaltă față apare tot Hristos, dar doar pe jumătate, semn că bucata de lemn provine probabil de la o altă icoană sau iconiță; pe porțiunea rămasă nedecorată Valeriu Gafencu a scris cu creionul următoarea dedicație: „Lui Seta cu dragoste dela Valeriu”. Considerate împreună, textul și imaginile sugerează că pentru Valeriu Gafencu, puterea de a îndura chinurile detenției, pe de o parte, și dragostea (în acest caz pentru Elisabeta), pe de altă parte, își au sursa în Hristos. O confirmare ar consta în faptul că surorilor lui le-a dăruit tot obiecte religioase pe care le-a confecționat el însuși în închisoare: spre exemplu, Eleonora Gafencu (măritată Colgiu), sora mijlocie a lui Valeriu Gafencu, a primit o cruce din lemn (Elisabeta Ionescu, com. pers., București, 4 martie 2011). Imaginea lui Hristos purtându-Și Crucea este un indicator al modului în care Valeriu

Gafencu își înțelege suferința îndurată în închisoare: el își acceptă propria cruce și îi urmează lui Hristos. Totodată, prin intermediul obiectului, dragostea lui ajunge la persoana iubită. Obiectul nu este doar suportul unor imagini și al unui text, ci materializează și, prin urmare, face continuu prezentă dragostea lui Valeriu Gafencu pentru Elisabeta Miron. Pe obiect se observă intervenții ce denotă un sentiment de grijă pentru păstrarea elementelor materiale ce dovedesc această dragoste. Textul scris cu creionul a fost mai târziu întărit cu un pix cu mină albastră, iar într-un colț, pe aceeași față cu dedicația, a fost adăugat, cu aceeași culoare, anul în care a fost primit obiectul – „1943”. Astfel iconița împiedică uitarea acestei povești de dragoste. Paradoxal, dincolo de viața pe care Valeriu Gafencu și Elisabeta Miron au avut-o în mod concret, povestea lor de dragoste nu s-a sfârșit, ci continuă în/ prin cele două obiecte.

Două semne de carte și un mărtișor

În 1948, Traian („Macă”) Popescu tocmai absolvise Facultatea de Construcții din cadrul Școlii Politehnice București când a fost arestat. Avea 25 de ani. A fost condamnat de Tribunalul Militar pentru activitate legionară la 20 de ani „muncă silnică”, 10 ani „degradare civică” și confiscarea averii pentru „crimă de înaltă trădare”, 20 de ani „muncă silnică” și 10 ani „degradare civică” pentru „crimă de organizare și participare la organizațiuni politice și paramilitare” și cinci ani „închisoare corecțională” pentru asociere contra liniștei publice. După pronunțarea sentinței, în ianuarie 1949, este trimis la Jilava, iar luna următoare este transferat la închisoarea Pitești. Aici este închis alături de alții în mai multe celule. Într-una dintre celule a stat împreună cu Valeriu Gafencu. Pe 30 decembrie este transferat de la Pitești la Ministerul de Interne în București, și după o săptămână din nou la Jilava, fără să bănuiască ce noroc are, dat fiind faptul că, cu doar cinci zile înainte de transferarea sa, „reeducarea” prin tortură începuse. Află de „reeducare” în lunile mai-iunie de la doi deținuți aduși de la Pitești. Grație unui grefier care-i ascunde dosarul, rămâne la Jilava până în luna iunie 1951, moment în care nu s-a mai putut face nimic și este trimis pentru a doua oară la Pitești. Spre norocul lui, nu apucă să intre în „reeducare” deoarece în luna august 1951 închisoarea Pitești este desființată ca centru al Experimentului. Însă, este transferat la Gherla. Aici, de la 3 septembrie și până la 31 decembrie, este supus „reeducării” prin tortură de un comitet condus chiar de Eugen Țurcanu, în Camera 99 de la etajul III al penitenciarului. La un moment dat, Eugen Țurcanu i-a pus un ciomag în mână și i-a cerut să-și bată cel mai bun prieten

din cameră, dar a refuzat. Îi mulțumește lui Dumnezeu că a trecut prin „reeducare” doar (!) câteva luni, deoarece nu este sigur ce s-ar fi întâmplat cu el, dacă ar fi rezistat sau ar fi cedat, devenind torționar.

La câțiva ani de la oprirea Experimentului, pe 3 ianuarie 1955, Traian Popescu este transferat de la Gherla la București, cu scopul de a fi implicat de Securitate în construirea versiunii oficiale privind „reeducarea”. I se cere să recunoască scenariul fabricat de Securitate. Rolul lui Traian Popescu ar fi fost acela de intermediar, mai precis de a transmite lui Eugen Țurcanu instrucțiunile venite de la conducerea Mișcării Legionare, precum și de a transmite în Occident informațiile privind mersul „reeducării” pe care le primea de la acesta. Pentru că refuză să recunoască aberația ce i se impunea, Traian Popescu este izolat, supus unor interogatorii intense, bătut și amenințat că-i vor fi arestate mama și surorile. În urma tratamentului la care a fost supus, Traian Popescu este dispus să admită orice numai să scape. Recunoaște ceea ce îi cerea Securitatea. Adaugă și de la el. Ajunge într-o stare de „totală degradingoladă psihică”, râde și plânge, trecând brusc de la o stare la alta. În luna octombrie îi vin în minte versurile și muzica unei poezii dedicate mamei. Pe 19 octombrie, ziua de nume a mamei sale, starea în care se afla atinge apogeul. În seara aceleiași zile încearcă să se sinucidă: înghite 80 de pastile de hidrazid (pe care le primise în ultimele săptămâni spre tratament, deoarece era bolnav de T.B.C. testicular) și își taie venele cu un ciob de sticlă de la un bec spart găsit la W.C. Încercarea eșuează și este transportat la închisoarea Văcărești cu spume la gură și mâna bandajată. De aici, prin intermediul unui gardian, transmite acasă un mesaj verbal, prin care își înștiința familia că este hotărât să termine cu viața. Ulterior, trimite și poezia pe care o compusese pentru mama sa. Prin același gardian, familia îi transmite verbal disperarea provocată de aflarea hotărârii lui de a nu mai trăi; cu această ocazie află vești despre familie, că una dintre surorile lui se căsătorise. Regretând panica pe care a creat-o acasă, în februarie sau martie 1956, Traian Popescu confecționează trei obiecte: două semne de carte – câte unul pentru fiecare dintre cele două surori – și un mărtișor pentru întreaga familie (**fig. 12**) (Traian Popescu, com. pers., București, 30 ianuarie și 15 februarie 2008; vezi și Popescu, 2007). Le-a croșetat cu ajutorul a două sârmuțe de la patul de metal din cameră din fire smulse din cele două cămăși pe care le avea. Primul semn de carte este decorat pe una dintre părți cu o siluetă feminină, două flori roșii și motive „în formă de clepsidră”, iar pe cealaltă parte cu o inimă roșie și doi trifoi cu patru foi. Cel de-al doilea semn de carte redă pe o parte o siluetă feminină, doi ghiocci și motive geometrice (romburi), în timp ce pe cealaltă parte este redată o inimă roșie și motive geometrice (romburi). În ceea ce privește mărtișorul, pe una dintre fețe este redată o inimă în interiorul căreia se află litera „T”, de la Traian; deasupra inimii este scris „La Mulți

Ani”, iar sub ea anul în care a fost făcut – „1956”. Pe cealaltă față se află un brad de Crăciun împodobit cu lumânări, înconjurat de inițialele numelor membrilor familiei; pentru că nu cunoștea numele cumnatului său, acesta este simbolizat printr-un semn de întrebare. Aceste obiecte au fost transmise familiei.

Cele două semne de carte și mărtisorul sunt confecționate de Traian Popescu din propriile sale haine. Hainele sunt o categorie de cultură materială dintre cele mai strâns legate de corpul uman. Ele nu sunt exterioare corpului, ci fac parte din corp, putând fi considerate drept „o a doua piele” (Warnier, 2006: 193). De aceea, hainele pot ajunge să reprezinte singure persoana fizică care le-a purtat. Spre exemplu, la Muzeul Țăranului Român, într-o expoziție de fotografii și documente despre grupul de rezistență anticomunist din comuna Nucșoara (județul Argeș), erau expuse și câteva piese de vestimentație (vizită: 7 noiembrie 2009). Printre acestea, o cămașă purtată în 1953, timp de trei săptămâni, de o membră a grupului, Maria Plop, pe vremea când, fiind bolnavă de pneumonie, a trebuit să plece din munți și să se ascundă în satul Poienărei, în casa unui preot, a cărui fiică i-a dat spre purtare cămașa. Maria Plop a fost capturată de trupele de securitate în 1959, condamnată la închisoare pe viață, în cele din urmă murind în detenție. Cincizeci de ani de la evenimente, cămașa face posibilă prezența acestei femei și evocă destinul său tragic, mai mult decât orice document. De asemenea, există o legătură între haine, corpul uman și sentimente. În închisorile comuniste, textilele mediază adesea între cei închiși și cei dragi de acasă, un exemplu destul de des întâlnit fiind cel al scrisorilor cusute pe pânză de deținuții politici și expediate, într-un fel sau altul, persoanelor iubite. Similar, obiectele confecționate de Traian Popescu sunt parte din ființa sa. Prin intermediul lor, el se află în sânul familiei. Fiecare dintre cele trei obiecte are câte o inimă și exprimă afecțiunea față de persoanele iubite. Semnele de carte „aduc” flori pentru surori, iar mărtisorul „adună” întreaga familie în jurul bradului de Crăciun. Opus morții fizice (încercării de sinucidere), actul de a realiza aceste obiecte este rezultatul dorinței de a trăi dar, totodată, potențează această dorință în cel care le face, fapt sugerat de elementele decorative pline de viață: trifoiul cu patru foi este un simbol al norocului, iar ghiociei sunt un simbol al primăverii și al renașterii. Ghiociei, ca simbol al renașterii, tandreței și dragostei, îi regăsim și într-o poezie compusă în timpul „reeducării” de către o altă victimă, Mihai Buracu, și dedicată iubitei sale (vezi Buracu, 2008: 61-62). Dacă la Traian Popescu ghiociei sunt oferiți uneia dintre surori, în poezia menționată ei sunt aduși de către iubită pentru a fi oferiți celui închis. În cazul lui Traian Popescu ghiociei prezenți pe unul dintre semnele de carte se asociază indirect cu Nașterea Domnului, simbolizată prin bradul de Crăciun redat pe mărtisor, în timp ce în cazul lui Mihai Buracu ghiociei

se asociază cu Învierea Domnului. Aceste asocieri conțin credința în salvare și în reunirea cu cei dragi. Împreună, culorile și simbolurile dau o dimensiune senzorială celor trei obiecte: inimile degajă căldură/iubire, florile și bradul miros a prospețime, evocă gingășia gestului și frumusețea naturii/libertății, iar lumânările radiază o lumină suavă și umplu aerul cu miros de ceară, sfințind momentul. În contextul brutal și lipsit de repere, obiectele creează o legătură cu universul ocrotitor și iubitor de acasă.

Pentru mama și surorile lui Traian Popescu semnele de carte și mărtișorul sunt dovada faptului că fiul/fratele lor a renunțat la ideea sinuciderii și a ales să trăiască, sunt simboluri ale afecțiunii pe care le-o poartă, dar și ale suferinței prin care acesta trece în închisorile comuniste. Obiectele sunt create de un om aflat în suferință dar, la rândul lor, capătă propria viață, îi alină pe membrii familiei îndurerate ținând trează speranța revederii.

După eliberarea lui Traian Popescu din închisorile comuniste, în 1964, viața obiectelor trimise acasă nu încetează. Ele stimulează amintirea experiențelor de care se leagă confecționarea lor. Poate așa se explică faptul că, deși fuseseră dăruite, obiectele au reintrat la un moment dat în posesia sa. După 1989, obiectele își îmbogățesc „biografia” devenind un simbol al apartenenței la grupul extrem de restrâns al celor care au fost implicați în procesele „reeducării” și au supraviețuit regimului comunist. Semnele de carte și mărtișorul sunt dovada materială a experienței personale despre care vorbește și scrie.

În concluzie, obiectele confecționate în închisori au propria „biografie”, intim legată de cea a oamenilor prin mâinile cărora au trecut. Ele conțin povestea celui care le-a făcut. Semnificațiile lor sunt construite și sporite de destinul acestuia. Pe de altă parte, ele materializează destinul respectivei persoane, devenind memoriale miniaturale. Cele trei obiecte fac parte integrantă din Traian Popescu, care le-a păstrat, pentru ca atunci când ne-am întâlnit, să mi le arate și să-mi spună povestea lor. La data la care am discutat, Traian Popescu avea vârsta de 84 de ani, iar obiectele aveau 52 de ani.

O colecție de obiecte decorative

Ion I. („Nelu”) Păunescu a fost arestat în anul 1948 și condamnat la muncă silnică pe viață pentru activitate legionară – la data arestării avea rolul de intermediar între conducerea Mișcării Legionare din exil și legionarii din țară. Date fiind informațiile pe care se presupunea că le deține, dar probabil și a faptului că avea statutul de student (se înscriesese și

frecventase cursurile Facultății de Filosofie din Graz, Austria), Nelu Păunescu a fost trimis la închisoarea Pitești. A intrat în „reeducare” și a fost crunt torturat, unele surse menționând că a acceptat să-și facă demascarea. În 1950 ajunge la Jilava unde îl întâlnește pe Traian Popescu, căruia îi povestește despre ceea ce se întâmplă la Pitești. După oprirea Experimentului, în vederea pregătirii celui de-al doilea proces al „reeducării”, Securitatea l-a constrâns prin bătai pe Traian Popescu să-l implice și pe Nelu Păunescu în scenariul oficial: la Jilava, acesta ar fi transmis lui Traian Popescu date de la Eugen Țurcanu privind mersul „reeducării” și ar fi dus lui Eugen Țurcanu ordinele conducerii Mișcării Legionare privind „reeducarea” primite de la Traian Popescu. Nelu Păunescu a negat aproape vehement scenariul Securității. A rămas în închisoare până în 1964, când toți deținuții politici au fost grațiați (Ionițoiu, 2006: 127-128; Popescu, 2007: 46, 48; Victoria Păunescu, com. pers., București, 3 și 17 februarie 2011).

La scurtă vreme după eliberare s-a căsătorit și, la îndemnul soției, se înscrie în același an la Școala Populară de Artă, clasa de sculptură, pe care o absolvă în 1968. De la început a practicat sculptura miniaturală în os, dar cu timpul s-a dedicat și sculpturii în marmură, piatră și ghips, realizând atât piese de artă decorativă de mici dimensiuni, cât și unele monumentale. Primele piese miniaturale de os le expune în București chiar în anul eliberării, în cadrul expozițiilor de amatori. Au urmat și expoziții personale, cum este cea organizată în Ateneul Tineretului între 6-31 mai 1972 sau cea din Parcul Herăstrău, între 2 și 15 septembrie 1976.

Există un element comun între sculpturile lui Nelu Păunescu și obiectele confecționate de deținuții politici în închisori: conform soției sale, cele mai multe dintre ele au fost dăruite. Nu ar fi exclus ca între experiența carcerală, pe de o parte, și gesturile și aptitudinile implicate în realizarea unora dintre piese, pe de altă parte, să existe o legătură. Răbdarea, migala, minuția și dimensiunile miniaturale sunt prezente atât în universul concentraționar, de exemplu în cazul scrierii pe o gamelă unsă cu săpun, al sculptării unui obiect religios sau al reparării hainelor cu mici petece de la alte zdrențe, cât și în piesele din os realizate de el. Cu toate acestea, obiectele confecționate de Nelu Păunescu nu fac prin nimic referire la perioada detenției politice. Sculpturile redau mai ales personaje, unele reale (reprezintă apropiați sau cunoscuți ai familiei), altele mitologice, istorice *etc.* Din repertoriul miniaturilor în os fac parte personaje de basm, peisaje sau scene cu animale în mijlocul naturii (**fig. 13**). Totodată, Nelu Păunescu a realizat o singură categorie de obiecte religioase, și anume Madone în timpul rugăciunii: statuete, busturi sau de pus pe perete (**fig. 14**). În perioada în care am vizitat casa doamnei Păunescu (februarie 2011), cele mai multe Madone aveau un rol decorativ, însă una dintre ele, de tipul

medalion, se afla pe perete în asociere cu icoana Sfântului Nicolae, având și ea un rol asemănător unei icoane (**fig. 15**).

Punând în relație diferitele tipuri de obiecte, s-ar putea spune că sculpturile lui Nelu Păunescu se inspiră mai cu seamă din frumusețea lumii create de Dumnezeu și din lumea fantasticului. Din această perspectivă, obiectele sunt opusul durerii și suferinței sufletești și trupești din închisorile comuniste. Nelu Păunescu a ales să vorbească prin sculpturile sale despre frumusețea vieții în general, dar nu și despre experiențele întunecate din viața lui sau a altor oameni. Poate de aceea experiența personală a închisorilor comuniste nu este prezentă manifest în obiecte. În obiecte este materializată dorința de a lăsa în urmă experiența sa carcerală și dorința de a trăi, a surprinde și a împărtăși frumusețea vieții. Deși soția lui a știut că a fost închis pe motive politice, nu a aflat niciodată de la el că a trecut prin Experimentul Pitești și nici ce s-a întâmplat cu el în „reeducare”. Deși obiectele păstrează discreția în privința suferinței îndurate de Nelu Păunescu în închisorile politice comuniste, însăși prezența acestor obiecte și faptul că unele sunt semnate, iar o parte dintre ele sunt menționate în pliante de expoziție, îl scot din anonimat pe Nelu Păunescu. De aici și până la a afla de camerele de tortură de la Pitești, nu mai este prea mult.

Capitolul 3

Materialitatea comemorării și uitării victimelor

Introducere

După 1989 Asociația Foștilor Deținuți Politici din România a ridicat monumente memoriale în apropierea închisorilor sau coloniilor de muncă în care s-au desfășurat „reeducările” și nu numai (Dumitrescu, C.T., 2004). Eforturi constante s-au depus și continuă să se depună pentru amenajarea unui muzeu memorial în fosta închisoare Pitești, inclusă după 1989 în sistemul privat, până acum reușindu-se clasarea acesteia, în 2009, drept monument istoric. O serie de foste închisori politice legate de „reeducări”, precum Gherla, Târgu Ocna sau Aiud, la data la care scriu aceste rânduri sunt penitenciare pentru deținuții de drept comun. În schimb au apărut alte muzee memoriale. La doar câțiva ani după 1989, Fundația Academia Civică, o instituție privată, a reușit transformarea fostei închisori politice din Sighet în Muzeu Memorial al Victimelor Comunismului și al Rezistenței, aflat din 1995 sub egida Consiliului Europei (<http://memorialsighet.ro/>). În cadrul memorialului, fostele celule au fost transformate în săli de expoziție, una dintre ele fiind dedicată Experimentului Pitești (**fig. 16-17**). Tot aici a fost reconstituită camera în care au fost închiși unii dintre primii deținuți politici aduși la Sighet, așa-zisul lot Vișovan, liderul grupului trecând după aceea și prin „reeducarea” de la Pitești (**fig. 18**) (vezi Vișovan, 2006). După o lungă perioadă în care muzeul Sighet a fost un exemplu singular, în anul 2007, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului din România, o instituție aflată în subordinea guvernului României și în coordonarea primului ministru, a luat în administrare fosta închisoare politică din Râmnicu Sărat în vederea transformării ei în Muzeul Memorial al Victimelor Comunismului (*Raport*, 2006: 19; *Raport*, 2007: 25). Viitorul muzeu ar putea să includă, probabil, și referințe la Experimentul Pitești, cum este cazul la Sighet. Alături de alți parteneri, aceeași instituție (rebotezată în 2009 Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc) și-a propus transformarea Fortului 13 în

muzeu al victimelor și represiunii comuniste în România – Muzeul Memorial Jilava (*Raport*, 2006: 19; *Raport*, 2007: 25-26). Aici au fost închiși în celule de exterminare supraviețuitorii celor două procese ale „reeducării” de tip Pitești (Petrișor, 2008: 74-132; 2011). După cum voi încerca să arăt în rândurile care urmează, din perspectiva culturii materiale, în România de astăzi întâlnim, în ciuda discursului anticomunist oficial, moduri radical diferite între ele de raportare față de trecutul comunist și față de victime, și politici divergente ale comemorării, ce au la bază viziuni opuse asupra lumii și societății.

Transformări în timp ale închisorii Pitești

Închisoarea Pitești (**fig. 19**) a fost construită între 1938 și 1939, la ordinul regelui Carol al II-lea⁷ și al prim-ministrului Armand Călinescu, fiind cea mai modernă unitate penitenciară din România la acea dată (pentru un istoric al penitenciarului Pitești vezi Cîrstea și Stan, 2009; Lăcătușu și Mureșan, 2009). La baza alegerii acestei închisori ca loc de desfășurare al Experimentului a stat faptul că se afla în afara orașului, asigurând izolarea necesară. După oprirea Experimentului în anul 1951, închisoarea Pitești a fost destinată tot deținuților politici. Aceștia au fost supuși unor condiții dure de detenție, au fost bătuți, însă nu s-au mai folosit metodele specifice „reeducării”. Clădirea a funcționat ca penitenciar până în anul 1977, când a devenit sediul Trustului de Construcții Industriale Pitești. După căderea regimului comunist, în 1990/1991, acest trust s-a transformat în două companii comerciale pe acțiuni (din 1994 cu capital privat), ce și-au împărțit clădirea fostei închisori (**fig. 20**).

Iată cum este descrisă topografia închisorii de către unul dintre supraviețuitorii Experimentului:

„[Închisoarea] avea forma literei T. Încăperile erau împărțite în celule de 4 x 2 m și camere de 10 x 6 m. Coada T-ului avea etajele construite din două rânduri de celule, legate între ele cu o plasă groasă de sârmă, iar în fața celulelor – un culoar de un metru. La parter și la subsol erau camere de 10 x 6 m. Capul T-ului era format din două rânduri de celule, fără plasă între ele, având un culoar de beton, unde se putea asigura cel mai perfect secret. [...] La etajul întâi, în partea dreaptă a capului T-ului, față de poziția închisorii, se deschidea o cameră mare, numită camera 4 spital. Lângă această cameră era o celulă care îndeplinea funcția de cabinet medical. [...]

La subsol, în capul T-ului, se găsea bucătăria, spălătoria, baia și

---

⁷ Carol al II-lea (1893-1953), Rege al României între 1930-1940.

boxe de pedeapsă severă. La marginea unui rând de celule se găsea WC-ul, iar la unirea T-ului cu capul lui, la fiecare etaj, se găsea o celulă de pedeapsă, numită celula neagră.

Închisoarea avea două scări de serviciu – una la unirea cozii T-ului cu capul lui, iar una în coada T-ului, pentru ieșirea în curțile interioare. Ușa principală, de intrat în închisoare, răspundea la etajul întâi. [...] După felul de construcție al acestei închisori, paza era sigură și secretul perfect. De acolo nu se putea evada. Zidul exterior, înalt de cinci metri, avea, din 50 în 50 de metri, câte un prepeleac cu un soldat de pază, cu armă automată și un reflector pentru noapte.” (Bordeianu, 1995: 62-63)

Clădirea era înconjurată de câteva construcții administrative, iar incinta era extrem de îngrijită, aleile fiind bordate cu bolovani de râu vopsiți cu var (Davidescu, 2003: 33).

Am vizitat fosta închisoare Pitești în mai multe rânduri (20 decembrie 2007, 9 februarie 2008, 20 mai 2008, 3 octombrie 2008, 3 iulie 2009, 5 decembrie 2009 și februarie 2011). Corpul principal („coada” T-ului), cu două etaje, a suferit modificările cele mai importante. Pentru ca cineva să-și facă o imagine cât de cât mai apropiată de cum va fi arătat acest corp de clădire în timpul „reeducării”, singura posibilitate rămasă este aceea de a viziona episodul *Experimentul Pitești* din documentarul *Memorialul durerii* (1991-2006: Disc 3). În momentul vizitelor mele, „coada” T-ului nu mai păstra nimic din aura ororii de odinioară: a fost zugrăvită pe toate cele trei laturile în culori crem deschis, de la toate ferestrele au fost scoase gratiile, toate geamurile înlocuite cu termopane, iar la unele dintre camere au fost instalate aparate de aer condiționat (**fig. 21**). Pe o arcadă montată în fața intrării principale trona sigla companiei ce are în proprietate clădirea. Arcada era flancată de tricolorul României și de steagul Uniunii Europene. Pe marginea scărilor de la intrare s-au pus plante. La rândul său, interiorul a fost radical transformat. Directorul firmei ce deține „coada” T-ului mi-a permis să intru și să vizitez clădirea, dar fără să intru în camere. Podelele culoarelor au fost acoperite cu gresie, pereții revopsiți, ușile înlocuite, pe pereți s-au pus mici tablouri *etc.* (**fig. 22**). Fostul celular de la etajul I este de nerecunoscut: golul dintre cele două rânduri de foste celule a fost desființat prin construirea unei podele ce le unește, iar fostele celule, pe baza comparației cu descrierile supraviețuitorilor (*vide supra*), par a fi fost extinse spre culoar până la fostul spațiu gol. Fostul celular de la etajul II nu l-am putut vizita, dar bănuiesc că este asemănător cu cel de la etajul I.

Totodată, o parte din fostele clădiri ale administrației închisorii au fost demolate: în unele locuri am putut vedea subsolurile. Și în cazul clădirii fostei administrații – care s-a păstrat –, intrarea era flancată de steagurile României și Uniunii Europene.

În decursul timpului nu numai clădirea a fost transformată. În

peisajul înconjurător au apărut noi elemente. De jur împrejur, în imediata apropiere a zidului fostei închisori, s-au construit blocuri de locuințe tipic comuniste. De la etaj locatarii privesc chiar în curtea fostei închisori. La data primei mele vizite, în interiorul incintei fostei închisori, se construia o clădire mare, cu mai multe etaje. De altfel, întreaga curte arăta ca un șantier de construcții: muncitori, barăci, basculante care aduc și descarcă pământ, materiale de construcții stivuite *etc.* (**fig. 23**). În iulie 2009, când am vizitat încă o dată fosta închisoare, această clădire era gata. În schimb, într-o altă parte a curții fostei închisori, era săpată o groapă imensă, probabil pentru fundațiile unei viitoare clădiri. În februarie 2011 o bună parte din curtea fostei închisori arăta ca un complex de locuit modern: clădiri noi cu spații de parcare, gazon, felinare *etc.* (**fig. 24**).

Singura parte componentă ce mai evocă imaginea pe care închisoarea o avea în timpul „reeducării” este „brațul” drept al T-ului. Astăzi, culoarea dominantă a tencuielii este una cenușie. În unele porțiuni ale fațadei interioare tencuiala a căzut lăsându-se să se vadă structura de cărămidă a zidurilor. Camerele de la subsol au încă gratiile originale la ferestre (**fig. 25**). Paralel cu „capul” T-ului se află una dintre clădirile administrației, legată de corpul închisorii printr-un culoar. Astfel, de o parte și de alta a culoarului, se formează două curți interioare (**fig. 26**). Am intrat într-una dintre camere: pe pereți era expus planul de transformare al „capului” T-ului în apartamente; înăuntru se găseau un birou și trei scaune de producție recentă, precum și piesele componente ale unei toalete și o chiuvetă, nou-nouțe.

Intrând pe ușa principală în fosta clădire a administrației, pe laturile coridorului ce o leagă de închisoarea propriu-zisă se află ușile ce dau în cele două curți interioare. Imediat după, pe partea dreaptă a sensului de mers, o altă ușă dă spre niște scări înguste pe care ajungi la subsol, în „brațul” drept al T-ului. De o parte și de alta a coridorului sunt mai multe camere (**fig. 27-28**). La ferestre se află încă gratiile originale. Ferestrele camerelor dau spre clădirea administrației (spre curtea interioară) ori spre „coada” T-ului. Deoarece sunt situate la subsol, camerele sunt întunecoase, razele soarelui pătrund cu greu aici, obstacol în calea lor fiind și zidurile din jur (**fig. 29**). Zăbovind un timp mai îndelungat în subsol îți dai seama cât de frig este (vizită: 9 februarie 2008). Pereții camerelor erau zugrăviți în alb, dar astăzi tencuiala este scorojită. Pe jos este ciment. În urma ploilor, apa se infiltrează în interior (20 mai 2008). Deși camerele nu sunt de dimensiuni mari, în interior erau înghesuiți numeroși tineri: spre exemplu, conform lui Aristide Ionescu, un fost deținut politic, într-una dintre camerele de pe partea stângă au fost închiși 24 de oameni (Aristide Ionescu, *com. pers.*, Pitești, 9 februarie 2008). În unele dintre camere am găsit depozitate priciuri metalice, prezentate de Aristide Ionescu ca fiind similare cu cele din perioada

detenției politice (fig. 30). Din punct de vedere acustic, camerele, dar și coridorul, au rezonanță: stând la parter, am observat că, dacă cineva vorbește într-un mod absolut obișnuit în subsol, vocea sa se aude înăbușit, dar fără dificultate.

În camere s-au păstrat numeroase urme materiale ale perioadelor post-Experiment. La subsolul din „brațul” drept al T-ului, pereții au fost acoperiți cu mozaic, pe unul fiind redat anul „1979” (fig. 31). Au avut loc și recompartimentări: într-un caz, peretele unei camere a fost dărâmat, păstrându-se doar o bucată din mijlocul său sub forma unui stâlp, și un nou perete a fost construit în dreptul primei ferestre a următoarei camere (fig. 32); în altă cameră, unul dintre pereții despărțitori a fost dărâmat. Nu pot afirma cu certitudine dacă aceste modificări au fost făcute înainte sau după 1989. Tot în camerele de la subsol au fost depozitate tot felul de obiecte scoase din uz, cum sunt rasteluri, dulapuri, o masă, cizme de cauciuc *etc.*; una dintre ele arăta ca un depozit: conținea o mare cantitate de obiecte (rasteluri, un aparat ultrasonic pentru controlul materialelor, un proiector, mașini de scris, mașini de taxat, telefoane, genți, lacăte, rigle, pixuri, un pahar, o perie, componente ale unor obiecte diverse *etc.*). Unele dintre obiecte pot fi atribuite cu siguranță perioadei de după 1989: într-una dintre camere, în lăzi de plastic se aflau sticle de „Pepsi” și sticle de bere „Hercule”, acestea din urmă fiind produse în 1997 (fig. 33).

La îmbinarea „capului” T-ului cu „coada” lui, pe partea dreaptă, se află niște scări înguste, în spirală, ce duc de la parter la etajul I (fig. 34). Aici, în „brațul” drept al T-ului, se află un culoar cu trei camere pe partea stângă și două pe partea dreaptă (fig. 35). Camerele de la parter și de la etaj în care am putut intra erau vopsite în alb, aveau dimensiuni asemănătoare cu cele de la subsol și erau fie goale, fie conțineau puține obiecte: un seif, un cuier, birouri, teancuri de dosare *etc.* Drept în capătul culoarului, se găsește ușa de intrare într-o cameră ce ocupă întreaga lățime a „brațului” drept al T-ului. Această încăpere purta numele de „Camera 4 Spital”, deoarece până cu un an înainte de punerea în aplicare a Experimentului aici se afla spitalul penitenciarului. Pentru o vreme a fost folosită drept carantină pentru deținuții nou aduși în vederea „reeducării” (*e.g.* Gheorghiță, 1994: 149). „Camera 4 Spital” a devenit un simbol al Experimentului Pitești, deoarece aici își avea Eugen Țurcanu „centrul de comandă”. Începând cu ziua de Crăciun a anului 1949 serii întregi de studenți au intrat în „reeducare” în această cameră. Tot în „Camera 4 Spital”, deținuții din alte camere erau aduși să dea declarații și/sau să fie torturați de Eugen Țurcanu în persoană. Pe un panou unde era afișat planul etajului din „capul” T-ului (ce datează din perioada postcomunistă), această încăpere este descrisă drept „sală de sedințe” (fig. 36). La data vizitelor mele spațiul arăta ca o fostă arhivă: de-a lungul pereților se găseau rasteluri pe care erau puse dosare, restul încăperii

fiind gol (fig. 37).

„Camera 4 Spital” de odinioară se află în profund contrast cu imaginea pe care cineva ar putea să o aibă despre o cameră dintr-un penitenciar destinat deținuților politici. Spre deosebire de camerele de la subsol, aceasta este foarte spațioasă: circa 11,50 x 6,80 metri, și o înălțime de circa 3 metri. Pe fiecare dintre laturile scurte se află câte două ferestre mari cu dimensiuni de circa 1,45 x 1,40 metri, motiv pentru care camera este foarte luminoasă; o serie de foști deținuți menționează în memoriile lor că atunci când au fost transferați din camere întunecoase de la subsol sau chiar din camere mai luminoase de la parterul închisorii, intrând pentru prima dată în „Camera 4 Spital” au fost uimiți de cât de luminoasă era (Dumitrescu, G., 1978; Davidescu, 2003: 188). Ferestrele dau spre clădirea administrației, respectiv spre „coada” T-ului. În anii 1950, peisajul ce se vedea prin ferestrele „Camerei 4 Spital” era încântător: spre vest, la doar câteva sute de metri distanță, se întindea valea râului Argeș, în timp ce spre nord se zăreau dealurile subcarpatice (Gheorghită, 1994: 148). „Nu mă săturam privind prin ferestrele mari, e drept, cu gratii, dar fără obloane, încă, peisajul de un verde tonic, de un albastru melancolizant”, spune unul dintre deținuți în memoriile sale (Gheorghită, 1994: 149). În prezent, la ferestre nu mai sunt gratii, iar prin ele se văd blocurile construite în jur în perioada comunistă. Inițial, pereții erau vopsiți într-un alb imaculat ce sporea luminozitatea camerei (Davidescu, 2003: 188); ultima oară când am văzut-o, pereții erau zugrăviți în altă culoare față de cea din timpul „reeducării”. Podeaua este din ciment. Datorită volumului, camera are o rezonanță puternică. În timpul „reeducării”, pe laturile lungi ale camerei erau dispuse trei priciuri neetajate – unul de-a lungul frontonului și două despărțite de ușă; pe interval se aflau tineta pentru necesități, donița cu apă de băut, urmate de câteva mese acoperite cu cearceafuri albe, formând astfel o singură masă lungă, și de patru stative de paturi cu câte patru niveluri puse cap la cap (Davidescu, 2003: 188). Mai mulți supraviețuitori menționează numărul total de persoane din „Camera 4 Spital” în momentul în care a început pe neașteptate „reeducarea” lor: în data de 25 decembrie 1949 aici se aflau în total circa 87-88 de oameni (Emil Sebeșan citat în Buruiană, 2005); în 21 ianuarie 1950, aici se găseau în total circa 60-65 de persoane (Dumitrescu, G., 1978; Paven, 1997a: 87); similar, în seara zilei de 25 martie 1951, în cameră se găseau 66 de oameni (Tache Rodas citat în Andreica, 2000b: 73-74; Buracu, 2008: 25, 57).

Odată cu transformarea sau distrugerea materialității, posibilitatea de evocare a evenimentelor este drastic diminuată sau atinge un grad de abstracție care o face imposibilă. Cu toate acestea, plimbându-mă prin camere mi s-a întărit convingerea că experiențele trăite de deținuții politici în închisorile comuniste nu pot fi înțelese numai abstract. Trebuie să fii

acolo, să-ți folosești propriul corp ca pe un mediu de înțelegere (e.g. Tilley, 2008: 265-271). Sigur, corpul meu nu este același cu cel al unui deținut politic: în timpul vizitei la închisoarea Pitești eram hrănit, bine îmbrăcat și eram conștient de faptul că sunt doar un vizitator, că ceea ce văd aparține unor timpuri din fericire demult apuse. Cu toate acestea, materialitatea stimulează vizitatorul informat la o înțelegere mai sensibilă a oamenilor ce au trecut prin „reeducare”. Este necesar să intri în camere, să privești și să te plimbi în ele. În felul acesta, într-o anumită măsură, percepi cu propriul corp atmosfera din interiorul acestor spații panoptice. Dacă ne gândim că încăperile erau aglomerate, dacă adăugăm virtual și mobilierul, spațiul rămas liber în mijloc este unul limitat, chiar și în cazul „Camerei 4 Spital”. Îți dai seama că bățile generale aveau aspectul unui furnicar, deoarece celor agresați le era foarte greu, chiar imposibil, să se ferească dându-se înapoi sau într-o parte, fiind captivi între trupurile altora și mobilier, nu aveau unde să fugă, zidurile forțându-i să rămână în acest infern în miniatură. De asemenea, îți dai seama că în timpul băților individuale, mai cu seamă în camerele mai mici, din punct de vedere al percepției vizuale, distanța ce-l desparte de cel torturat pe privitorul ce așteaptă pe prici să-i vină rândul la tortură este atât de mică! Vede *totul*: fața îngrozită a colegului schingiuit, urmele loviturilor pe corpul victimei sau sângele din răni. După cum relatează unul dintre supraviețuitori, „Faptul că asistai permanent la schingiuirea altora era mai greu de suportat decât propria schingiuire. «Asistarea la spectacol» crea o psihoză de masă [...]” (Merișca, 1997: 74). Altfel spus, totul stă sub semnul proximității: fizic și vizual, cel supus „reeducării” este aproape, mult prea aproape, atât de restul victimelor, cât mai ales de torționari. Rezonanța camerelor face ca urletele celui schingiuit să fie percepute amplificat de privitori, cu o claritate terifiantă, accentuată de muțenia celorlalte victime, îmbibându-li-se în minte și paralizându-i. Datorită acusticii închisorii, urletele de durere din „Camera 4 Spital” răzbăteau până la alte camere, constituindu-se într-un agent al terorii pentru cei care nu știau încă ce se întâmpla în închisoare: psihoza a început „din momentul în care s-a perceput clar că se petrec lucruri stranii în închisoare, de vreme ce se auzeau țipete. Ele au produs un blocaj psihologic victimelor și o acceptare fatalistă a situației” (Merișca, 1997: 74). Mirosurile fac și ele parte din atmosfera construită în camerele în care se desfășoară Experimentul. Spre exemplu, dacă luăm în calcul mărturiile martorilor oculari, conform cărora, în „Camera 4 Spital”, torționarii au aruncat excremente peste deținuții supuși „reeducării” (Răitaru, 1998: 189) sau i-au obligat să ingereze fecale (Davidescu, 2003: 267-269), ne vom face o imagine mai nuanțată asupra universului din camerele de la Pitești. În ceea ce privește mirosurile, menționez și mizeria corporală, celor „nereeducați” neoferindu-li-se posibilitatea să se spele, fie și sumar. Victimele sunt

încontinuu agresate fizic, vizual, auditiv și olfactiv.

Înutil să adaug că modul în care eu am perceput toate aceste lucruri nu are în niciun fel cum să fie același cu al foștilor deținuți politici. Niciodată nu vom ști cu adevărat, noi cei de astăzi, cum ar fi fost să fim acolo. Nu vom ști cu exactitate nici trăirile din acele momente ale celor trecuți prin „reeducare”, deoarece ei au trăit experiențele traumatice corporal și nu numai conceptual. După 1989, o serie dintre cei care au fost supuși Experimentului Pitești și-au scris memoriile. Însă, pentru ca experiența corporală să se transforme în text este nevoie de abstractizare, organizare, de găsirea unor strategii de detașare, altfel, nu pot scrie, fiindcă reintră în atmosfera de atunci. De aceea, textul publicat rămâne permanent în stadiul de parțialitate, incomplet, fără fidelitatea dorită, adică nu corespunde întocmai trăirii de atunci: cele trăite nu pot fi pur și simplu transpuse în scris (pentru un exemplu edificator vezi Calciu, 1991: 13; pentru analize ale modului în care fostele victime se raportează la experiențele lor traumatice vezi Talaban, 2007; Cordoș, 2008; Mureșan, 2008). De aceea, materialitatea este esențială pentru înțelegerea oamenilor care au suferit la Pitești (și nu numai).

Totodată, materialitatea poate contribui la o înțelegere mai personală a angajaților penitenciarelor. Conducerii și gardienilor închisorii Pitești nu li s-a acordat același interes precum cel arătat pentru victime. În literatura publicată, personalul administrativ este avut în vedere exclusiv pentru stabilirea vinovăției sale. Închisoarea Pitești sugerează însă și alte aspecte ale vieții acestor oameni în timpul Experimentului. Plimbându-mă pe culoarele fostei închisori am realizat că ajungi repede să o cunoști, nefiind complicată. Nu după multă vreme confuzia de la început dispare, îți formezi o imagine de ansamblu și te poți orienta și deplasa cu ușurință. Nici camerele nu sunt greu de reținut. În raport cu propriul corp, spațiile din afara camerelor, fie că este vorba de culoare sau de casa scărilor, nu mi s-au părut deloc mari, din contră. Impresia mea este aceea că, după un timp scurt, unui angajat închisoarea îi devine nu doar familiară, ci chiar intimă. Nu cred că a fi gardian în închisoarea Pitești, o clădire de mici dimensiuni și simplă, este același lucru cu a fi gardian într-o închisoare de mari dimensiuni, cu structură mai complexă: maniera în care cei doi gardieni percep și încorporează spațiul cred că este diferită. Intimitatea creată îl poate face pe gardianul de la Pitești foarte vulnerabil la agresiunea sonoră și eventual vizuală ce răzbate din camerele de tortură. Drept urmare, este posibil ca în închisoarea Pitești, datorită acestei intimități, unii dintre cei care „lucrau” aici permanent să fi fost puternic afectați psihic de ceea ce se întâmpla în camere. În mod paradoxal, nu este exclus ca unii dintre membrii personalului administrativ să fi devenit neintenționat un fel de victime ale Experimentului la care asistau. Din păcate nu există niciun

interviu cu acești oameni și nici texte memorialistice de la ei. Totuși, un indiciu în sprijinul acestei interpretări pare a fi comportamentul schizoid al directorului închisorii Pitești în perioada Experimentului, Alexandru Dumitrescu: deși a participat la primele bătăi din „Camera 4 Spital”, s-a exprimat violent verbal la adresa deținuților în mai multe rânduri și a sprijinit „reeducarea” prin tortură, cu timpul atinge o stare de disperare vecină cu sinuciderea (Mureșan, 2010: 284-286).

Cultura materială și modificările ulterioare detenției politice sunt egal relevante. Obiectele din camerele din „brațul” drept al T-ului sunt banale și la prima vedere par a nu avea niciun fel de importanță, tocmai pentru că ne sunt atât de familiare, fiind mult prea aproape în timp de noi. Unele dintre ele sunt perfect funcționale și le putem întâlni în oricare alte instituții, firme, case sau apartamente de bloc. Altele, cum este o bună parte din obiectele depozitate în camerele de la subsol, ar putea fi considerate vechituri sau chiar gunoi. Toate aceste obiecte însă formează universul în care s-a desfășurat o vreme munca de zi cu zi a angajaților firmei de construcții (post)comuniste. În cultura materială a firmelor de construcții se produc constant schimbări, unele obiecte fiind înlocuite cu altele, (tot) mai moderne. Schimbări similare se produc și în arhitectura și aspectul clădirii: revopsirea exteriorului și interiorului, eliminarea grătilor de la ferestre, înlocuirea geamurilor cu termopane, instalarea de aparate de aer condiționat, recompartimentări *etc.* Probabil, în „brațul” drept al T-ului s-au păstrat urme materiale din toate etapele biografice ale clădirii deoarece, spre deosebire de compania ce deține „coada” T-ului și care își are sediul central chiar în fosta închisoare, sediul central al companiei ce deține „brațul” drept al T-ului este în altă parte a orașului Pitești.

În decursul timpului, peisajul din jurul închisorii s-a modificat și el. În perioada comunistă, de după 1977, dintr-un spațiu izolat, destinat unor acțiuni represive secrete, fosta închisoare este înglobată într-un spațiu locuit prin construcția de blocuri. Însă, spațiul fostului penitenciar rămâne încă precum o insulă în mijlocul cartierului de locuit, de care îl separă vechiul zid cu sârmă ghimpată. Acest proces de integrare se accentuează după 1989, moment în care zidul fostei închisori încetează să mai constituie o limită, iar în incintă încep a se construi noi clădiri. Astfel, din punctul de vedere al percepției vizuale, fostul spațiu panoptic devine parte integrantă din „normalitate”.

Dacă până în 1989 mă îndoiesc că vreunul dintre angajații trustului de construcții știa ceva despre trecutul clădirii în care lucra (poate doar că a fost închisoare deoarece grătile se mai păstrau la ferestre), după această dată cu siguranță au aflat. De altfel, chiar directorul firmei care are în proprietate coada T-ului a fost intervievat la începutul anilor 1990 pentru episodul *Experimentul Pitești* din cadrul documentarului *Memorialul durerii*

(1991-2006: Disc 3), povestind cum arătau câteva camere. Construirea începând cu anul 1995 a unui monument memorial a reprezentat un alt mijloc de informare, poziționarea sa lângă o stradă principală a Piteștiului și în vecinătatea fostei închisori asigurându-i vizibilitatea, mai cu seamă pentru locuitorii blocurilor din jur și pentru angajații firmelor de construcții ce și-au împărțit clădirea. Cu toate acestea, implicarea activă a obiectelor domestice în rutina muncii zilnice, convertirea treptată a materialității „reeducării” într-o materialitate familiară, prin schimbarea aspectului exterior, modificarea și modernizarea încăperilor și transformarea peisajului determină perceperea locului de muncă ca fiind unul obișnuit. Altfel spus, dintr-un spațiu al ororii, fosta închisoare Pitești devine un spațiu domestic.

Contrar unei păreri destul de larg colportate, ar fi greșit să se creadă că avem de a face cu o politică deliberată a uitării. Spre exemplu, pe spatele unuia dintre elementele componente ale memorialului Pitești se află o placă pe care sunt menționați cei care au contribuit la construirea sa, printre sponsori regăsind și numele celor două firme de construcții. Chiar pe clădirea fostei închisori a fost pusă o placă memorială. În consecință, oficialii celor două companii nu și-au propus ștergerea urmelor materiale ale „reeducării”, ci pur și simplu trăiesc într-un prezent continuu (ca și restul angajaților). Pentru ei, Experimentul Pitești, oricât de abominabil a fost și oricâtă simpatie ar avea pentru victime, aparține trecutului. Logo-ul de pe ușile din holul de recepție al firmei ce deține „coada” T-ului ne arată că viitorul este important, nu trecutul: „CONARG. Construcții pentru milenii” (vizită: 3 iulie 2009). În ceea ce privește raportarea la trecut, logo-ul celeilalte companii de construcții este egal relevant: „Clădit pe viitor”. În concluzie, pentru directorii și angajații firmelor de construcții, Experimentul Pitești este disociat complet de locul în care muncesc, uitat sau ignorat. Or, în timpul „reeducării”, pentru directorul și angajații penitenciarului Pitești închisoarea semnifica de asemenea un simplu loc de muncă. Personalul penitenciarului din anii 1950, ca și cel al Trustului de Construcții Industriale Pitești din perioada 1977-1989, erau agenți ai clădirii societății socialiste, antecameră a societății comuniste perfecte ce nu va avea sfârșit. Post-1989, personalul firmelor de construcții contribuie la clădirea capitalismului. Vremurile s-au schimbat, cultura materială s-a schimbat, dar dedublarea persistă. Precum obiectele depozitate în camerele de la subsol care au fost scoase din uz și mai prezintă interes doar pentru arheologi, evenimentele terifiante din istoria recentă a României sunt separate de prezent și vizitate doar de istorici. Pentru societatea românească de astăzi ele nu mai au, de fapt, nicio importanță.

Și totuși, la un moment dat, atitudinea unuia dintre directorii firmelor de construcții s-a schimbat radical. În incinta fostei închisori nu au

mai fost ridicate alte clădiri, a fost creată o fundație dedicată memoriei foștilor deținuți politici (Fundația „Sfinții Închisorilor”), partea din clădire pe care o deține se intenționează a fi transformată în muzeu, în unele dintre camerele de la subsol au fost amenajate expoziții temporare cu privire la Experimentul Pitești, iar fosta „Cameră 4 Spital” a căpătat o nouă funcționalitate. În ce context s-au produs aceste schimbări și în ce anume a fost convertită fosta „Cameră 4 Spital”, cititorul va afla puțin mai departe.

Memorialul Pitești în context

Între 1995 și 2003, în vecinătatea închisorii, într-un mic spațiu verde situat între blocuri de locuințe și paralel cu șoseaua, a fost construit un ansamblu monumental (**fig. 38**). Blocurile despart ansamblul memorial de zidul fostei închisori. A fost realizat de Fundația Culturală „Memoria” – Argeș, Asociația Foștilor Deținuți Politici din România – Filiala Argeș și Primăria Municipiului Pitești.

Memorialul este construit din materiale durabile, confirmare a faptului că este făcut să reziste în timp, să rămână drept mărturie solidă peste ani, chiar și atunci când autorii lui nu vor mai exista. Monumentul central a fost construit din beton placat cu travertin, iar pe partea din față s-a aplicat un mozaic. Monumentul face referire la patimile îndurate, la martiriul prin care au trecut cei uciși, dar și la salvarea/mântuirea prin credință: pe mozaic este redată o siluetă umană, ca o umbră, cu capul ușor plecat, și care ține una dintre mâini în jos, pe lângă corp, de care atârână un lanț rupt, în timp ce cealaltă mână o ridică spre cer; omul își rezeamă capul pe brațul unei cruci situate în fața sa, mai înaltă decât el (**fig. 39**). Acest monument este dedicat nu numai celor care au murit în închisoarea Pitești, ci și celor uciși cu bună știință în celelalte închisori politice din țară; menționarea datei „1945-1989” sugerează faptul că cei omorâți în timpul revoluției din decembrie 1989 sunt și ei incluși.

În partea stângă a monumentului central se află o cruce de marmură albă cu un soclu din două module placcate cu marmură (**fig. 40**). Pe modulul superior al soclului se specifică că monumentul este dedicat deținuților politici uciși în timpul „reeducării” prin tortură, pe modulul inferior al soclului fiind trecute în ordine cronologică numele a 30 de oameni decedați în închisoarea Pitești și în alte centre unde a fost exportată „reeducarea”. Având în vedere faptul că nu se cunoaște locul de îngropare a celor uciși, crucea se constituie într-un monument funerar colectiv.

Pe cele două monumente, morții sunt prezentați ca „victime ale

comunismului dictatorial” și, respectiv, „deținuți politici anticomuniști”. „Mesajul” pe care îl transmite memorialul Pitești este unul profund religios, caracterizat de umilitate creștină. Nu avem de a face cu materializarea unei narațiuni triumfaliste (termenii de „erou” sau „eroic” nu apar), ci cu a uneia pline de modestie ce evocă trauma, dar și mântuirea/vindecarea prin credința în Dumnezeu. În orice caz, nu este un mesaj vindicativ. Victimele represiunii comuniste sunt unite prin suferință, ele formează un corp comun, dovadă faptul că nu există nicio trimitere la apartenența ori simpatia lor politică sau la confesiunea lor religioasă. O confirmare în acest sens este slujba (ortodoxă) de pomenire a celor morți în timpul „reeducării”, ținută la memorial cu ocazia simpozionului „Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură”, organizat anual la Pitești. Sunt pomeniți toți, fără excepție, inclusiv cei de altă confesiune decât cea creștină, cum este cazul lui Alfred Fuhrmann, omorât în închisoarea Pitești (vezi al doilea excurs mai jos). Similar, cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la declanșarea Experimentului, în fosta „Cameră 4 Spital” s-a ținut mai întâi o slujbă creștin-ortodoxă de pomenire a tuturor celor uciși în „reeducare”, după încheierea căreia a urmat o rugăciune musulmană pentru turcii și tătarii care au suferit în închisorile comuniste (printre cei supuși Experimentului Pitești au fost și turci).

Între monumentul Pitești și celelalte memoriale ridicate în țară de foștii deținuți politici există o serie de asemănări. Elementul-simbol central și omniprezent este crucea (vezi Dumitrescu, C.T., 2004). Importanța simbolului crucii este uneori reliefată prin dimensiunile impresionante: spre exemplu, monumentul memorial de lângă închisoarea Gherla are ca principal element o cruce din beton de 15 metri înălțime (*ibid.*: 70). Asocierea între suferința îndurată de deținuții politici și patimile lui Hristos o întâlnim și în cazul altor memoriale, cum este cel de lângă penitenciarul Aiud, sugestiv denumit „Calvarul Aiudului” (*ibid.*: 11-13, 15). Memorialul a fost ridicat în cimitirul orașului, în care au fost înmormântați și deținuții politici morți în penitenciar (**fig. 41**). Constă din două șiruri paralele formate din câte șapte cruci ce își unesc laturile dinspre interior și „poartă pe brațe” o cruce de dimensiuni mult mai mari, diferența de volum dând impresia de greutate foarte mare ce se lasă „pe umerii” crucilor care o susțin. Se poate vorbi de o identitate metaforică între cruci și deținuți, aceștia din urmă „purtându-și crucea”, asemenea lui Hristos. Lângă monument a fost ridicată o troiță de lemn. Conform textelor de pe plăcile comemorative, cei închiși la Aiud apar în ipostaza de luptători și martiri creștini. Ideea centrală este aceea că au luptat împotriva comunismului și s-au jertfit în primul rând pentru Hristos, dar și pentru demnitate și libertate națională, iar asemenea primilor martiri creștini, au fost prizonieri pentru dreptate. Un alt exemplu îl constituie monumentele construite în apropierea

fostelor lagăre de muncă forțată organizate la minele de plumb din Baia Sprie, Nistru și Cavnic (*ibid.*: 101-103). Monumentul de la Baia Sprie (**fig. 42**) a fost amplasat la ieșirea din oraș, la intersecția între drumul național ce duce la Sighetu Marmăției și drumul ce duce spre mină, cel de la Nistru a fost ridicat în centrul localității, în timp ce monumentul de la Cavnic a fost construit lângă spitalul din localitate. Cele trei monumente sunt din beton și au aceeași formă, iar pe fațada lor s-a înglobat câte o placă de marmură neagră pe care este redat un deținut cu lanțuri la picioare ce poartă în spate o cruce (**fig. 43**). După cum reiese din textul gravat, deținuții politici internați aici „și-au jertfit tinerețea și viața în lupta împotriva comunismului [...] pentru demnitate umană, libertate, democrație și ființa suverană a poporului român”. Tot la Baia Sprie, dar în apropierea intrării în mină, din inițiativa unui fost deținut politic a fost ridicată o troiță din lemn (**fig. 44**). Mântuirea prin suferință este sugerată și de memorialul Poarta Albă dedicat deținuților trimiși în cele nouă colonii de muncă cu regim de exterminare situate pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră (*ibid.*: 81-83): monumentul este format din nouă module (cruci) suprapuse ce se înalță către cer (înălțimea este de 24 metri), pe fiecare dintre cruci fiind înscris numele uneia dintre colonii (**fig. 45**).

Într-o analiză critică a unora dintre memorialele dedicate gulagului românesc și revoluției din decembrie 1989, Augustin Ioan susține că arhitectura memoriei postcomuniste în general este dominată de imaginarul religios, motiv pentru care memorialele nu conferă identitate evenimentelor traumatice la care se referă (Ioan și Mihali, 2009: 107 și urm.). Discutând monumentul de la Aiud, el afirmă următoarele:

„memorialul de la Aiud nu ne spune nimic despre identitatea traumei aceluia loc. Memorialul de la Aiud este o punere în scenă sobră, dar poate prea explicit și morbid cristică – și încă a unui Christ dinainte de înviere – a temei Marelui Mort purtat fratern de crucile înșiruite. Abuzul de cruci nu a ocolit, practic, niciun loc al revoluției sau al terorii totalitare.” (*ibid.*: 108)

Nu împărtășesc aceeași părere. Principalul rol al memorialelor ridicate de foștii deținuți politici nu este acela de a spune ceva despre identitatea experiențelor din închisorile în apropierea cărora se află. Mai degrabă, aceste memoriale conferă supraviețuitorilor o voce în prezent. Ca să preiau titlul unei lucrări despre așa-numitele monumente megalitice neolitice, ele sunt „*statements in stone*” (Patton, 1993). Consider că monumentul de la Aiud este „citit” de către A. Ioan prea direct, de unde și interpretarea eronată a „temei Marelui Mort”. De asemenea, sunt de părere că prezența aceluiași simbol, crucea, în cazul mai multor memoriale nu înseamnă că respectivele memoriale transmit același mesaj. Grupuri diferite, cum sunt asociațiile foștilor deținuți politici sau diverse alte instituții de stat

sau private pot manipula același simbol în scopuri și cu rezultate diferite. Drept urmare, imaginea uniformității produse de „abuzul de cruci” este, de fapt, doar o aparență.

Există o relație între monumentele construite de foștii deținuți politici și unele dintre obiectele confecționate în închisori. Așa cum am menționat deja, în timpul captivității, dar și după aceea, deținuții politici au creat adesea obiecte religioase. Astfel de obiecte trimit la rezistența și salvarea/supraviețuirea prin credința în Dumnezeu, creează o legătură cu un viitor incert, dar sperat: eliberarea și reîntâlnirea cu cei dragi. În libertate, aceleași obiecte stimulează aducerea aminte. După căderea regimului comunist, acest mesaj creștin trece de la dimensiunea miniaturală la cea monumentală. Spre exemplu, un supraviețuitor al Experimentului Pitești, Aurel Obreja, a sculptat atât înainte, cât și după „reeducare” obiecte religioase (Rădulescu, 1993). După 1989, printre altele, el a sculptat o troiță din lemn amplasată în curtea Bisericii „Sfântul Calinic” din București, dedicată revoluției din decembrie (fig. 46). Troița pune accentul pe sacrificiul oamenilor, pe durerea provocată de moartea violentă a celor dragi, dar mai ales pe izbânda prin credință și ajutorul lui Dumnezeu.

Monumentele nu au doar rolul de a comemora suferințele îndurate, nu se referă doar la trecut. Totodată, ele transmit în mod subtil o viziune despre viitor. Altfel spus, referințele la patimile lui Hristos nu sunt doar o metaforă pentru chinurile îndurate în trecut, ci ele anunță un eveniment viitor major: Învierea. Prin credința în Dumnezeu și în valorile creștine, România va „învia”; în numele acestei „învieri” au suferit deținuții politici.

Ceea ce individualizează memorialul de la Pitești în comparație cu celelalte memoriale ridicate în diverse locuri din țară, este monumentul ridicat la dreapta celui central (fig. 47): întreaga închisoare este redată simbolic printr-un zid pe care este amplasat un foișor de pază și, pe o porțiune, sârmă ghimpată; universul carceral este reprezentat prin simbolul unei ferestre cu gratii și printr-o ușă autentică de celulă încastrată în zid (fig. 48). Modul în care este redat zidul sugerează trecerea timpului, degradarea și ruina: partea superioară a zidului nu este dreaptă, așa cum arăta de fapt, ci ondulată, dând impresia deteriorării lui. Închisoarea Pitești este reconstruită simbolic. Această reconstrucție este o reacție față de distrugerea materialității „reeducării” prin tortură, în urma privatizării și transformării fostei închisori Pitești după 1990. Alternativ, supraviețuitorii construiesc o nouă materialitate care să evoce evenimentele petrecute în fosta închisoare. Conform textului explicativ de pe o placă aplicată pe zid, noua materialitate are menirea de a împiedica uitarea: „Acest complex monumental reprezintă un mod de expunere a unui aspect al istoriei României sub dictatura comunistă, ca mijloc de informare și reflecție în lipsa unui muzeu despre Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură”.

Tocmai pentru a se opune amneziei, în textul explicativ sunt menționați și unii dintre autorii morali și direcți ai Experimentului Pitești – pedagogul rus Makarenko și generalul de Securitate Alexandru Nicolschi. De asemenea, pe zid a fost montată o hartă a sistemului concentraționar din România comunistă.

Pentru a înțelege teama foștilor deținuți politici că suferințele îndurate și valorile pentru care au luptat vor fi date uitării, că atitudinea lor a fost în zadar, este suficient ca cineva să își îndrepte atenția asupra monumentelor construite sau transformate de instituții ale statului după 1989. Elocvente, cred eu, sunt următoarele exemple din București. Unul dintre cele mai importante monumente memoriale construite de către stat este cel din Piața Revoluției (**fig. 49**). Beneficiarii lucrării – finalizată la 5 august 2005 – sunt Ministerul Culturii și Cultelor și Primăria Municipiului București. Monumentul a fost ridicat într-un loc-simbol pentru istoria recentă a României și anume în piața în care s-au declanșat protestele împotriva regimului Ceaușescu la 21 decembrie 1989, punct de pornire al revoluției ce a dus la prăbușirea regimului comunist. Însuși numele acestei piețe a fost schimbat din Piața Palatului în Piața Revoluției. Titlul lucrării este sugestiv – „Memorialul Renașterii. Glorie eternă eroilor și revoluției române din decembrie 1989” – și face trimitere la renașterea poporului român după anii grei ai dictaturii. Interesant este faptul că memorialul este dedicat atât celor care au fost uciși în timpul luptelor, cât și revoluției însăși, văzută ca element fondator al schimbărilor sociopolitice. Părțile componente sunt: (1) „Piramida izbânzii”; (2) „Zidul Amintirii” (pe care sunt trecute numele morților); (3) „Calea Biruinței”; (4) „Piața Reculegerii”. Văzute de sus, „Calea Biruinței” împreună cu unele elemente din „Piața Reculegerii” formează o cruce, dar acest lucru nu se poate observa (sau cel puțin eu nu am reușit) atunci când cineva se plimbă pe acolo. Semnul crucii apare doar în dreptul numelor celor decedați, dar în acest caz are funcție de delimitare. Alte simboluri religioase nu apar. Celor morți li s-a acordat epitetul de „eroi” sau „eroi-martiri”. Pe „Zidul Amintirii” numele „eroilor” sunt listate în ordine alfabetică, fără a se ține cont de zilele în care au murit, deși din punct de vedere al evenimentelor există diferențe notabile (**fig. 50**). Indiferent dacă au murit în timpul represiunii ordonate de Nicolae Ceaușescu (seara de 21) sau în timpul luptelor cu „teroriștii” când dictatorul fusese deja înlăturat și capturat (ziua de 22 și următoarele), indiferent dacă au fost civili, militari sau chiar cadre ale Securității, între toți cei decedați se creează o egalitate desăvârșită. Vizitatorului i se inoculează imaginea unui personaj colectiv constituit din cei menționați pe „Zid”, ce luptă împotriva unei entități fără chip reprezentată de dictatură. În ciuda aspectului triumfalist – chiar falic aș putea spune – al monumentului, aspect întărit de denumirile acordate unora dintre părțile sale componente („Piramida

Izbânzii", „Calea Biruinței"), avem de a face cu o deliberată politică a uitării: scopul este acela de a stimula vizitatorii să uite de problema nesoluționată a autorilor responsabili de masacrul din seara de 21 și ai celor responsabili pentru victimele din luptele cu „teroriștii" din zilele ce au urmat. Important de notat este și faptul că memorialul este dedicat *doar* celor care au murit în revoluție, celelalte victime ale represiunii comuniste fiind ignorate.

Interpretarea de mai sus pare a fi susținută de un alt exemplu. Special pentru morții din timpul evenimentelor din 1989 statul a amenajat un cimitir-muzeu intitulat „Eroii Revoluției" (fig. 51). Toate mormintele au fost construite după un format standard, asemenea mormintelor dedicate soldaților căzuți pe front. Cu toate acestea, după cum se poate observa în numeroase cazuri, familiile și rudele au încercat să personalizeze mormintele celor dragi prin cioplirea unor epitafuri și/sau adăugând unele elemente decorative pe mormânt sau în afara lui. Epitafurile sunt elocvente pentru suferința și trauma provocată de pierderea unui membru al familiei și, implicit, pentru afecțiunea pe care aceasta i-o poartă. Imaginea durerii familiilor îndoliate, așa cum reiese din epitafuri, se află în profund contrast cu imaginea abstractă și impersonală a listării alfabetice a numelor de pe Memorialul Renașterii din Piața Revoluției. Mult mai important decât atât, pe un număr de morminte se menționează următoarele: „Asasinii încă nepedepsiți" (pe mormintele a doi tineri de 21 de ani), „Vinovații nepedepsiți" (pe mormântul unui tânăr de 29 de ani), „Un glonte a ucis tinerețea, veselia, iubirea. Cine?" (pe mormântul unui tânăr de 29 de ani) (fig. 52).

Pe lângă monumente comemorative dedicate revoluției din decembrie 1989, instituțiile statului au ridicat și monumente ce legitimează noul proiect politic îmbrățișat după 1989 de politicienii români: spre exemplu, în Parcul Herăstrău a fost construit un monument dedicat fondatorilor Comunității Europene (fig. 53).

Relevantă este și atitudinea instituțiilor statului de după 1989 față de monumentele memoriale comuniste: statuia lui Lenin din Piața Scânteii, rebotezată Piața Presei Libere, a fost demontată și abandonată în aer liber la Mogoșoaia, pe soclul din marmură roșie adăugându-se o plăcuță pe care este scris – „Intersecție cu Europa" (fig. 54)! De asemenea, s-a dorit distrugerea monumentului memorial din Parcul Carol în care erau înmormântați comuniștii români ce au activat în ilegalitate înainte de Al Doilea Război Mondial, pentru a se construi o catedrală ortodoxă intitulată „Catedrala Mântuirii Neamului", în cele din urmă proiectul fiind însă abandonat; oricum, rămășițele umane ale liderilor comuniști au fost evacuate, iar monumentul a devenit „Mormântul Soldatului Necunoscut". La aceste din urmă exemple aș adăuga unul din afara Bucureștiului, și

anume muzeul memorial amenajat în perioada comunistă în fosta închisoare politică de la Doftana, unde fuseseră închiși în perioada interbelică activiștii comuniști. După 1990, fosta închisoare Doftana a fost lăsată în paragină, devenind cu timpul o ruină în care se joacă *paintball* (fig. 55).

După cum indică monumentele dedicate revoluției din decembrie 1989 și atitudinea față de monumentele comuniste, politica comemorativă a statului se înscrie în sfera discursului dominant, anticomunismul postcomunist, și urmărește crearea unor noi identități, apartenențe.

Rezumând, între demersul foștilor deținuți politici, pe de o parte, și cel al instituțiilor statului, pe de altă parte, nu ar exista la prima vedere o diferență fundamentală, ambele având drept element comun sentimentele anticomuniste și prodemocratice. Cu toate acestea, lucrurile nu stau chiar așa (tabelul 1).

MEMORIALE RIDICATE DE FOȘTII DEȚINUȚI POLITICI	MEMORIALE RIDICATE DE STAT
Martiri	Eroi
Mântuire	Izbândă
Umilitate creștină	Triumfalism
Continuitate	Ruptură
Evocare	Legitimare
Contestarea <i>status-quo</i> -ului	Acceptarea <i>status-quo</i> -ului

Tabelul 1. Comparație între monumentele construite de foștii deținuți politici și cele construite de stat.

În timp ce discursul celor dintâi este unul plin de modestie, discursul ultimilor este unul eroizant și/sau triumfalist. Monumentele memoriale ridicate prin eforturile foștilor deținuți politici se referă la suferința îndurată, la mântuirea prin credință și „învierea” României în spirit creștin; monumentele construite sau transformate de stat se referă la solidarități care nu există la acel moment decât în intenția discursului dominant: *e.g.* fondarea unei societăți democratice în urma revoluției din 1989, integrarea în Uniunea Europeană. Memorialele foștilor deținuți politici exprimă o credință; monumentele laice, oficiale, exprimă (prin distorsionarea adevărului) un proiect, mai degrabă doresc să construiască o realitate. Acest contrast devine evident dacă am compara, spre exemplu, monumentul construit de stat în Piața Revoluției cu troița sculptată de Aurel Obreja, ambele dedicate revoluției din decembrie 1989 și discutate mai sus.

Fără a-i nega meritele, sunt de părere că și muzeul memorial din

Sighet transmite tot o viziune eroizantă și false identități. Muzeul pune accentul pe formele de rezistență împotriva regimului comunist în perioada 1945-1989 și pe formele de represiune și control instrumentate de puterea oficială. Vizitatorului i se oferă o narațiune în care, pe de o parte, regimul comunist a fost complet „străin” de societatea românească, care nu l-a acceptat niciodată din convingere, iar pe de altă parte, societatea românească în general, terorizată, înfometată și manipulată, a fost o victimă a acestui regim. Dat fiind faptul că în anii 1950 închisoarea Sighet a fost destinată exterminării demnitarilor din perioada interbelică (dar nu numai), se scoate în evidență destinul tragic pe care l-au avut liderii partidelor democratice interbelice: celulele în care au murit Iuliu Maniu și Gheorghe Brătianu au fost reconstituite, iar personalitatea lor este evocată prin mai multe săli de expoziție. Muzeul memorial creează o punte imaginară între așa-zisa democrație interbelică și societatea de după 1989, comunismul fiind perceput ca o „anomalie” a istoriei. Căderea regimului comunist ar reprezenta o revenire la „normalitate”. Confruntat cu atâtea atrocități comise sub regimul comunist, vizitatorul este predispus să accepte „normalitatea” prezentului ca fiind de la sine înțeleasă. Cu alte cuvinte, temele represiunii și controlului exercitate de puterea comunistă sunt utilizate drept sursă de legitimare a prezentului, după cum se poate observa dintr-un text semnat chiar de unul dintre membrii fondatori:

„O altă întrebare care mi se punea uneori, mai ales la început, «De ce un muzeu al suferinței? Și de ce internațional?». Răspunsul este: Pentru că, mai mult decât prin sânge, popoarele se înrudesesc prin istoria pe care au îndurat-o împreună, iar problema nu este cine a suferit în acești 50 de ani mai mult, ci de ce am suferit cu toții și, mai ales, ce trebuie să facem pentru ca această suferință să nu fi fost în zadar. Cât despre implicarea Consiliului Europei și a altor instituții internaționale, ce poate fi mai firesc decât să sprijine demersul de analizare a unei perioade în care erau încălcate cu cinism cele mai vitale drepturi ale omului, nu doar pentru o minoritate, ci pentru covârșitoarea majoritate a unor popoare întregi? Sighetul – asemenea oricărei închisori comuniste – este simbolul încălcării de către o infimă minoritate politică – nomenclatura – a dreptului la viață, la libertate, la proprietate, la cuvânt, pentru toți ceilalți. Ce poate fi mai firesc decât ca organismele internaționale să fie alături de cei ce vor să-și redobândească memoria într-o lume în care globalizarea presupune inclusiv integrarea obsesiilor și amintirilor diferite?” (Rusan, 2003)

În citatul de mai sus, doar nomenclatura este găsită vinovată de abuzurile și crimele comise, în timp ce „toți ceilalți” au fost victime ale acesteia. Represiunea comunistă este invocată pentru a naturaliza „implicarea Consiliului Europei” cu ale sale „drepturi ale omului” și „globalizarea” (vezi utilizarea de două ori a cuvântului „firesc”).

Mai mult decât atât, din „biografia” închisorii Sighet se selectează doar perioada comunistă. Spre exemplu, nu s-a amenajat nicio expoziție referitoare la faptul că în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial închisoarea a fost un centru de deportare la Auschwitz a comunității evreiești din regiune (Mark, 2010: 283). Aceeași tratare selectivă o întâlnim și în cazul biografiei unora dintre deținuții politici anticomuniști. Elocventă în acest sens este maniera de expunere a obiectelor religioase confecționate de deținuți în închisorile politice și coloniile de muncă forțată comuniste (vizită: 5 iunie 2007; 23 iulie 2012). Informațiile oferite vizitatorului sunt extrem de sumare, rezumându-se doar la menționarea autorului, anului, locului și, eventual, materialul din care a fost realizat obiectul. Obiectele sunt decontextualizate, separate de biografiile oamenilor și reduse la o singură semnificație, aceea de dovezi materiale ale caracterului criminal al comunismului și ale suferinței îndurate în închisorile comuniste. Cu alte cuvinte, un obiect religios este definit drept simbol al unei realități situate dincolo de obiectul propriu-zis (universul concentraționar). Într-o vitrină dintr-o celulă-sală dedicată vieții cotidiene în închisoare era expusă o candelă sculptată în lemn realizată, conform biletului explicativ, de deținuții politici din colonia de muncă de la Galda de Jos, în 1946-1948 (fig. 56). Candela nu este rezultatul unei activități prin care să treacă mai ușor timpul, ci este materializarea unei trăiri: prin faptul că este un obiect liturgic ea evocă o viață închinată slujirii lui Dumnezeu. Din această perspectivă, perioada cronologică în care a fost realizată candela practic nu contează. Ceea ce nu se menționează în expoziție este faptul că deținuții de aici erau legionari transferați de la Aiud și se aflau în închisori încă din 1941-1942 (e.g. Maxim, 2002: 127 și urm.). Astfel, candela expusă se leagă mai degrabă de închisorile politice ale regimului Antonescu (1940-1944) decât de cele comuniste. Spre exemplu, unul dintre deținuții de la Galda de Jos, Anghel Papacioc, mai fusese arestat și sub regimul regelui Carol al II-lea și închis între 1938-1939 în lagărul de la Miercurea Ciuc; aici el a confecționat cruciulițe, troițe și icoane (Stancu, 2010: 10-11). Eliberat în 1940, este rearestat în 1941 și încarcerat la Aiud, unde a sculptat clandestin, printre altele, un Sfânt Chivot dedicat Mănăstirii Vladimirești și candelă din lemn de nuc. Exact cum s-a întâmplat și în perioada comunistă, unele obiecte au putut fi scoase afară, dar multe dintre ele au fost confiscate (Maxim, 2002: 118). În 1946 este transferat la Galda de Jos și în același an se eliberează (Maxim, 2002: 133-134). În anul 1958, Anghel Papacioc, devenit călugărul Arsenie, este arestat din nou și închis până în 1964, trecând și prin „reeducarea” de la Aiud (Stancu, 2010: 30 și urm.). Nu am cunoștință dacă a mai sculptat obiecte și în timpul detenției comuniste, dar cert este că a păstrat în chilia sa candela pe care a sculptat-o la Aiud. Prezentată contextual, candela ar fi arătat că unii dintre legionari au suferit în diverse

perioade ale istoriei României și sub diferite regimuri politice pentru modul lor de a fi în lume. În muzeul Sighet însă, din biografiile legionarilor închiși în închisorile politice este selectat în chip privilegiat doar momentul comunismului.

Modalitatea de expunere a obiectelor religioase în muzeul Sighet nu contrastează doar cu memoria unora dintre legionarii care au confecționat astfel de obiecte, ci și cu memoria membrilor familiilor acestora. Un bun exemplu este cel al familiei doamnei Mihaela Doina Gheorghian, născută Chirulescu (com. pers., București, 18 iunie 2010). Unchiul său, Iordache Nicolae (supranumit Bădița Nicoară), asistent universitar la Facultatea de Chimie a Universității București, a fost arestat pentru activitate legionară în anul 1939, închis în lagărul de la Miercurea Ciuc și împușcat în același an din ordinul regelui Carol al II-lea, alături de alți 43 de legionari, fără a fi fost condamnați la moarte. În perioada de dinaintea execuției a confecționat mai multe obiecte religioase, printre care o icoană din lemn cu Arhanghelul Mihail și un crucifix, tot din lemn. La data în care am fost în casa doamnei Gheorghian cele două obiecte erau fixate pe perete, în același loc, iar sub ele se aflau ramuri de salcii, care se pun la icoane de Duminica Floriilor – sărbătoarea intrării lui Hristos în Ierusalim (**fig. 57**). Pentru doamna Gheorghian, icoana și crucifixul confecționate de unchiul său nu erau doar simboluri ale suferinței și/sau ale credinței celui care le-a făcut, ci sfinte obiecte. În partea opusă peretelui pe care erau fixate icoana și crucifixul se găsea un corp de bibliotecă pe care se afla rezemat un Chip al lui Hristos (**fig. 58**), sculptat de avocatul Radu Gheorghian, socrul doamnei Gheorghian, fost decan al Baroului Suceava în timpul foarte scurtei guvernări legionare (septembrie 1940-ianuarie 1941). Obiectul a fost realizat din tuf, mai precis dintr-o bucată smulsă din perete, de la o fereastră, în perioada comunistă, în închisoarea politică de la Gherla. Prezența în același context (cameră) a trei obiecte religioase realizate în două „perioade istorice” diferite ne arată că la nivelul memoriei familiei Chirulescu/Gheorghian nu există distincții de ordin cronologic. Toate cele trei obiecte sunt parte din istoria familiei, formează un întreg.

Revenind la politica memoriei adoptate de muzeul Sighet, rezultă o situație aparent paradoxală: chiar dacă au fost catalogați drept „fasciști” de ideologiile oficiale comuniste și postcomuniste, suferința îndurată de legionari sau familiile lor în timpul comunismului este utilă pentru memoria oficială postcomunistă, în schimb, suferința îndurată de aceiași legionari sau aceleași familii înainte de comunism este inconfortabilă într-o Românie „europeană” și „democratică” și, deci, pusă între paranteze. (De aceea, pentru victimele regimurilor interbelice provenite din rândurile lor, foștii legionari au ridicat propriile memoriale, cum este troița de la Tâncăbești unde a fost asasinat în anul 1938 liderul organizației lor, sau cum

este troița din cimitirul de la Predeal unde au fost reînhumati în 1940 legionarii asasinați în 1939, toate execuțiile având loc la ordinul lui Carol al II-lea.)

Totodată, în muzeul memorial Sighet, obiectele religioase sunt legate exclusiv de trecut, de suferința îndurată de victime în închisorile și coloniile de muncă forțată din perioada comunistă, ca și cum nu ar mai avea vreo semnificație în prezent. Imaginea creată este înșelătoare deoarece, așa cum am arătat, rolul obiectelor religioase este preluat după 1989 de memoriale.

Urmându-l pe Paul Connerton, consider că în politica muzeului memorial Sighet sunt prezente două tipuri de uitare: uitarea ca element constitutiv al unei noi identități și uitarea ca ștergere represivă. Primul tip de uitare apare atunci când anumite informații sunt deliberat evitate pentru a nu perturba realizarea unui proiect prezent (Connerton, 2006: 320). Cel de-al doilea tip de uitare apare în forma sa cea mai brutală sub regimurile totalitare, dar se poate manifesta și în forme deghizate, fără violență vizibilă. Paul Connerton dă exemplul Muzeului Metropolitan din New York, în care maniera de distribuție spațială a colecțiilor stimulează vizitatorul să-și amintească de arta de tradiție occidentală și nu de arta orientală, cea medievală sau alte tipuri de artă non-occidentale; astfel, deși aceste din urmă colecții sunt prezente în muzeu, ele sunt de fapt „invizibile” (*ibid.*: 321). Expoziția din Muzeul Sighet, așa cum am văzut-o eu, este politic corectă: păstrează tăcerea asupra acelor aspecte ce pot fi inconfortabile în contextul sociopolitic prezent – cazul legionarilor. Spre deosebire de memorialele ridicate de foștii deținuți politici, în Muzeul Sighet, deși se apelează la simboluri religioase, valorilor creștine și în general religiei nu li se acordă niciun rol în construirea prezentului și a viitorului.

În concluzie, scopul pentru care foștii deținuți politici au construit monumentele memoriale pare să nu fi fost atins. În februarie 2011 am vizitat din nou memorialul Pitești care arăta îngrijit. Știam însă că imaginea era o aparență. Cu altă ocazie, pe data de 3 iulie 2009, am observat o serie de alterări: partea frontală a foișorului de pază miniatural montat pe zidul simbolic al „închisorii” nu mai era la locul ei; harta sistemului concentraționar din România comunistă aplicată pe zid fusese spartă și o bucată lipsea; pe spatele zidului apăruse un grafiti; iar pe monumentul ce redă un deținut politic era scris cu un spray, de două ori, „La Mulți Ani!” (**fig. 59**). Monumentul a fost „domesticit”, integrat materialității înconjurătoare: blocurile construite în perioada comunistă. El a devenit un suport pentru „inscripții” ca oricare altul, cum ar fi un perete de bloc, un gard sau o ușă de garaj. De altfel, chiar fostul zid al închisorii a devenit un astfel de suport. În ciuda discursului oficial anticomunist, aceste alterări, mai ales grafiti, indică nepăsarea față de suferințele unor oameni în carne și

oase, și, mai general, față de trecut. Noul strat de var ce acoperea monumentul memorial în februarie 2011 nu făcea decât să mascheze această realitate.

Dincolo de comemorare, dincolo de Experimentul Pitești: materialitatea cinstirii „noilor martiri”

În anul 1992, cu ocazia săpării fundațiilor monumentului memorial de la Aiud, amplasat în Râpa Robilor, zona în care au fost îngropați deținuții politici anticomuniști morți în penitenciar, au fost descoperite numeroase oase ale acestora (Stănescu, T., 2009). Osemintele au fost grupate într-un osuar amenajat în interiorul monumentului, finalizat în 1999 (fig. 60). Tot în interior a fost amenajată o Sfântă Masă, monumentul căpătând astfel funcția de mausoleu și de biserică (fig. 61). De la Mănăstirea Petru Vodă, construită de Părintele Justin Pârvu după 1990 și având unul dintre hramuri pe cel al „Sfinților mărturisitori din închisori”, la Aiud au fost trimiși periodic preoți și călugări pentru oficierea parastaselor. În anul 2002 a început construirea unei case monahale pentru adăpostirea slujitorilor altarului, în anul 2005 ansamblul devenind Schitul „Înălțarea Sfintei Cruci” (Stănescu, T., 2009). La inițiativa Părintelui Justin Pârvu a fost demarat un proiect de ridicare la Aiud a unei mănăstiri creștin-ortodoxe, intitulată Mănăstirea „Sfânta Cruce” și închinată martirilor din închisorile comuniste; conform proiectului, mănăstirea va cuprinde și un Centru de Studii Martirologice, aflat în îngrijirea monahilor, în cadrul căruia, printre altele, va fi amenajat un muzeu. Proiectul este sprijinit și de foști deținuți politici. În viziunea susținătorilor acestui proiect, locul în care au fost îngropați fără slujbă și fără cruce cei care au murit în închisoarea Aiud nu este doar un spațiu al memoriei, ci „un centru de trăire duhovnicească, de spiritualitate și model de viață pentru toate neamurile creștine, în special pentru ortodoxie, pentru că forța și idealul acestor martiri se răsfrânge asupra unui întreg neam creștinesc, nu doar peste România” (Pârvu, 2011: 168).

Odată cu transformarea monumentului memorial de la Aiud în schit s-a produs o schimbare fundamentală în peisajul comemorării. Morții din penitenciarul Aiud (dar și din celelalte închisori politice comuniste din țară) încetează să mai fie definiți drept „victime”, ci sunt priviți ca sfinți mărturisitori, iar oasele lor sunt considerate a fi sfinte moaște. Redefinirea corespunde unei tradiții ale cărei începuturi sunt de găsit în primele veacuri ale Bisericii creștine, când, printre principalele categorii de sfinți era recunoscută și cea de mucenic, moartea unui mucenic sau unei mucenițe

fiind în sine o dovadă a primirii unei cununi cerești, a sfințeniei lui/ei (Pomazanski, 2008: 183). Martir este acea persoană care fie a murit mărturisind credința în Hristos-Dumnezeu, fie este mereu pregătită să moară pentru El (Chirilă, 2010: 147). Această schimbare a dus și poate duce în continuare la apariția unei materialități specifice. Toate locurile din țară în care au suferit ori au fost îngropați deținuți politici morți în detenție devin locuri sfințite. Asemenea exemplului de la Aiud, în/pe aceste locuri ar putea fi ridicate biserici închinare lor (*martyria*), o modalitate de cinstire a sfințelor moaște ale sfinților și în special ale martirilor cunoscută încă de la începuturile creștinismului. Pe locul fostei colonii de muncă forțată de la Galeșu a început în anul 2012 construirea unei mănăstiri dedicate „Tuturor Sfinților Români” (pentru cercetări arheologice preliminare vezi Dragoman și Florea, 2012) (fig. 62). O altă mănăstire se intenționează a fi construită la Periprava – fostă colonie de muncă forțată din Delta Dunării. Construcția unui *martyrion* a fost propusă și pentru zona în care au fost îngropați deținuții politici din închisoarea Gherla (Brăescu, 2014). În cazul fostei închisori politice din Pitești, chiar în fosta „Cameră 4 Spital” a fost amenajat un paracelis (fig. 63).

Fragmente din sfintele moaște de la Aiud, dintre care unele sunt făcătoare de minuni (e.g. au puteri tămăduitoare), circulă spre mănăstiri și biserici din diverse locuri din România (fig. 64), Republica Moldova, la un spital din Serbia, la mănăstiri din Țara Sfântă sau Sfântul Munte Athos și chiar în centre misionare din Africa centrală – Congo, Burundi și Rwanda (Augustin, 2008; Voicilă, 2011: 8-49, 79-122). Pentru aceste sfinte moaște s-au făcut sau se vor face racle din materiale prețioase. Pe lângă credincioșii români, la realizarea raclelor au contribuit și credincioși din alte țări ortodoxe: spre exemplu, credincioșii din satul Petras din Grecia s-au îngrijit de realizarea unei racle din argint și aur pentru craniul unui „nou martir” pus spre închinare la Aiud (Voicilă, 2011: pe coperta interioară față).

Din categoria „noilor martiri” fac parte nu doar cei care nu au renunțat la credința în Hristos și au murit în închisorile comuniste, ci și cei care au supraviețuit detenției politice și au dus o viață creștină exemplară, cum este cazul preotului Ilie Lăcătușu. Trupul său, găsit „neputrezit, întreg, binemirositor” la 15 ani de la înhumare, a fost expus în cavoul familiei ce a devenit loc de pelerinaj deoarece se vorbește de minunile pe care le face Părintele (Voicilă, 2011a: 50-78; 2011b).

Ar mai trebui adăugat că în România sunt cinstite nu doar sfinte moaște ale „noilor martiri” români, ci și ale unora dintre „noii martiri” din alte țări ortodoxe. Un exemplu este cel al Sfântului Luca al Crimeei, un medic chirurg de excepție și totodată arhiepiscop de Simferopol și Crimeea, care a petrecut numeroși ani deportat în Siberia sau în închisorile sovietice și a murit în 1961 (vezi Sfântul Luca, 2006). În 1995, Arhiepiscopul Luca a

fost canonizat de Biserica Ortodoxă din Ucraina, a fost scrisă pentru el o slujbă specială și i s-a sfințit icoana. Un an mai târziu, arhiepiscopul a fost exhumat, iar moaștele sale strămutate câteva zile mai târziu în Catedrala „Sfintei Treimi” din Simferopol. În 1998, în satul Kațiveli a fost construită prima biserică cu hramul Sfântului Luca al Crimeei (Antonopoulos, fără an: 397-399). Un fragment din sfintele sale moaște a fost adus și pus spre închinare într-o raclă în Biserica „Sfinții Împărați Constantin și Elena” de la Institutul de Endocrinologie „C.I. Parhon” din București. Fragmente din moaștele Sfântului Arhiepiscop Luca au ajuns și în Grecia, la Mănăstirea Panaghia Dovra, unde au fost puse într-o raclă de aur (vezi fotografia raclei în Anthopoulos, 2009: 146). Ca și în cazul unora dintre „noii mucenici” de la Aiud, există mărturii conform cărora moaștele Sfântului Arhiepiscop Luca sunt făcătoare de minuni (vezi Antonopoulos, 2012).

Totodată, chipurile unora dintre „noii martiri” români au fost zugrăvite în exteriorul sau în interiorul bisericilor (fig. 65). Au fost realizate icoane pe lemn sau carton cu „noii martiri” (fig. 66). Unele dintre reproducerile după icoana Maicii Domnului ocrotitoare a celor prizonieri de la Aiud nu au nimic inscripționat pe verso, în timp ce pe altele este trecută adresa schitului de la Aiud și mențiunea că sunt sfințite. Într-o altă icoană sunt redați trei dintre cei mai cunoscuți mucenici: Ilarion Felea, Daniil de la Rarău și Valeriu Gafencu. Exemplarul pe care l-am primit eu de la unul dintre călugării de la Mănăstirea Petru Vodă este din carton și are două găuri de la acele cu care a fost prins, semn că era pus pe perete, asemenea oricărei icoane (fig. 67). Pe verso sunt două rugăciuni (una „către Noul Mucenic Valeriu Gafencu” și una „pentru proslăvirea noilor mucenici”) și mențiunea că se distribuie gratuit, comercializarea fiind interzisă; alte reproduceri au pe verso o scurtă biografie pentru fiecare dintre cei trei „noi mucenici”. Sunt prezente și iconițe în care sunt alăturați martiri din epoci diferite: membrii familiei domnitorului Țării Românești Constantin Brâncoveanu (decapitați în 1714 din ordinul sultanului Ahmed al III-lea, după ce au refuzat să se convertească la islam) împreună cu Valeriu Gafencu (mort în 1952 în închisoarea de la Târgu Ocna) (fig. 68). În alte icoane Valeriu Gafencu este înfățișat singur (fig. 69). La mănăstirea de maici Diaconești a fost pictată o icoană în care sunt redată scene din chinurile la care au fost supuși „noii martiri” în închisorile politice din perioada interbelică și din cea comunistă, inclusiv în timpul „reeducărilor” (fig. 70). După această icoană au fost făcute reproduceri. Icoana a fost detaliat publicată într-un album (*Icoana*, 2009). O altă icoană înfățișează central pe „îngerul apărător al României ucigând balaurul ce a inspirat doctrina comunistă”, iar în spațiu secund, în jurul îngerului, două grupuri de mărturisitori abia schițați, printre care se numără și deținuți politici trecuți prin Experimentul Pitești – după cum se menționează în textul explicativ de

pe verso (fig. 71).

Pe lângă icoane, cinstirea „noilor mucenici” s-a manifestat și prin tipărirea de acatiste, cum sunt cele închinare „noului mucenic Valeriu” Gafencu (fig. 72) sau cele dedicate „noilor mucenici și mărturisitori din temnițele comuniste” (fig. 73). În plus, maicile de la Mănăstirea Diaconești au realizat un CD cu muzică psaltică ce conține canonul și acatistul mărturisitorilor români din închisori.

Informații privind „sfinții închisorilor” s-au difuzat mai cu seamă prin intermediul articolelor publicate în diverse reviste (e.g. *Atitudini. Îndrumar de gândire și trăire românească*) și al cărților (e.g. Voicilă, 2011a). Pentru a facilita accesul cititorului la informații, părți dintr-o lucrare publicată, cum sunt de exemplu cele dedicate Părintelui Ilie Lăcătușu sau minunilor săvârșite de „sfinții închisorilor”, au fost tipărite sub forma unor volume separate (Voicilă, 2011b; Vasile, 2011).

Printre obiectele ce promovează cinstirea „noilor martiri” se numără și calendarele (fig. 74). Unul dintre acestea, proiect al editurii Filos, este intitulat *Calendar 2012. Chipuri de mărturisitori. Slujitori ai Domnului în temnițele comuniste* și redă pentru fiecare lună în parte fotografia câte unui deținut politic, o scurtă prezentare și un citat. Un alt calendar, realizat la Mănăstirea Diaconești și intitulat *Calendar 2012 cu Părinți Români care au pățimit în închisori*, redă pentru fiecare lună icoana câte unui Părinte, iar pe verso o prezentare a acestuia.

Trebuie spus că, spre deosebire de Rusia postsovietică, unde cinstirea „noilor martiri” a fost recunoscută și promovată de politica oficială (Benovska-Sabkova, 2008: 12 și urm.), în România toate inițiativele vin dinspre unele mănăstiri și din partea unor asociații sau persoane private. De exemplu, „Campania Din temnițe spre Sinaxare a fost inițiată, cu binecuvântarea Părintelui Iustin Pârvu, de un grup de intelectuali creștini” (Vasile, 2008a: 167). În Biserica Ortodoxă, principala condiție în vederea canonizării unei persoane este în primul rând mărturisirea credinței ortodoxe, alături de care se mai numără puterea de a suferi o moarte martirică pentru credința sa, puterea de a trece pentru credința sa peste orice greutate și chinuri, mergând până la moarte, puterea de a-ți închina viața desăvârșirii trăirii morale și religioase, puterea de a face minuni în viață sau după moarte, răspândirea miresmei de sfințenie și cultul spontan acordat de popor; în cazul celor care au suferit moarte martirică nu este nevoie pentru a fi canonizat nici de minuni, nici de bună mireasmă și de cinstire prealabilă din partea poporului (Vasile, 2008b: 37-39; Seiche, 2010: 16-17). Cu toate acestea, ierarhia Bisericii Ortodoxe Române evită să ia o decizie în privința acestui subiect din motive politice – mulți dintre acești „noi mucenici” au fost legionari (e.g. *Viața*, 2007: 45; Pârvu, 2011: 124). Mai mult decât atât, au apărut icoane în care însuși fondatorul Mișcării

Legionare, Corneliu Zelea Codreanu⁸, este redat ca un „Sfânt mucenic” (în 1938, Căpitanul cum îi spuneau legionarii, a fost condamnat politic la zece ani muncă silnică și, ulterior, asasinat). Spre exemplu, un supraviețuitor al Experimentului Pitești, C. T., a avut într-una dintre camerele casei sale o astfel de icoană. Prezența lor ne arată că în cadrul comunității foștilor legionari, în intimitatea lor, dar și în cadrul grupurilor de inspirație legionară, Corneliu Zelea Codreanu este considerat un sfânt. I s-a dedicat și un imn-acatist (Condurache, 2006). Ar fi însă cel puțin simplist să se pună semnul egal între legionarism și cinstirea „noilor martiri”. Oricare ar fi argumentele pentru a justifica teama și reticența față de legionari, unele dintre obiectele asociate cu „noii martiri” ne arată că cinstirea acordată acestora nu ține cont de criterii politice. În plan material, afirmația Părintelui Justin Pârvu, la rândul său fost deținut politic legionar, conform căreia în cazul unui martir nu interesează coloratura lui politică (Pârvu, 2011: 124), își găsește corespondentul în icoana cu „noii mucenici” Ilarion Felea, Daniil de la Rarău și Valeriu Gafencu (vezi Vasile, 2011: 335-336). Primul, un important teolog, se exprimă în jurnalul său personal în termeni apreciativi la adresa Mișcării Legionare, dar ține totodată să precizeze: „Nu am făcut politică și nu sunt legionar [...]” (Felea, 2009b: 12; vezi și Felea, 2009a); a murit în închisoarea Aiud, în anul 1961 (Munteanu, 2007). Cel de-al doilea, pe numele său de mirean Sandu Tudor, a avut convingeri creștine, dar de stânga, a fost un adversar al legionarismului și a murit tot în închisoarea Aiud, probabil în 1962 (Jinga, 2005). Doar al treilea dintre „noii martiri”, supranumit „sfântul închisorilor”, a făcut parte din Frățiile de Cruce, organizația de tineret a Mișcării Legionare, și a avut un rol central în stoparea încercării de a aplica „reeducarea” prin tortură în închisoarea de la Târgu Ocna (Moise, 2007). Daniil de la Rarău și Valeriu Gafencu sunt redați împreună și în interiorul Bisericii „Sfânta Treime” de la Spitalul de Copii „Grigore Alexandrescu” din București.

Cinstirea „noilor martiri” nu privește doar credința creștin-ortodoxă. În anul 2013 Biserica Catolică a decis beatificarea Monseniorului Vladimir Ghika, decedat în 1954 la Jilava (e.g. Ciobanu, 2003). Mormântul în care Monseniorul a fost reînhumat după anul 1964, în Cimitirul Bellu Ortodox din București, a fost cercetat în vederea identificării, recuperării și expunerii spre cinstire a osemintelor din partea credincioșilor (săpături arheologice efectuate de autor) (fig. 75). O statuie a Monseniorului Vladimir Ghika a fost ridicată în București (fig. 76). În ceea ce privește Biserica Greco-Catolică, în anul 2010 a fost cercetat mormântul episcopului Vasile Aftenie, mort în urma torturilor în închisoarea Văcărești, în 1950 (Dragoman *et al.*,

---

⁸ Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), fondator (în 1927) și lider (până la asasinarea sa în 1938) al organizației fasciste Legiunea Arhanghelul Mihail (e.g. Mann, 2004: 261-295).

2012) (fig. 77-78). Mormântul său din Cimitirul Bellu Catolic din București a devenit loc de pelerinaj și se vorbește de minuni săvârșite de el. Dacă Vaticanul va aproba canonizarea episcopului, oasele sale vor deveni sfinte moaște, putând fi cinstite și folosite în altare, la construirea bisericilor (Corlătan, 2010; pentru alți martiri și mărturisitori greco- și romano-catolici vezi *Martiri*, 2007: *passim* și Seiche, 2010: 521-537). Cu aprobarea arhierescă pentru Vicariatul de București, a fost tipărit un pliant ce conține o prezentare a vieții episcopului Vasile Aftenie și o rugăciune pentru „a-l vedea rânduind în ceata aleșilor și mucenicilor” lui Dumnezeu.

Trăsătura distinctivă a culturii materiale ce însoțește cinstirea „noilor martiri” rezidă în puterea/agența ei. În a descrie în ce constă această putere/agență mă voi limita la exemplul creștinismului ortodox. În biserici, în predici și acatiste, „noi mucenici” sunt sau vor fi pomeniți ca modele de urmat în ceea ce privește credința și atitudinea morală (vezi Valică, 2011: 11). În ortodoxie se consideră că „oriunde sunt împărțite moaștele lui, ele păstrează întreaga faimă a sfântului” (Asterie al Amasiei citat în Dragoș, 2009: 78). Cinstind sfintele moaște, oamenii cinstesc de fapt persoanele cărora le aparțin, intră în legătură cu ei. Osemintele sfinților „se mențin incoruptibile, pentru că în ele se menține o putere dumnezeiască din vremea când trupurile lor erau unite cu sufletul” (Stăniloae, 2003: 366). Din persoanele sfinților, energiile dumnezeiești se prelungesc în moaștele lor și iradiază asupra credinciosului care le atinge (*ibid.*: 367). La fel de importante sunt icoanele sfințite ale „noilor martiri” ai închisorilor comuniste. Prin reprezentarea în icoane, credincioșii își aduc aminte de prototip, de modelul său viu (Stăniloae, 2004: 112). Asemenea sfintelor moaște, icoana este un mijloc de iradiere: prin icoană, prototipul iradiază asupra cinstitorului puterea Duhului Sfânt din el (*ibid.*: 112-113). Pe scurt, cinstirea „noilor martiri” este exact opusul muzeificării. Puterea din cultura ei materială face ca atitudinea și valorile pentru care au suferit deținuții politici – în primul rând credința în Hristos –, să nu devină atribute ale trecutului sau noțiuni abstracte, ci să rămână vii în rândurile credincioșilor, să fie trăite și promovate de cei din generațiile ce vor veni.

Semnificațiile sociale ale sfintelor obiecte nu rezidă în obiectele propriu-zise, ci în efectele pe care eventual le produc în plan sociopolitic, în manierele în care, în diverse contexte, oamenii în general (cler sau laici), instituții și asociații/fundații religioase (ortodoxe, greco- sau romano-catolice) și varii organizații cu caracter politic se raportează la ele și le folosesc. Aceste aspecte depășesc cadrul analizei de față, dar merită avute în vedere în viitor.

Cuvânt de încheiere: două evenimente

15 februarie 2011. În „Aula Magna” a Facultății de Drept din București a avut loc lansarea *Proiectului „Fenomenul Pitești”*, compus din cea de a doua ediție a unei cărți despre Experimentul Pitești (Mureșan, 2010), dintr-un film documentar având același subiect (*Demascarea*, 2011) și un web-site (www.fenomenulpitesti.ro). Partenerii de proiect sunt Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Fundația Creștină „Părintele Arsenie Boca” și Konrad Adenauer Stiftung. Lucrarea a fost publicată sub egida Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, o instituție care, așa cum am menționat deja, se află în subordinea guvernului României. Cu ocazia acestei lansări am observat apariția unui nou element în repertoriul culturii materiale asociat cu Experimentul Pitești: la intrarea în aula se puteau cumpăra nu doar cartea și filmul, ci și tricouri albe sau negre imprimate cu imaginea de pe coperta cărții, sub care scria „Demascarea” (fig. 79).

17 februarie 2011. În aceeași „Aula Magna” a Facultății de Drept din București a avut loc lansarea unui volum dedicat „noilor martiri” (Voicilă, 2011). La intrarea în aula se puteau cumpăra volumul, dar și alte cărți, acatiste, CD-uri cu poezii recitate etc. La terminarea conferinței, tot la intrarea în aula, pe niște mese pliante, erau puse spre închinare o icoană a Mântuitorului, o icoană a Maicii Domnului, o icoană cu „noii mucenici” Ilarion Felea, Daniil de la Rarău și Valeriu Gafencu, precum și o părticică din sfintele moaște ale unui mărturisitor de la Aiud ale cărui minuni sunt menționate și în cartea tocmai lansată.

Cele două evenimente s-au petrecut în același spațiu, la doar o zi distanță unul de celălalt, ambele se refereau la oamenii care au suferit în închisorile comuniste și ambele promovează memoria acestora. Unele persoane au susținut probabil ambele inițiative: de pildă, textul unuia dintre cei care a luat oficial cuvântul în seara de 15 februarie îl regăsim în volumul prezentat în seara de 17 februarie. Cu toate acestea, parte dintre obiectele implicate în cele două evenimente fac parte din sfere radical distincte (tabelul 2).

TRICOURI	RĂCLIȚĂ CU MOAȘTE/ICOANE
Capitalism	Creștinism
Profan	Sacru
Reclamă	Cinstire
Promovare	Trăire

Tabelul 2. Comparație între semnificațiile unor obiecte implicate în evenimentele din 15 (coloana din stânga), respectiv 17 februarie 2011 (coloana din dreapta).

În primul dintre evenimente, tricourile imprimate sunt rezultatul aplicării unor strategii capitaliste de promovare a *Proiectului „Fenomenul Pitești”*. Indiferent care au fost intențiile, producerea și vânzarea acestor tricouri se înscriu perfect în politicile neoliberale de creare a unei „comunități” de consumatori ai produselor legate de „reeducarea” prin tortură. Totodată, tricourile sunt complet străine de idealurile pentru care au suferit cei trecuți prin „reeducare”, contrastează puternic cu afirmația unuia dintre supraviețuitorii care apar în filmul documentar: „Pentru mine valorile creștinismului nu au fost o joacă”. Totuși, în ciuda strategiei de promovare problematice, realizarea cărții și a filmului documentar este demnă de apreciat. În cel de-al doilea eveniment, icoanele cu „noii martiri” și sfintele moaște ale acestora se înscriu în tradiția creștină de cinstire a celor care au preferat să moară decât să renunțe la a-și mărturisi credința.

Excurs

Fuhrmann

În orașul Pitești, în imediata apropiere a fostei închisori politice din perioada comunistă, se află un ansamblu memorial dedicat cu osebire deținuților politici trecuți la începutul anilor 1950 prin Experimentului Pitești. Dintre elementele componente ale memorialului face parte și o cruce de marmură albă, cu un soclu din două module placate cu marmură, situată într-o margine (fig. 80). Pe fiecare dintre laturile modulului inferior au fost gravate numele celor care au murit în timpul „reeducării” și data morții. Chiar pe latura din față, referitoare la „reeducarea” din închisoarea Pitești, spre sfârșitul listei, apare numele de Alfred Fuhrmann, neînsoțit însă de vreo mențiune cu privire la data decesului. Parcurgând cu ochii lista, asemenea citirii unui acatist, sonoritatea aparte, iudaică, a acestui nume îl face să iasă în evidență și, poate, să rămână prezent în amintire. Cu toate acestea, Alfred Fuhrmann nu se regăsește nici în listele realizate de istorici cu privire la deținuții politici care au trecut prin „reeducarea” de la Pitești (vezi, de exemplu, Mureșan, 2010: 315-327), nici în cronicile „reeducării” redactate de supraviețuitori (vezi, de pildă, Merișca, 1997). Singurul loc în care am întâlnit numele de Alfred Fuhrmann este într-un roman semnat de scriitorul Paul Goma, având ca subiect „reeducarea” din închisoarea Pitești (Goma, 1990).

În roman, Alfred Fuhrmann provine dintr-o familie de evrei, oficiali comuniști, având un tată „mare ministru” și o mamă „responsabilă la înalt-nivel cu cultura realist-socialistă”. El însuși, până la arestare, fusese „vajnic agitator și activist UTC și jurnalist la Scînteia Tineretului”. Motivul arestării sale de către autoritățile comuniste a fost faptul că în mai 1948 a ascuns în camera sa doi legionari, Octavian și Marcela Apolzan, frate și soră. Conform narațiunii literare, ajutorul acordat de Alfred Fuhrmann celor doi legionari s-ar fi datorat gesturilor de omenie arătate de aceștia, în trecut, față de familia sa: mai precis, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, pentru a nu fi deportați la Auschwitz de către autoritățile maghiare, familia Apolzan i-a ascuns, iar Octavian și Marcela au cedat paturile lor oaspeților, ei înghesuindu-se într-un singur pat; părinții lui Octavian și ai Marcellei au procurat cu banii lor acte false pentru familia Fuhrmann și i-au trimis în

România, dar tot la niște rude de-ale lor, din Sibiu. Motivația intimă a ajutorului acordat de Alfred Fuhrmann fraților Apolzan, precum și refuzul său de după arestare de a se dezice de ei a fost însă frumusețea Marcellei; evreul Fuhrmann se îndrăgostise de frumoasa Marcela, o legionară. Povestea din roman a lui Alfred Fuhrmann se încheie tragic în „Camera 4 Spital” din închisoarea Pitești, unde a fost bătut până ce inima i-a cedat (*ibid.*: 108-109).

Detaliile din roman despre viața lui Alfred Fuhrmann contrastează cu absența numelui său din literatura dedicată „reeducării” prin tortură de la Pitești. Să fie oare doar un personaj de roman, plămădit de talentul lui Paul Goma? În momentul în care scriu aceste rânduri nu pot oferi niciun răspuns. Dar nici nu mi se pare important. Mai degrabă, aș dori să îndrept atenția cititorului asupra unui cu totul alt aspect al povestirii. Alfred Fuhrmann există nu doar în paginile romanului lui Paul Goma, ci este amintit și pe crucea monumentului memorial. Gravarea numelui său se constituie într-o formă de certificare a existenței sale. În urma gravării numelor pe toate laturile, crucea ajunge să aibă ca fundament oamenii menționați; o singură cruce, purtată de către mulți, inclusiv de Alfred Fuhrmann, până la moarte. Prin actul gravării numelui, Alfred Fuhrmann devine o prezență fizică în timpul nostru. Astfel, indiferent dacă povestea sa de viață este sau nu ficțiune, solidaritatea arătată în roman față de frații Apolzan, dragostea față de Marcela (în ciuda diferențelor ideologice), demnitatea și suferința sa devin concrete, capătă o dimensiune materială menită să le permanentizeze amintirea. Drept urmare, crucea-monument devine un spațiu al întâlnirii între noi și Alfred Fuhrmann, o descoperire a aproapelui nostru...din trecut. O descoperire nu a suferinței și a morții, ci a dragostei.

Capitolul 4

Cărțile memorialistice ca obiecte

Coperte și imagini

După 1989, supraviețuitorii Experimentului Pitești au dat o dimensiune materială experiențelor prin care au trecut, nu doar prin ridicarea de monumente memoriale, dar și, în cazul unora dintre ei, prin publicarea memoriilor. De obicei, atunci când cineva se referă la aceste lucrări memorialistice are în vedere conținutul lor, informațiile oferite de autori. Pentru cei interesați, memoriile constituie principala sursă de informare, iar pentru istorici principalul instrument de lucru în procesul de reconstituire al evenimentelor. Ceea ce mă interesează aici însă, nu sunt nici informațiile prezente în aceste cărți și nici stilul literar în care au fost scrise, ci materialitatea lor. Am urmărit să văd ce ne spun lucrările de memorialistică despre supraviețuitorii „reeducărilor” în general, nu despre autorii lor, dacă facem abstracție de detaliile textului propriu-zis și le privim ca ceea ce, de fapt, sunt: obiecte. Am luat în considerare în special copertele. Așa cum arată Jeremy Stolow, „Semnificația copertelor de carte nu constă numai în faptul că ele susțin din punct de vedere fizic paginile cărții, ci ele constituie și o «manieră de adresare inițială [de suprafață]»” (Stolow, 2007: 328). Pentru o contextualizare cât mai nuanțată am analizat doar lucrările scrise de oameni care au intrat într-o formă sau alta în contact cu „reeducarea” prin tortură. Am inclus și o lucrare editată de un fost deținut politic care nu a trecut prin „reeducare”, dar care conține mărturii ale unor oameni care au cunoscut personal Experimentul Pitești. Atunci când am avut posibilitatea am comparat ediții diferite ale aceluiași titlu. În total am analizat 21 de coperte.

Opt dintre imagini fac trimitere la religia creștină (**fig. 81**): trei se referă la răstignirea lui Hristos (Lucinescu, 2008; Maxim, 2002; Vișovan, 2006); într-o imagine este redată scena arestării lui Hristos (Andreica, 2000a); pe o copertă este reprodusă Golgota cu Hristos răstignit alături de cei doi tâlhari (Opriș, 2008); una se referă tot la actul răstignirii, dar cel răstignit este un deținut (Bordeianu, 1995); o altă imagine îl redă pe Hristos

în mormânt (Ianolide, 2006); iar pe o altă copertă este redată o cruce (Popescu, 2007). Pe copertele a două dintre cărți, alături de simbolurile creștine apar și simboluri ale infernului: Arhanghelul Mihail în luptă cu fiara aflată în flăcările iadului (Maxim, 2002); o cruce luminoasă ce strălucește în mijlocul tenebrelor în care se întrevăd craniile umane (Popescu, 2007). Pe două dintre cărți, simbolurile creștine se asociază cu simboluri ale universului concentraționar, în ambele situații fiind vorba de sârmă ghimpată (Bordeianu, 1995; Maxim, 2002). În cazul a șapte dintre cărți, imaginile reproduse pe coperte sunt o traducere vizuală a titlurilor, acestea din urmă cuprinzând următoarele nume, cuvinte sau expresii: „Hristos” (Ianolide, 2006), „Dumnezeul meu, Dumnezeu meu, pentru ce m-ai părăsit?” (Vișovan, 2006), „crucea purtată” (Maxim, 2002), „Drumul Golgotei” (Opriș, 2008), „jertfa” (Lucinescu, 2008), „mucenicie și satanizare” (Popescu, 2007) și „mărturisiri” (Bordeianu, 1995).

Imaginile de pe copertele celor opt cărți sunt în perfectă consonanță cu mesajul transmis de monumentele memoriale. Aceste cărți pot fi considerate memoriale miniaturale din hârtie „amplasate” în spațiul privat. Suferințele deținuților trecuți prin Experimentul Pitești sunt metaforic asemănate cu patimile lui Hristos. Credința în Dumnezeu i-a salvat și au „înviat” pentru că au mărturisit adevărul și continuă să o facă, dovadă cărțile scrise. Asemenea monumentelor memoriale, referințele explicit creștine de pe coperte indică faptul că lucrările nu trimit doar la suferințele îndurate în închisorile comuniste, deci doar la trecut, nu au simplul rol de document, ci se referă simultan la viitor, se doresc o contribuție la „învierea” României în spirit creștin, „înviere” pentru care deținuții politici au pățimit și s-au jertfit. Este vorba de potențialul transformator și emancipator al credinței creștine, al rezistenței și al sacrificiului. Cărțile sunt dedicate mai ales generațiilor viitoare. Edificator în acest sens este titlul cărții pe a cărei copertă este redat Hristos în mormânt: *Întoarcerea la Hristos: document pentru o lume nouă* (Ianolide, 2006). La fel de relevant este titlul cărții pe coperta căreia este redat Hristos răstignit și un șir de oameni ce urcă spre El purtându-și crucea: *Imn pentru crucea purtată. Abecedar duhovnicesc pentru un frate de cruce* (Maxim, 2002). Este bine-știut că Frații de Cruce erau membri organizației de tineret a Mișcării Legionare, organizație ce nu mai există. Cartea este deci adresată tinerilor de astăzi care vor să învețe din experiențele celor trecuți prin sistemul concentraționar comunist, dincolo de orice formă de înregimentare politică. Cu alte cuvinte, în ciuda aparențelor, cărțile scrise de unii dintre supraviețuitorii Experimentului Pitești nu sunt doar o mărturie la timpul trecut despre opoziția și rezistența lor în fața regimului comunist, ci, totodată, un îndemn la opoziție și rezistență în prezent.

Coperta unei alte cărți din eșantion conține o fotografie făcută în

închisoarea politică Jilava; în ciuda acestui fapt, pe partea interioară a primei coperti și pe contracopertă se află logo-ul Fundației „Sfinții Închisorilor”, care a publicat cartea (Purcărea, 2012) (fig. 82).

Cărților de mai sus li se pot adăuga două exemplare ale căror imagine de pe copertă și titlu trimit tot la eschatologia creștină; mai precis, experiența „reeducării” este asociată cu infernul (fig. 83). Pe o copertă este redată o scenă infernală, cu ruine în flăcări, oameni spânzurați și diavoli (Davidescu, 2003); și aici, imaginea este o traducere vizuală a titlului, fiind prezent cuvântul „infern”. În celălalt caz, titlul – *Coborârea în iad* – se asociază cu o imagine dintr-o închisoare (Popa, N., 2009). Autorii cărților au supraviețuit acestui prizonierat în infern și au scris respectivele cărți, fapt ce ar putea fi interpretat tot ca un eveniment similar Învierii.

Pe coperta altei cărți este reprodus un detaliu din tabloul „Prizonieri” al lui James Jefferys, detaliu ce surprinde chinul și disperarea neputincioasă a prizonierilor înlănțuiți (Merișca, 1997) (fig. 84). Imaginea este întărită de titlu: *Tragedia Pitești*. Imaginea și titlul sunt un indicator al unei drame în cea mai mare parte nerostite. Așa cum primul lucru pe care îl are cititorul în fața ochilor este referirea la tragedie, pentru unii dintre supraviețuitorii Experimentului Pitești, mulți care nu au vorbit niciodată despre ceea ce au suferit, imaginile și trăirile din timpul „reeducării” au rămas permanent în prim-plan, ca un filtru prin care, de atunci încolo, s-au privit pe sine, lumea din jur și propria viață. Deși au scăpat din „reeducare”, cu ochii minții continuă să o vadă. Într-un fel, ei se află încă prizonieri în camerele de la Pitești, pentru că Experimentul Pitești a rămas în ei și îl poartă cu ei. Imaginea și titlul nu sunt doar o metaforă a torturilor îndurate în timpul Experimentului, ci și a mutilării sufletești pe viață, o metaforă a durerii, spaimii și renunțării din care nu s-au eliberat în totalitate niciodată. Imaginea este un simbol al unei prăbușiri fără întoarcere. Precum chinurile iadului, chinul lor sufletește are dimensiunea veșniciei.

Pe două volume apar părți ale trupului uman: un cap având interiorul asemenea unei mașinării și respectiv o siluetă umană care se dizolvă în întuneric, crestată de dungi roșii asemenea sângelui (Călinescu, 1998; Timaru, 1993). În ambele cazuri imaginile evocă tortura fizică și psihică (fig. 85).

Alte două imagini pot fi considerate metafore ale universului concentraționar. Pe o copertă, într-o masă informă neagră se deschid luminoase un fel de „uși” și „ferestre” ce sunt barate în forma literei X cu dăre roșii (Călinescu, 1994) (fig. 86). Cealaltă imagine constă într-un detaliu de zid (Gheorghită, 1994).

Singulară în eșantionul analizat este o carte pe a cărei copertă este redată o imagine ce pare a trimite la eroism (Ionescu, 1992) (fig. 87).

Imaginea alb-negru, nu foarte clară, poate și datorită condițiilor grafice extrem de modeste, redă prăbușirea și sfărâmarea unui „edificiu”. Într-un colț se pot recunoaște siluetele unor soldați cu arma în mână, în timpul asaltului. Între soldați, se află un steag în vârful căruia este montat un vultur, element iconografic specific atât României interbelice, cât și de după 1989, dar eliminat ca emblemă în perioada comunistă. De aici rezultă că soldații în asalt și steagul lor reprezintă forțele care s-au luptat cu regimul comunist și au cauzat dezintegrarea acestuia. Accentul cade pe rezistență, pe reacție și acțiune în forță. Anticomuniștii apar mai degrabă sub imaginea de luptători cu arma în mână, de eroi, și nu atât sub cea de martiri. Aceeași imagine o întâlnim și în cazul monumentelor memoriale ridicate în locuri în care au avut loc confruntări armate între partizanii din munți și forțele de securitate (vezi Dumitrescu, C.T., 2004). Important este faptul că și în cazul acestei cărți, lupta nu se referă numai la trecut, la perioada comunistă, ci deopotrivă la prezent și viitor. Acest lucru reiese nu din imaginea de pe copertă, ci dintr-o urmă materială ulterioară publicării cărții, și anume din dedicația scrisă de autor cu un pix cu pastă albastră: „20.05.08. / Dlui [...] și [...] / Cu multă admirație pentru lupta dusă de a fi cunoscut criminalul sistem comunist”. Dedicatia dă de înțeles că lupta nu s-a încheiat odată cu prăbușirea regimului comunist în 1989, ci trebuie dusă și astăzi, continuă să fie relevantă în prezent.

Din eșantionul analizat, trei dintre cărți au pe coperte motive vegetale și păsări (Buracu, 2008) (**fig. 88**) sau motive abstracte (Măgirescu, 1994; Voinea, fără an) (**fig. 89**).

Unele dintre volumele de mai sus au beneficiat de mai multe ediții. Spre exemplu, lucrarea lui Dumitru Gh. Bordeianu din 1995 a fost republicată la o altă editură (Scara) în 2001, cu două coperte diferite; imaginile se schimbă, dar toate fac trimitere la religia creștină: diavoli cu sulite și arcuri cu săgeți îndreptate împotriva lui Hristos pe cruce și, respectiv, icoana lui Hristos Dumnezeu. În alte patru cazuri, modificarea este semnificativă. Cartea lui Dan Lucinescu a fost prima dată publicată în 1997 (la editura Fides), fără nicio imagine pe copertă, iar în 2008 a fost retipărită de două ori, la aceeași editură (Siaj), având pe copertă imaginea unei icoane cu Hristos pe cruce, singura diferență între cele două tiraje fiind aceea că una dintre imagini este de dimensiuni mai reduse, în timp ce cealaltă acoperă întreaga copertă (**fig. 90**). Lucrarea lui Neculai Popa din 2009 (la Editura Vremea), pe a cărei copertă este reprodușă fotografia unui celular dintr-o închisoare, a fost republicată tot în 2009 la o editură diferită (Axa Botoșani), de data aceasta pe copertă fiind reprodușă fotografia unui monument în formă de cruce. Cartea lui Aristide Ionescu din 1992, singura pe care era redată o imagine ce evoca eroismul luptătorilor anticomuniști a cunoscut a patra ediție în 2010, la aceeași editură (Zodia Fecioarei), dar

imaginea de pe copertă constă de această dată dintr-o fotografie a monumentului memorial Pitești. Coperta cu motive vegetale și păsări a cărții lui Mihai Buracu din 2008 (la Editura Limes) a fost înlocuită în ediția adăugită din 2012 (de la Editura Filos) cu o fotografie din detenție a autorului.

Din punct de vedere al aspectului, se remarcă o îmbunătățire în timp a calității, fapt ce trebuie pus în legătură cu contextul economic în care a apărut respectiva carte (compară, de pildă, edițiile cărții lui Aristide Ionescu din 1992 și 2010, tipărite la aceeași editură), și este valabil nu numai pentru lucrările scrise de supraviețuitori. Unele volume, apărute în același an și la aceeași editură au aspecte diferite: spre exemplu, am văzut un exemplar al cărții din 1998 a lui Nicolae Călinescu, apărută la editura Gama, ce are coperta de culoare albă și lucioasă, în timp ce un alt exemplar are coperta cenușie și mată; spre deosebire de ultima, prima avea și o fotografie pe coperta a patra. Uneori, cum este cazul lucrării editate de Gheorghe Andreica (2000a), aspectul culorilor diferă: o parte sunt albe, în timp ce o altă parte sunt mai galbene.

Cărțile au apărut la o varietate de edituri, cele mai multe puțin cunoscute. Multe dintre cărțile cu simboluri creștine pe coperte au fost (re)publicate la edituri cu profil creștin-ortodox (Bordeianu, 1995 republicată în 2001 la Editura Scara; Maxim, 2002; Ianolide, 2006; Popescu, 2007). Unele dintre aceste ediții au fost îngrijite la Mănăstirea Diaconеști, care a creat o serie special dedicată mărturiilor foștilor deținuți politici, intitulată „Predanie a Mărturisitorilor Români din Închisori” (Ianolide, 2006; vezi și Ianolide, 2009, chiar dacă nu se referă la Experimentul Pitești). Simbolurile creștine nu pot fi puse doar pe seama editurilor cu profil creștin. O serie de cărți pe copertele cărora sunt redată imagini ce fac trimitere la religia creștină au fost (re)publicate la edituri ce nu au un profil creștin (e.g. Bordeianu, 1995; Vișovan, 2006; Lucinescu, 2008).

La toate aceste cărți am adăugat volumele ce conțin comunicările prezentate în cadrul simpozionului anual *Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură*, organizat la Pitești începând cu anul 2000 de către Fundația „Memoria” – Filiala Argeș; având în vedere faptul că toate volumele au pe copertă aceeași imagine, ele au fost considerate ca fiind unul singur (e.g. Popa, I., 2009) (fig. 91). Cu toate că volumele nu sunt editate de deținuți politici, le-am inclus alături de literatura memorialistică, deoarece „sufletul” organizării simpozionului și publicării comunicărilor au fost supraviețuitorii Experimentului, mai cu seamă Aristide Ionescu, membru al Fundației. Imaginea de pe copertă redă exteriorul închisorii și scene petrecute în închisoare (sinuciderea unui deținut; scoaterea cadavrului unui deținut din cameră), cu oameni în haine vărgate și gardieni în uniforme albastre de Securitate, toți cu chipuri hâde, deasupra tronând ca o figură

dominatoare, Stalin. Imaginea este un micro-text istoric: sunt ilustrate închisoarea, autorii Experimentului (Stalin, gardienii/securiștii), colaboratorii Securității (un deținut care își ia notițe în fața unui personaj în uniformă albastră), victimele (deținuții în haine vărgate), starea în care sunt aduse victimele (sunt ucise sau se sinucid).

Având în vedere cele spuse până acum, imaginea despre „comunitatea” supraviețuitorilor Experimentului nu este una unitară: pentru mulți, experiența „reeducării” prin tortură poate fi înțeleasă numai în termeni mistici, ca o confruntare între bine și rău; alții, la un moment dat, interpretează evenimentele ca o luptă concretă, eroică; unii scot în evidență dimensiunea fizică sau psihică a torturii; alții accentuează caracterul infernal, de nedepășit al experienței; în timp ce pentru o altă parte primează aflarea adevărului (istoric) despre ceea ce s-a întâmplat. Dominantă este prima dintre ele.

Pentru o mai bună contextualizare a cărților scrise de supraviețuitori, am luat în calcul 14 volume semnate de istorici referitoare, în întregime sau parțial, la Experimentul Pitești. Treisprezece dintre volume au fost tipărite la editura Polirom (Cesereanu, 2006; Mureșan, 2007; 2010; Budeancă, 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; Lăcătușu și Mureșan, 2009; Stănescu, M., 2010a; 2010b; 2012). Douăsprezece dintre aceste cărți au fost publicate sub egida Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. La editura Humanitas a fost publicat raportul comisiei prezidențiale de analiză a dictaturii comuniste din România (Tismăneanu *et al.*, 2007). Toate cărțile au apărut în condiții grafice bune. Spre deosebire de celelalte, raportul comisiei prezidențiale are coperte cartonate. Atât editura Polirom, cât și editura Humanitas fac parte din *main stream*. Interesant este faptul că niciuna dintre lucrările foștilor deținuți politici din Pitești nu a fost publicată la edituri atât de importante.

Unsprezece cărți de la editura Polirom redau pe coperte imagini sau simboluri ale sistemului concentraționar: o fereastră cu gratii dintr-o celulă (Budeancă, 2007) (**fig. 92**), celularul unei închisori (Budeancă, 2008; 2012; Lăcătușu și Mureșan, 2009); zidul cu sârmă ghimpată al unei închisori (Budeancă, 2009); interiorul unei celule (Budeancă, 2010); culoarul unei închisori (Budeancă, 2011); o palmă roșie, ca mânăjită cu sânge, pe care este redată sigla unui loc de detenție cu o macabră notorietate – Fortul nr. 13 Jilava (Cesereanu, 2006); desen ce sugerează un spațiu panoptic (Stănescu, M., 2010a; 2010b; 2012) (**fig. 93**). Cea de a douăsprezecea carte este mai aparte: redă pe copertă figuri umane grotești al căror interior este umplut de întuneric și care par a fi mistuite de flăcări; figura din centrul imaginii urlă, dar urlatul său parcă rămâne mut; imaginea trimite la infern, suferință și disperare (Mureșan, 2007). Această imagine aparte este însă înlocuită cu ocazia publicării celei de a doua ediții cu una în care un om, din care se văd

doar pumnii, se ține de gratii (Mureșan, 2010) (fig. 94). Raportul comisiei prezidențiale publicat la editura Humanitas nu are niciun fel de imagini pe copertă, probabil editorii vrând să-i dea un aspect „sobru”, „științific” și „neutru” (vezi Tismăneanu *et al.*, 2007).

Din punct de vedere al imaginilor, întâlnim o serie de elemente comune atât cărților scrise de supraviețuitori, cât și celor semnate de istorici: imagini sau simboluri ale universului concentraționar; traducerea în imagine a titlului cărții; asocierea Experimentului Pitești cu infernul. Cu toate acestea, trăsătura caracteristică lucrărilor istorice este dată de dominația simbolurilor mediului penitenciar. Dominația acestor simboluri este sugestivă pentru modul în care mediile de producere a lucrărilor istoricilor se raportează în general la cei trecuți prin Experimentul Pitești. Pentru mediile în care se produc lucrările de istorie, ceea ce contează sunt doar „experiențele carcerale” ale supraviețuitorilor. Aceste experiențe sunt fixate strict în trecut, dovadă că imaginile trimit la contexte sociopolitice care astăzi nu mai există. În schimb, în intenția unei părți a supraviețuitorilor, experiențele lor se constituie într-un „abecedar duhovnicesc” pentru noile generații sau „document pentru o lume nouă” sperată în viitor, nu doar în „călăuză prin infernul” apus al Experimentului Pitești. Contrar mesajului unora dintre fostele victime, producătorii din *main stream* plasează experiențele acestora într-un ghetou cronologic, ceea ce sugerează că îi interesează mai mult înțelegerea evenimentelor decât modul în care, ca urmare a experiențelor trăite, supraviețuitorii se văd pe sine și lumea în care trăiesc. Majoritatea imaginilor reproduse pe copertele lucrărilor semnate de istorici se înscriu în aceeași categorie tipologică, sunt uniforme. Diversitatea existentă în cadrul „comunității” supraviețuitorilor este redusă de către producătorii textelor istorice la o singură imagine: aceea de victime ale sistemului concentraționar comunist. Precum în cazul directorilor și angajaților firmelor private de construcții ce și-au împărțit clădirea fostei închisori după 1990, modul de raportare al acestor producători nu cred că reflectă o atitudine deliberată. Exact această atitudine împiedică însă utilizarea experiențelor trăite de supraviețuitorii Experimentului Pitești drept sursă de reflecție critică asupra prezentului.

Povestea unei cărți aparte

În luna septembrie a anului 2009, în timpul unei vizite la un fost deținut politic, Marcel Petrișor, am primit cadou trei cărți. Pe două dintre ele, al căror autor era, mi-a scris câte o dedicație, iar despre cea de a treia carte mi-a spus că nu va scrie nimic pentru că nu este a lui (fig. 95).

Afirmația avea ceva straniu în ea, dar nu i-am acordat atenție pe moment. La rândul meu, am dăruit această a treia carte altcuiva. Citisem cartea și fusesem impresionat de sensibilitatea textelor, așa că am hotărât să o cumpăr. M-am dus la o librărie unde o văzusem cu altă ocazie, dar negăsind-o, am apelat la ajutorul uneia dintre persoanele angajate, pe care am întrebat-o ceva de genul: „Nu vă supărați, caut cartea lui Constantin Opreșan, dar nu am reușit să o găsesc...”. Întrebarea mi-a sunat foarte ciudat. Amabilă, persoana căreia mă adresasem mi-a indicat locul unde se afla cartea. Bucuros, am cumpărat-o. Ulterior, senzația stranie pe care am avut-o când am întrebat de carte m-a pus pe gânduri. De unde acest sentiment?

Constantin Opreșan este autor de carte, în adevăratul sens al cuvântului (Opreșan, 2009). Numele său figurează pe prima copertă, mai jos apare titlul cărții, pe a doua copertă întâlnim fotografia sa, iar volumul are ISBN. Evident, cartea are un preț și se găsește spre cumpărare în librării. Dar Constantin Opreșan nu avea cum să publice această carte. El a fost unul dintre cel mai crunt torturați deținuți în timpul „reeducării”, a fost implicat în ambele procese, după care închis, alături de alții, în camere de exterminare la închisoarea Jilava, unde a și murit de tuberculoză în anul 1958, la vârsta de 37 de ani. Din textul introductiv și din nota asupra ediției aflăm că volumul este o culegere de poeme compuse de Constantin Opreșan, o bună parte dintre ele cu caracter filosofic (studiase filosofia), pe care doi dintre colegii săi din camera de la Jilava le-au memorat. Fotografiile celor doi apar și ele pe coperta a doua, dar sub fotografia autorului și de dimensiuni mai reduse. Singurele informații despre Constantin Opreșan sunt cele oferite de alți deținuți politici care au colaborat direct cu el în cadrul aceleiași organizații politice și/ori s-au intersectat cu el în timpul detenției, mai ales în cursul „reeducării”. El însuși nu a lăsat în urmă nimic scris. Nu se cunoaște nici măcar locul în care a fost îngropat. Asemenea lui Constantin Opreșan, mulți oameni trecuți prin Experiment au murit fie în „reeducare”, fie în centre de detenție ulterioare, și zac și astăzi în morminte fără cruce; alții au supraviețuit, dar nu au scris vreodată despre viața lor. Numele unora dintre acești oameni apar, însoțite sau nu de mențiuni mai extinse sau mai sumare, printre paginile cărților memorialistice și ale documentelor proceselor „reeducării”. Numele altor victime rămân necunoscute. În textele publicate, prezența acestor anonimi este marcată de termenul „...și alții” (e.g. Merișca, 1997). După cum foarte bine a observat Zoe Petre în analiza ritualurilor funerare politice din România comunistă

„Principiul luptei de clasă se manifestă în întreaga sa oroadă dacă avem în vedere neantizarea pe care nomenclatura o sortește dușmanilor săi: moartea neștiută, trupurile anonime, despuiate și de veșminte, și de identitate, aruncate în groapa comună, repede ascunsă și ea – tot acest

contra-ritual profanator prin care, deliberat, dușmanului de clasă i se neagă însăși condiția umană și e condamnat să moară literalmente ca un câine este antiteza definitorie și adevăratul opus complementar al funeraliilor politice. De-o parte, variantele concurente ale eroizării și nemuririi; de partea cealaltă – sacrilegiul unei morți fără chip, ca un hău al distrugerii complete: ceremonialul funerar elaborat de comunism se construiește în adânc pe această antiteză, tot așa cum întregul sistem se construiește de fapt pe represiune și moarte.” (Petre, 1998: 284)

Cu toate acestea, publicarea volumului semnat de Constantin Opreșan ne arată că în ciuda politicii de ștergere a urmelor practică de un sistem represiv, întotdeauna vor rămâne urme materiale, fragmente ce vor evoca amintirea celor exterminați. Pe de altă parte, prin publicarea cărții, cei doi foști colegi de cameră din închisoarea de la Jilava îl transformă pe Constantin Opreșan în autor al anului 2009. În felul acesta, el devine contemporanul nostru. Contextul sociopolitic în care au fost compuse poeziile contribuie la o mai sensibilă cunoaștere a autorului lor, dar cartea se adresează oamenilor de astăzi. Ea nu se referă la perioada comunistă, nu este un volum de memorii, nici un volum de poezii având ca subiect universul detenției politice, ci exprimă în versuri o perspectivă filosofică ce transgresează segmentul cronologic în care a trăit Constantin Opreșan. Acest lucru se observă chiar din titlu, în care nu există niciun termen cu încărcătură cronologică: *Cărțile spiritului și alte poezii*. Totuși, pe prima copertă apar două rânduri de sârmă ghimpată, simbol al spațiului concentraționar, între care este trecut titlul seriei din care face parte cartea – „poezia închisorilor comuniste”. Accentul nu cade însă pe acest simbol, ci pe silueta lui Don Quijote călare. Astfel, Constantin Opreșan este asociat cu un Don Quijote modern, așa putea spune chiar contemporan. Mesajul, așa cum îl interpretez eu, este acela că experiențele celor care au trecut prin închisorile comuniste și valorile pe care le-au urmat sunt relevante și astăzi. Constantin Opreșan și alții ca el s-au opus comunismului în ciuda faptului că cei mai mulți au considerat atitudinea lor drept o luptă cu morile de vânt. Cartea îndeamnă cititorul să continue lupta în prezent, în numele acelorași valori care l-au animat pe Constantin Opreșan, oricât de „inutilă” sau „depășită” ar părea o astfel de luptă. Aceste valori sunt cele creștine, motiv pentru care volumul a fost publicat la o editură cu profil creștin. Apariția cărții echivalează cu învierea din morți a lui Constantin Opreșan. El revine printre noi, cei de astăzi, la fel de tânăr precum fotografia de pe contracopertă. La fel de tânăr este și îndemnul său.

În concluzie, din perspectiva unora dintre victimele Experimentului Pitești, atitudinea lor nu a fost determinată de anume factori sociopolitici, nu poate fi pusă doar pe seama sentimentelor anticomuniste, ci face parte dintr-o filosofie de viață. Experiențele trăite în închisorile comuniste au dat acestei filosofii de viață noi dimensiuni. Drept urmare, orice separare între trecut și

prezent este artificială. A lua în considerare experiențele carcerale ale acestor oameni, ignorând însă ceea ce au acești oameni de spus despre lumea contemporană, este ca și cum i-ai ține în continuare închiși în temnițele comuniste. De aceea a fost nevoie ca Opreșan să se scoale din mormântul anonim în care a fost îngropat și să devină autor în anul 2009.

Urme materiale: o fotografie

Printre evocatoarele creații ale artistei vizuale franceze de origine română Elena Costelian din Strasbourg, cu o sensibilitate aparte pentru locurile impregnate de memorie, se numără și un proiect-instalație foto/video intitulat *Pitești, Chambre 4 Hôpital* (conform broșurii de prezentare a activității sale). În paginile dedicate prezentării acestui proiect se găsește și o fotografie făcută de tatăl Elenei Costelian, Niculae Costelian, în anul 1983, având ca subiect fosta închisoare din Pitești (fig. 96). Pe atunci, întreaga familie locuia chiar în vecinătatea fostului penitenciar, într-un bloc înalt construit în perioada comunistă, din care, de la etaj, se putea cuprinde cu privirea întreaga clădire. Fotografia a fost făcută prin fereastra propriului apartament cu un sentiment de teamă, de unde și deliberata încadrare imperfectă a obiectivului, pentru a putea justifica, în caz de nevoie, că fotografia a fost făcută din greșeală. Odată cu emigrarea familiei Costelian, fotografia a ajuns mai apoi în Franța. Anii au trecut, iar fotografia s-a mutat din sfera intimă a arhivei personale de familie într-un proiect artistic dedicat publicului larg. Cu ocazia acestei noi etape „biografice” a fotografiei, gestul tatălui de a fotografia fosta închisoare politică din Pitești este rememorat și decriș în pliantul de prezentare ca fiind un act de rezistență.

Fotografia are o adâncime ce transgresează momentul realizării ei. Asemenea celebrului tablou al lui René Magritte cu o pipă sub care stă scris „Aceasta nu este o pipă”, se poate afirma despre imaginea din fotografia în cauză că nu este a închisorii Pitești. Într-adevăr, având în vedere data la care a fost făcută, în fotografie apare de fapt trustul de construcții comunist și nu închisoarea, care fusese închisă din 1977. În imagine, trecutul clădirii în care își are sediul trustul de construcții comunist este indicat de elementele materiale caracteristice unei închisori și prezente în peisaj, cum este, de exemplu, zidul de incintă. Cu toate acestea, nu există niciun element care să sugereze că fosta închisoare din imagine a fost una politică. Realizarea cu teamă a fotografiei ne arată însă că pentru autorul ei exista ceva dincolo de suprafața imaginii, ceva imposibil de surprins de un privitor obișnuit – pentru care clădirea fotografiată este un simplu trust de construcții și/sau o fostă închisoare ce nu iese cu nimic în evidență ca aspect.

De fapt, actul de naștere al fotografiei se leagă de numele unei alte persoane, tot din orașul Pitești, ce nu apare însă în pliantul de prezentare al proiectului – Romulus („Romică”) Proistosescu, fost deținut politic legionar

trecut prin Experimentul Pitești. Romulus Proistosescu nu a fost un lider politic și numele său nu se leagă de evenimente sau întâmplări deosebite. Până la moartea sa nu a scris nimic despre experiențele prin care a trecut – nu a lăsat în urmă vreo însemnare sau vreun manuscris. Mai mult decât atât, în literatura memorialistică am întâlnit foarte puține, dar dramatice referiri la chinul său în „reeducarea” prin tortură și după aceea:

„PROISTORESCU (sau PROISTOSESU), Romulus (Romică). Fiu de judecător din Pitești. Student la Politehnica din București. Arestat în 1948 și condamnat la muncă silnică. Detenția la Jilava și Pitești, unde a trecut prin chinurile reeducării, fiind bătut de Eugen Țurcanu, Constantin Juberian ș.a. La un moment dat, a fost tratat cu și mai multă brutalitate, fiind bănuț că ar fi corespondat prin semne cu sora lui, care avea drum pe lângă închisoarea din Pitești. După o bătaie, în 1950, a fost pus să curețe cimentul camerei 3 de la subsol. În timp ce ștergea pe jos, cu prosoape, căciuli și ciorapi, Proistosescu era lovit cu un ciomag. Un alt deținut, Neculai Popa, pus și el să frece cimentul, în spatele lui Proistosescu, nu curăța altceva decât sângele acestuia, care avea capul spart și lăsa dăre în urma lui (cf. Neculai Popa, *Coborârea în iad*, Ed. Vremea, București, 1999, pp. 78-79).” (Ionițoiu, 2006: 468-469)

„După ce am fost trecuți toți prin această bătaie, am fost puși să facem curățenie pe jos. Cimentul era plin de sânge și de lucruri împrăștiate. Am luat fiecare câte ceva în mână, prosop, căciulă, ciorap sau ceea ce am găsit la îndemână și, după ce am fost puși în rând pe brânci, ne-au obligat să mergem frecând cimentul printre cele două priciuri. În tot timpul cât frecam cimentul, nu aveam voie să-l atingem cu genunchii, iar înaintarea trebuia să se facă în salturi «ca broasca».

Reeducații sebeau înșiruiți la marginea priciurilor și ne loveau cu bocancii sau cu ciomegele, atunci când treceam prin fața lor. Cimentul, în loc să se usuze, mai rău se uda din cauza transpirației ce cădea de pe frunțile noastre. [...]

În fața mea mergea frecând cimentul Romică Proistosescu, originar chiar din Pitești. În urma lui rămânea o dără de sânge ce-i curgea din cap și pe care eu o ștergeam continuu.

Văzând cum încerc să lustruiesc cimentul cu sânge de om, am avut în acel moment un șoc psihic, căci am început să râd, zicând în sinea mea: «Gardă ți-a trebuit, gardă ai găsit! Freacă înainte, băiete!» și râdeam.” (Popa, N., 2009: 86-87)

„Ieșit din închisoare, am găsit de datoria mea să anunț familiile celor rămași în negura închisorii. Și am făcut-o prin scrisori trimise prin poștă. La Pitești erau părinții și sora lui Romică Proistosescu, fiul unui judecător. I-am anunțat că l-am lăsat la închisoarea Gherla, anunțul făcându-l prin scrisori la cutia poștală, lucrând cu mânuși de teamă să nu rămână amprente. Excesul de prudență nu a fost zadarnic deoarece am auzit mai

târziu că sora lui a fost solicitată prin amenințări să colaboreze cu securitatea, lucru ce l-a făcut la închisoarea Pitești unde i s-au înlesnit câteva vorbitoare cu fratele, spre a-l convinge să colaboreze și el la închisoare cu securitatea. Nu știu dacă și el a colaborat, dar știu că după 1964, când a fost eliberat, l-am întâlnit de zeci de ori la Pitești și am constatat că se comporta ca un căprior încolțit de lupi. Privea în toate părțile când se întâlnea cu mine, evita orice subiect și nu știa cum să scape mai repede. Ultima dată l-am întâlnit când își depusese dosarul de pensionare și atunci a stat mai mult de vorbă cu mine destăinuindu-mi ceva gânduri de viitor. Nu-și mai dorea decât să iasă la pensie, să stea într-o casă cu grădină și zilnic să poată merge la cutia de scrisori să-și ia ziarul, să nu audă și să nu vadă pe nimeni. Se observa cât era de stăpânit de frică. Era mistuit, poate, și de muștrări de conștiință când afirma că așteaptă liniștit moartea ca singura ce-i poate aduce odihna. Îți dădea seama că ai în față o epavă omenească. Era ceea ce mai rămăsese dintr-un om trecut prin tortură. Ajunsese exact ceea ce spunea Țurcanu: «Voi scoate din voi epave.» (Ionescu, 1992: 58)

Mulți alți oameni trecuți prin torturile „reeducării” și despre care se știe mai puțin sau aproape nimic au avut destinul lui Romulus Proistosescu. Frământarea și chinul lor sufletesc i-a însoțit poate întreaga viață. Povestea lor este diferită de cea a celor care și-au scris memoriile, fiindcă o poveste scrisă indică o desprindere de trecut și o deschidere spre cititori și spre o nouă viață, în timp ce o poveste refuzată este semnul unui prizonierat în trecut, al unei permanente suferințe și al izolării. În peisajul comemorării, glasul lor fiind mut, se aud doar vocile celor care vorbesc despre revenirea la normalitate, însănătoșirea sufletească și biruința binelui. Despre ceilalți, aflăm doar printre rânduri.

Și totuși, datorită celor rostite în taină de către Romulus Proistosescu, rudă a familiei Costelian, fosta închisoare Pitești a căpătat aura pentru care a fost fotografiată. Fără povestea lui Romulus Proistosescu această fotografie nu ar fi existat. Fotografia-obiect, cu „biografia” sa, unește amintirile mai multor generații și leagă simbolic locuri situate la mare depărtare unele de altele. Prin amintirile conținute, fotografia-obiect se constituie în Franța într-un element identitar. Odată inclusă ca imagine în proiectul artistic *Pitești, Chambre 4 Hôpital*, amintirile pe care le evocă ajung la oamenii din publicul larg. Astfel, vocea lui Romulus Proistosescu ajunge să fie auzită. Din această perspectivă, fotografia este o urmă materială a experiențelor tragice îndurate de Romulus Proistosescu și o dovadă a faptului că, fie și supusă unei acțiuni de anihilare totală, orice viață va lăsa urme, oricât de firave. Chiar și când nu vedem astfel de urme, nu înseamnă că nu există, ci doar că nu am știut cum să ascultăm și să privim.

Capitolul 5

Concluzii și perspective

În *Popol Vuh: cartea maya a zorilor vieții* este descrisă o scenă apocaliptică, sfârșitul unei lumi, în care obiectele încetează să-și mai îndeplinească funcțiile obișnuite, vorbesc și anunță că o să se lămurească oamenii ce putere au ele. Ulcioarele de apă, tăvile de copt tortilla, străchinile, oalele de gătit, pietrele de râșnit sau pietrele de vatră atacă oamenii, le zdrobesc fețele și le macină carnea. Din făptuirea omului nu mai rămâne nimic, oamenii sunt măcinați și aruncați (*Popol Vuh*, 2000: 61-62). Am menționat această scenă pentru a scoate în evidență, încă o dată, efectul pe care îl poate avea schimbarea „naturii” obiectelor. În timpul Experimentului Pitești gamelele și lingurile își modifică hidos funcția, copii monstruoase înlocuiesc în liturghiile negre obiectele specifice practicii religioase, cozile de mătură și curelele devin instrumente de tortură de uz zilnic, instaurând o terifiantă „normalitate” fără alt punct de referință decât ea însăși. Acțiunea asupra unor obiecte „domestice” deja încorporate și încorporarea sub tortură fizică și psihică a unor obiecte „străine” au contribuit la crearea unei atmosfere apocaliptice, la distrugerea opoziției victimelor și la transformarea subiectivității lor. Toate obiectele au fost agenți ai terorii. După cum spune un supraviețuitor al „reeducării”, pentru a înțelege Experimentul Pitești „Avem nevoie de o sensibilitate apocaliptică” (Calciu, 2007: 87). Într-adevăr, când obiectele au revenit la locul lor, o lume se sfârșise:

„Miercuri, 6 decembrie 1950 a fost ultima zi normală din viața mea firească și prima zi dintr-o viață întoarsă pe dos. Nimic nu va mai fi ca înainte: nici oamenii, nici munca, nici dragostea și nici chiar eu care, asemenea unui mutilat, îmi voi purta infirmitatea pe străzi, printre oameni, atinși și ei de aceeași maladie a spiritului.” (Ioniță, 2008: 37-38)

Alte obiecte însă, cum sunt obiectele religioase, i-au ajutat pe cei care cândva au avut de a face cu „reeducarea”, au mediat între ei și familii, între ei și Dumnezeu, și au păstrat amintirea celor întâmplare. După 1989,

rolul lor a fost preluat și transformat de monumentele memoriale.

Prin intermediul memorialelor, în spațiul public românesc se confruntă două modele de identitate colectivă diferite: unul bazat pe valorile creștine, promovat de foștii deținuți politici, și celălalt bazat pe valorile „democratice”/„europene” laice (în ciuda eventualei prezențe a simbolurilor religioase), promovat de instituțiile statului și de Academia Civică. În cazul deținuților politici se poate spune că avem de a face cu o politică a memoriei de lungă durată, compusă din mai multe secvențe cărora le corespunde o anumită categorie de cultură materială: obiecte religioase miniaturale – monumente memoriale – mănăstiri/biserici. Între aceste secvențe nu există ruptură, toate având ca principală sursă de inspirație credința creștină. În schimb, politica oficială a memoriei este expresia ultimei ideologii dominante: anticomunismul. Experiențele victimelor regimului comunist ajung să fie acaparate de această ideologie dominantă și manipulate într-un sens diferit celui dorit de ei. Politica oficială a memoriei operează cu o fractură între perioada comunistă și cea de după 1989, valorificând prezentul, pe care îl înscrie sub semnul „democrației” și „libertății”, în opoziție cu trecutul comunist, echivalat cu represiunea și totalitarismul. Prezentul este legitimat, de pildă, prin monumentul construit în Piața Revoluției din București în memoria eroilor revoluției din decembrie 1989 (actul fondator al revenirii României la democrație și în „familia europeană”) sau prin monumentul construit în Parcul Herăstrău din București și dedicat fondatorilor Comunității Europene. Din comunismul românesc se rețin mai ales represiunea, teroarea și victimele acestora. În timp ce foste închisori politice „cu renume” sunt transformate în muzee memoriale dedicate represiunii și rezistenței din România comunistă (cum este cazul celui din Sighet), fosta închisoare politică de la Doftana în care au fost încarcerati în perioada interbelică deținuți politici comuniști, muzeu-memorial simbol al propagandei comuniste (unde unele serii de elevi erau aduse pentru a depune jurământul de pionier), este lăsată să se degradeze. Politica oficială a memoriei preferă o viziune eroizantă și nu una reflexivă. Așa se explică și dorința de distrugere a unor monumente comuniste ce nu erau utile construirii unei astfel de narațiuni, cum este cazul monumentului din Parcul Carol din București, dedicat comuniștilor ilegaliști. Din acest punct de vedere, fosta închisoare Pitești, privatizată și modificată, este mai relevantă decât fostele închisori politice păstrate „intacte” și convertite sau aflate în curs de convertire în muzee memoriale deoarece, în contrast cu discursul anticomunist promovat, indică o continuitate și nu o ruptură cu perioada anterioară. După cum arată obiectele și transformările din diversele perioade, fostul penitenciar este un palimpsest, trecutul și prezentul de fapt coexistă. Operând cu fractura dintre trecutul comunist și

cel postcomunist, politica oficială a memoriei separă artificial prezentul nu doar de tot ceea ce caracterizează perioada comunistă, ci și de valorile care i-au animat și continuă să-i anime pe foștii deținuți politici. În contextul acestei confruntări survine cinstirea „noilor martiri”, ca o formă nu doar de pomenire/comemorare, ci mai ales de trăire a valorilor creștine pentru care au suferit și au murit mulți dintre deținuții politici.

Analiza imaginilor de pe copertele lucrărilor memorialistice și cele semnate de istorici confirmă diferențele existente între perspectiva supraviețuitorilor „reeducării” prin tortură și perspectiva oficială. Conform imaginilor monotone de pe copertele lucrărilor istoricilor, toate cu simboluri ale sistemului concentraționar, supraviețuitorilor Experimentului Pitești li se recunoaște relevanța mărturiilor doar în ceea ce privește trecutul petrecut în închisorile politice, eventual chiar până la căderea regimului comunist, dar nu și în ceea ce privește perioada postcomunistă. Alegerea făcută este identică în spirit cu procesul de selectare a monumentelor considerate de către politica oficială a „merita” a fi conservate.

O politică etică a memoriei represiunii și rezistenței în România comunistă trebuie să fie democratică, să prezinte toate categoriile de victime, indiferent de credințele lor politice, religioase sau de etnia lor. Totodată, ea nu trebuie să-i uniformizeze pe foștii deținuți politici în categoria generică de „victime”, ci trebuie să menționeze motivele pentru care au suferit acei oameni: credința lor religioasă, idealul lor politic *etc.* Ca un exemplu, găsesc profund problematic faptul că în muzeul Sighet, prin decontextualizarea obiectelor religioase realizate de victime din rândul legionarilor, sunt trecute cu vederea câmpurile de semnificații din care fac parte aceste obiecte, dar și anumite episoade din viața celor care le-au făcut, ambele inconfortabile pentru ideologia dominantă de după 1989. În consecință, în muzeele memoriale trebuie prezentate toate semnificațiile și rolurile pe care l-au avut/îl au obiectele în ochii celor care le-au confecționat sau le-au primit.

Esențială consider a fi o abordare biografică. Este important ca, exceptând o serie de informații necesare contextualizării (*e.g.* un scurt istoric al „reeducării”), expozițiile să nu fie didactice și să nu prezinte meta-narațiuni istorice – prin excelență susceptibile a fi ideologizate. Universul carceral poate fi evocat prin reconstituirea unor camere și celule. Fără a trece cu vederea torturile petrecute în aceste camere și celule, tema dominantă nu trebuie să o constituie însă ororile, deoarece în felul acesta nu numai că se perpetuează o memorie și o logică a răului (Monahul Moise, *com. pers.*, București, 2012), dar există riscul ca expoziția să devină un obiectiv atractiv pentru consumatorii de atrocități. Expozițiile trebuie să pună accentul pe poveștile oamenilor, obiectelor și spațiilor carcerale, toate fiind strâns legate între ele. Dintr-o perspectivă biografică, deși nu este

ignorat niciunul dintre motivele pentru care a suferit un om, centrală este persoana în carne și oase, nu apartenența sa la o colectivitate definită pe criterii politice („legionarii”, „partizanii” *etc.*), juridice („frontieriștii”, „lotul X”), sociale („intelectualii”, „țărani” *etc.*), etnice („românii”, „ungurii” *etc.*) sau religioase („creștinii”, „musulmanii” *etc.*); decupaje ca acestea din urmă riscă să valorifice discriminator suferința unor deținuți politici în defavoarea altor deținuți politici. Abordarea biografică propune povești de viață întrupate, a căror diversitate și bogăție să îndemne la meditație, reflecție critică și contemplare. Demersul biografic are menirea de a se opune oricărei încercări expoziționale de manipulare istorico-politică a suferinței foștilor deținuți politici. Cu alte cuvinte, împărtășesc părerile exprimate de scriitorul Orhan Pamuk în al său „modest manifest pentru muzee” (Pamuk, 2012: 54-57) și sintetizat în următorul tabel:

AVEM	NE TREBUIE
Eposuri	Romane
Reprezentare	Expresie
Monumente	Cămine
Istorii	Povești
Națiuni	Persoane
Grupuri și echipe	Indivizi
Mari și costisitoare	Mici și ieftine

Tabelul 3. Comparatie între muzeele existente și muzeele de care este nevoie în viziunea lui Orhan Pamuk (2012: 57).

În fine, un muzeu memorial amenajat într-o fostă închisoare politică trebuie să conțină un spațiu dedicat slujirii religioase și pomenirii celor care au murit în respectiva închisoare și în alte centre asemenea.

O arheologie a memoriei materiale a represiunii și rezistenței în România comunistă ar trebui să aibă în vedere o varietate de teme, printre care:

- Gropile comune: date fiind „sărăcia” obiectelor asociate corpurilor sau înmormântarea lor împreună cu „marginalii” societății, cum este cazul la Sighet, sunt necesare elaborarea unei teorii a marginalității și a unei metodologii de cercetare în consecință.
- Cercetarea comparativă, din perspectivă fenomenologică (e.g. Tilley, 2008), a mai multor centre concentraționale: închisori politice, galerii de mină, colonii de muncă.
- Peisajele asociate unor spații concentraționale, cum ar fi de pildă întinderile de apă și de stuf din jurul fostei colonii de muncă forțată de la Periprava sau pustietatea câmpiilor Bărăganului în care au fost

deportate comunități întregi.

- O abordare arheologică a condițiilor climatice în care au trăit deținuții în coloniile de muncă forțată sau în satele de deportați.
- Transformările în timp ale fostelor centre de detenție.
- Analiza comparativă a obiectelor confecționate în închisorile politice destinate bărbaților, respectiv femeilor; este posibil ca între ele, pe lângă asemănări (e.g. realizarea de obiecte religioase) să existe și deosebiri importante: de exemplu, o categorie de obiecte confecționate numai în închisorile de femei sunt hăinuțele pentru copii.
- Viața în afara detenției a obiectelor confecționate în închisorile politice.
- Forme materiale ale prezenței persoanelor absente (i.e. încarcerate; îngropate anonim).
- Lanțul tehnologic al unor obiecte, cum ar fi, de pildă, o motocicletă confecționată de deținuții politici din penitenciarul de la Aiud sau produsele de papetărie produse din stuf colectat iarna de deținuții politici din colonia de muncă de la Periprava.
- „Obiecte naturale”, precum florile de mină sau vegetația din „spațiile verzi” ale închisorilor (e.g. din curțile interioare): de exemplu, sunt foști deținuți politici care menționează efectul fascinant pe care florile de mină l-au avut asupra lor când lucrau în subteran (Goga, 1995: 60-61) sau culegerea unei flori din curtea închisorii pentru a o pune pe pieptul unuia dintre colegii de cameră ce tocmai murise (Petrișor, 2011: 382).
- Transformările în timp ale monumentelor și ansamblurilor memoriale.
- O analiză a monumentelor și memorialelor ridicate de diaspora românească (e.g. troițele de la Banneaux, în Belgia).
- Agența culturii materiale asociate cu cinstirea „noilor mucenici”, mai precis efectele sale în plan social și politic.
- O analiză comparativă a materialității asociate represiunii politice sub diverse regimuri dictatoriale: spre exemplu, spre deosebire de Experimentul Pitești, în Spania lui Franco unele mănăstiri au fost utilizate ca centre de detenție iar religia (romano-catolicismul) a fost utilizată pentru a-i „reeduca” pe deținuții politici (González-Ruibal, 2011).
- O analiză arheologică a originilor sistemului modern de pedeapsă din România.
- Nu în ultimul rând, elementele de cultură materială incluse în lucrarea de față ar trebui revizitate, în dorința de a descoperi noi roluri și înțelesuri.

Pentru o înțelegere mai nuanțată a perioadei comuniste în general, ar trebui incluse în analizele arheologice și blocurile de locuințe, arhitectura monumentală, cimitirele, peisajele industriale, peisajele „naturale” transformate prin defrișări sau desecări, fermele colective, haldele de gunoi *etc.* Singurele exemple cunoscute mie până acum sunt o analiză a practicilor funerare ale elitei comuniste (Petre, 1998) și un demers interpretativ asupra resturilor materiale din anii 1980 dintr-un context din București (Oanță-Marghitu, 2011-2012). Toate împreună sunt mărturii ale unui proiect de inginerie socială ale cărui consecințe sunt adânc întipărite, până astăzi, în societatea românească.

Totodată, mesajul acestui text este acela că arheologii nu trebuie să se refugieze în confortul și siguranța iluzorie pe care trecutul îndepărtat li-l oferă în aparență, ci trebuie să se implice și în cercetarea materialității trecutului apropiat, demers dificil în contextul în care problemele de studiat sunt de așa natură încât suscită reacții dintre cele mai pătimașe, motivate de experiențe, traiectorii și interese diferite.

Aș mai adăuga că, în ultimă instanță, o arheologie a perioadei comuniste este o arheologie a modernității. De aceea, pentru o înțelegere simetrică, consider că o arheologie a societății capitaliste de după 1989 este egal necesară.

MATERIALITY OF THE PITEȘTI EXPERIMENT
AN ARCHAEOLOGICAL ESSAY ON THE MEMORY OF
REPRESSION AND RESISTANCE IN COMMUNIST ROMANIA

Preface and acknowledgements

The winter of 2007 marked the beginning of a long research and creation process spanning several years and completed in 2014. Despite a continuous pursuit, the journey has been sinuous, periodically fragmented by longer or shorter breaks, numerous changes, some of them quite radical. The volume has its origins in the belief that an archaeological approach cannot be “neutral” or “apolitical”. After the totalitarian communist regime experience, the Romanian archaeology should have lost its innocence (paraphrasing a well-known phrase by David Clarke), namely to have given up on a research philosophy claiming that through rigorous application of specific methods and techniques the archaeological approach may become strictly “scientific”, placed outside the political circle. Unfortunately, this perspective remains dominant in the Romanian archaeological research. Regardless of the investigated chronological period, the pretense of being “neutral” and “apolitical” becomes thoroughly problematic resulting, beyond the archaeologists’ intention, in a tacit support of the political power of a specific time frame, as it happened, for instance, during the communist regime (Dragoman and Oanță-Marghitu, 2006; Dragoman, 2009). To ignore the fact that the archaeological research cannot be separated from the socio-political context in which it occurs and to perpetuate the myths of “neutrality” and “the apolitical” under the guise of false objectivity is unethical, not to say immoral. I consider that archaeologists should use tools specific to their own area of study in order to develop a critical understanding of the world in which they live and work. I decided, therefore, that one of the most direct ways of intervention in Romania’s current ideological battles could be, among others, the archaeology of the recent/contemporary past (drawing on the same line of thought as Shanks and Tilley, 1992: 172).

The chosen subject is the material memory of an episode of Communist Romania repression known as the Pitești Experiment (1949-1952). By examining this epitome of material memory, the study refers to both past and present. Chapter 1 contains an archaeological research stage of the communist repression, a short history of the Pitești Experiment, and the general theoretical frame of the writing. Chapter 2, based on “diggings” into memorialistic texts, highlights the significant role played by objects in the events connected to the Pitești Experiment. This chapter is followed by an excursus that tells the story of the objects made by three people who

were confronted in a way or another with the Pitești Experiment. Chapter 3 focuses on the materiality of the Experiment victims' commemoration and oblivion, to be exact on the changes that the Pitești prison underwent in the course of time, on the Pitești Memorial monument (analyzed in relation to other memorial monuments erected by the Association of Former Political Prisoners in Romania or the government), and on other forms of memory materialization. A second excursus has been inserted at the end of this chapter, containing the story of a mysterious political prisoner. Chapter 4 deals with memorialistic books looked upon not as revelation-texts but as objects. It is followed by a third excursus – the story of a photograph taken in the 1980s depicting the former political prison of Pitești. Chapter 5 is devoted to conclusions and the perspectives of an archaeology of the recent and contemporary past of Romania.

*

A first version of chapter 3 was read at the ninth *Architecture. Restoration. Archeology* Symposium (ARA), organized by the association with the same name, at a round table meeting entitled "The contemporary past", on April 19th, 2008. Sections of that chapter were included in the presentation "Post-processualism and the openness to the criticism of the present", which was part of the project *Research Traditions and Styles of Thinking in Archaeology*, coordinated by Mircea Anghelinu and Gheorghe Alexandru Niculescu, and delivered at the "Valahia" University in Târgoviște, on April 27th, 2009. A general presentation of the results of the analysis was held at the Jilava primary school during the Pedagogical Circle of History, on November 28th, 2012. Several objects were presented on April 2nd and 3rd, 2013, at the lectures entitled *Valeriu Gafencu – An Example of Holiness, Friendship and Dedication*, held at both the "Mihai Viteazul" National College and "Cantemir-Vodă" National College in Bucharest, organized by "Saint Sylvester's" Church and the "Amma" Association in Bucharest.

The story of a few objects manufactured by three of the political prisoners was included in an exhibition – *People and Objects* – organized by the "Saints of the Prisons" Foundation in one of the former cells of the Pitești prison, on the 6th of December 2014, on commemorating the 65th anniversary of the commencement of the Pitești Experiment.

*

The material grounds for this book were made possible through the help of many people. I would like to express my gratitude to the former political prisoners Vasile Afilie, Gheorghe Gheorghiu, Aristide Ionescu (†), Traian

(„Macă”) Popescu (†) and Nicolae Purcărea, as well as to Maria Axinte, Costel Condurache (†), Elena and Mihaela Costelian, Elizabeta Ionescu, Victoria Păunescu, monk Moise, the community of Diaconești Monastery and the community of Petru Vodă Monastery for the support given in gathering the data on the material culture associated with the Pitești Experiment. I would also like to thank Ciprian Astaloș, hieromonk Augustin, Magritte Borfeld, Mădălina, Maria and Gheorghe Burlacu, Father Marius Cătană, Irina and Gabriel Dragomir, Gheorghe Dumitroaia, Mihai Florea, Anamaria Iarovenco, Silvia Marinescu-Bîlcu, hieromonk Neofit, Father Tudor Peiu, Dan and Gabriela Pop, Father George Popa, Gabriel Popescu, Silvana Rachieru, Dana Radu, Alexandre Reichardt, Bartłomiej Szymon Szmoniewski, Tiberiu Vasilescu and Vlad V. Zirra for their help and kindness.

In my work I have also included photographs that were taken by Marius Amarie, Dan Pop, Tiberiu Vasilescu, and especially by Vlad Ioachimescu. I thank them all.

I would have wished the photographs I have taken to have been more evocative and also to have been included in the body of text, yet my lack of talent as well as the limited financial resources resulted in the adoption of this particular format, which fails to valorize the materiality of the Pitești Experiment as much as I would have liked it to.

Mihaela Costelian, Elizabeta Ionescu, Silvia Marinescu-Bîlcu, Sorin Oanță-Marghitu, monk Moise, hieromonk Neofit, Mircea Nicolau, Victoria Păunescu, Dan Pop, Tiberiu Vasilescu, Alexandru Vulpe and Vlad Vintilă Zirra read one or another version of this writing. Obviously, any mistake is mine.

I would also like to show my gratitude to those who translated the text into English: Iris Elisiario (most of the text), Claudia Sădean (the second excursus) and Mihaela Șerban (the last excursus).

This volume would not have been published without the continuous support of Viorel Rusu, director of the Maramureș County History and Archaeology Museum (Baia Mare), and Dan Pop, head of the Archaeology Department, within the same institution, whom I thank from the bottom of my heart.

But mostly, my feeling of deep gratitude goes to my parents.

Bucharest, 2014

Chapter 1

The material dimension of communist political repression in Romania

Introduction

Between 1945 and 1989, the Communist regime had a goal to systematically and permanently delete the collective memory and replace it by an “official memory”, an unprecedented act in Romanian history. Quoting Paul Connerton (2006: 317), there was “an obsessive and total war on memory”, against real or imaginary opponents of the system, with repression as its most important tool. Hundreds of thousands of people were imprisoned, tortured, or killed, whole communities were deported. Everything was done through a centralized system, especially built for this purpose, comprising prisons, interrogation, dump and banishment centres, forced labour camps, deportation centres and forced domiciles, psychiatric asylums, *etc.* (Tismăneanu *et al.*, 2007: 535) (**fig. 1**). All this was silenced by the repressive apparatus, and history was rewritten according to the new ideological commandments, while the alternative versions were handed down from one generation to another by family members. Another purpose of the Communist regime that developed in a parallel way was the destruction of the inherited materiality, and the forging of a new, socialist one. This was seen to concretize in the massive demolitions of the vernacular architecture (houses) progressively replaced by modern architecture (blocks of flats), the dismantling of churches, the replacement of statues of undesirables to the system by historical and political figures promoted by the new ideology, and, not lastly, in the cities, streets and squares being renamed. The deep desire to destroy the pre-communist materiality became manifest with the application, in the 1980s, of a “systematization plan” that envisioned a 90-95% demolition of the traditional houses and building of apartment block districts (Drazin, 2005: 201).

The political changes supervening after the events in December 1989, triggered a true explosion of concern towards the “recovery of memory”, particularly of those memories related to the atrocities carried

out in the communist regime. This interest crystallized in a multitude of memorialistic books, personal journals, volumes of documents, synthesis papers, articles in magazines and newspapers, the publication of the “banned” authors, documentary and film productions, TV debates, monuments and memorial museums dedicated to the victims of repression and resistance, *etc.* The title of a new publication, *Memoria. Revista gândirii arestate* (*Memory. The Journal of Arrested Thinking*; published in Bucharest, by the Civic Academy Foundation), is a case in point illustrating the phenomenon. Several institutions and foundations were established including the communist repression among their research objectives: The Romanian Academy National Institute for the Study of Totalitarianism (1993), the Civic Academy Foundation (1994), the Romanian Institute of Recent History (2000), or the Institute for the Investigation of Communist Crimes in Romania (2005). Arguably, the highlight of this frenzy was the official reprobation of communism in 2007 based on a report of a presidential committee in charge with the analysis of the communist dictatorship in Romania (Tismăneanu *et al.*, 2007; for critics see Ernu *et al.*, 2008).

The key role in knowing and understanding the communist crimes has been played by the written information, especially memorialistic literature, but also archival documents. The materiality of repression and resistance has been ignored by archaeologists, not being perceived as an investigation domain and, implicitly, as an information source. The main explanation for this total lack of interest lies in the fact that in Romania, archaeology is, still, looked upon as an *ancilla historiae*, being limited to the study of the ancient past and not concerned with the study of material culture in general. Thus most of the Romanian archaeologists have not paid attention to and continue to ignore the recent past (for critics see Dragoman, 2009). Moreover, within the academic milieu, a well known attitude reflects the opinion according to which the research of the contemporary material culture is not archaeology, or is, at best, tolerated. In a context where important similarities between the Romanian Communism and the South American military dictatorships could be traced (Tismăneanu *et al.*, 2007: 474-475), it is worth highlighting the different attitude of some of the South American archaeologists, prevalent, for instance, in the volume published by Pedro Paulo A. Funari, Andrés Zarankin and Melisa Salerno, *Memories from Darkness. Archaeology of Repression and Resistance in Latin America* (2009).

Furthermore, in some of the former socialist countries, archaeologists, through site research where repression victims were buried, such as the diggings of Polish archaeologists in Harkov at the NKVD (The People's Commissariat for Internal Affairs in the Soviet Union) cemetery, a burial place of Polish officers executed by the Soviets in 1940

(Kola, 2005), or through identifying and mapping the so called “killing fields” in Khmer Rouge Cambodia (Jarvis, 2002), have contributed to the “memory recovery” process. Unlike these approaches, however, South-American archaeologists have included in their research domain not only mass graves but also other site categories such as clandestine detention centres, where numerous opposers of military dictatorships were tortured and killed (*e.g.* Zarankin and Funari, 2008).

It was only in 2006 that the Romanian archaeologists got involved in the study of the Communist repression, when the Romanian Institute for the Investigation of Communist Crimes, together with the Civic Academy Foundation and the Military Prosecutor’s Office started the excavations in the Graveyard of the Poor in Sighetu Marmăției (see Petrov 2006a; 2006b), where a number of political prisoners who had died in the Sighet prison were buried. Between 1950 and 1955 there were approximately 200 political prisoners at Sighet, of whom 52 or 53 died while incarcerated. The purpose of the archaeological excavations was the following:

“to substantiate, with archaeological special methods and tools, if the research areas contain the remains of former, incarcerated political prisoners, who later died in the Sighet penitentiary during the sixth decade of the previous century, a time period known for its atrocities committed by the former communist regime in Romania.”¹ (Petrov, 2006a: 24)

The ultimate aim was to produce “material evidence to prove the criminal and concentration camp-like character of the communist regime in Romania, as well as the conditions of physical extermination of those incarcerated for political, ethnic and religious reasons” (*Raport*, 2006: 4). Unfortunately, in this particular case, the archaeologists’ undertaking was only meant to confirm some already known data (oral and/or archive information). As they only apply some typically archaeological technical procedures, the excavations from Sighet and others similar to it, remain but an annex to history; in other words, the undertaking can be defined as exhumation rather than archaeology proper (Dragoman and Oanță-Marghitu, 2014; see also Olivier, 2001).

An archaeology of communist repression should not be limited to researching only the sites where the victims were buried, it should also focus on other forms of the materiality of repression such as the objects manufactured by the political prisoners during incarceration, the political

---

¹ All quotations in other languages than English have been translated by Iris Elisiario (most of the text), Claudia Sădean (the second excursus) and Mihaela Șerban (the last excursus).

prisons, the forced labour colonies (Dragoman and Florea, 2013), the memorial monuments, *etc.*

I chose as a subject an experiment orchestrated by the communist regime, beginning in 1949 in the Pitești prison (euphemistically termed “re-education”), unique to the communist concentration system of this country through its horror, suffering and perversity.

Short history of the Pitești Experiment

Between November 1949 and August 1951, the Pitești prison was chosen as the place to implement an experiment initiated and coordinated by the Central Committee of the Romanian Workers’ Party, the NKVD and the General Division of People Security (*Securitate*). Especially students were brought here (but also pupils), with an average age around 22-23 (Mureșan, 2010: 292). All of the inmates were male. Beginning in 1950, through “re-educated” student teams from Pitești, there was a tendency of extending the Experiment to other detention places like Brașov, Târgu-Ocna, The Danube-Black Sea Canal (Poarta Albă, Peninsula), Ocnele Mari, and Gherla. In the last place mentioned, between September 1950 and December 1951, the “re-education” was applied not only to students and pupils, but also to peasants and workers (Merișca, 1997: 27). By the end of August 1951 the “re-education” centre was moved to the Gherla prison, where the last students were brought from Pitești (Merișca, 1997: 41). The Experiment was stopped on the 1st of January 1952.

The main target of the Experiment were the members of the Legion of the Archangel Michael², considered the most obstinate opponents of the communist regime (Stănescu, M., 2010a): *i.e.* religious, nationalists, monarchists, anticommunists, *etc.* Thus, the majority of those confined were Legionaries, but also youngsters of other political orientations, even socialists and apolitical ones. The majority of those who went through the Experiment were Romanian, but there were also some of Hungarian (Nagy Géza in Budeancă, 2007: 227-235), Turkish (Davidescu, 2003: 41, 217), Armenian (Voinea, no year) or Jewish (Goma, 1990: 107-109) nationality. The Experiment had as objectives, on the one hand, to obtain new information regarding the opposition to the regime and its actions, and on the other hand to completely destroy future cultural and political elites who had formed in a different spirit than the communist one (Mureșan, 2010:

---

² Also known as the Legionary Movement or the Iron Guard; included in the category of fascist organizations (*e.g.* Mann, 2004: 261295).

302). According to a survivor, during this “re-education” process, more than 1000 people were tortured: “800 in Pitești, a few hundreds in Gherla, 70 in Târgșor, tens in Peninsula, 20-30 in Ocnele Mari, 5-6 in Tg. Ocna” (Merișca, 1997: 50).

I will not go into the details of the Experiment, I only wish to mention, albeit in a simplified form, its critical moments and characteristics (see syntheses in Mureșan, 2010; Stănescu, M., 2010a; 2010b; 2012; for books in English, French and German see Appendix 1; for documentary films see Appendix 2; for web-sites see Appendix 3). During the night of May 14-15, 1948, Legionaries were arrested across the country; at that time the Legionary Movement, active and underground, was the only political formation that had not yet been destroyed by the new communist regime. Those arrested in Central and Northern Moldova were sent to the Suceava prison (**fig. 2**) and subjected to extremely harsh investigations. Here, at the initiative of a former Legionary commander, Alexandru Bogdanovici, a group of prisoners took the decision to “re-educate” themselves – meaning to disengage from the past and embrace the new ideology – in the hope of reducing jail time. They agreed to co-operate and to become informants. Receiving the “blessing” of the administration they started a policy of persuasion, encouraging other prisoners to “re-educate” themselves, but were met with hostility, accused of treason and pact with the enemy. The long prison sentences triggered an increase in the number of the “re-education” followers; almost all were opportunists with no strong political convictions, implicitly without high ranking positions in the party (among them were also non-members). The vast majority of the prisoners did not join the “re-education” rank of followers which in the meantime had a new leader, Eugen Țurcanu. The “re-education” programme was based on reading and discussing Marxist-Leninist books, and on criticizing Legionarism and its leaders. From those participating in the “re-education”, the *Securitate* created a network of informants through which they collected data pertaining to prisoners’ behaviour towards and during the “re-education” and also about the administrative personnel. The first group of students was transferred to the Pitești prison (**fig. 3**) in April 1949, members of which were divided into followers of the “re-education” (including Eugen Țurcanu) and opponents of it. At Suceava, the “re-education” and information gathering had lasted till September 1949, afterwards all the students were sent to Pitești.

Once incarcerated, Eugen Țurcanu’s group, with the help of the administrative personnel, continued the “re-education” process and data gathering, following the Suceava example. After a series of talks with high ranking *Securitate* officers from the head office, the prison warden and Eugen Țurcanu were handed down instructions regarding the new

dimensions of the “re-education” process that in time metamorphosed into what is known as the Pitești Experiment. The concept of this process was an official, high level, well kept secret and only a few *Securitate* members were aware of it. In hierarchical order those involved in implementing, monitoring and guiding the operation were: (1) the Head of the *Securitate*; (2) the Head of the Third *Securitate* Department – Counterintelligence in Prisons and Militia; (3) the Head of the Operative Service (Prison Security) within The Third Department, subsequently renamed Inspection Service; (4) prison political officers, employees of the Operative Service/Inspection Service; (5) prison wardens and guards.

In a nutshell, the new “re-education” strategy, orchestrated by the *Securitate*, was the following: the group of “re-educated” prisoners under the lead of Eugen Țurcanu is put up in a room where other prisoners that know nothing about the *Securitate* plans are brought in. The first were well fed, as opposed to the last, who had previously been put through a severe starvation regime aimed at decreasing their physical resistance. In front of the newcomers, the members of Eugen Țurcanu’s group simulate comradeship and common suffering, in order to gain information. At a certain point, the group members ask the newcomers to give up their own ideals, for which they had been incarcerated, and become sincere communists, declaring all the unconfessed facts. Being refused, Eugen Țurcanu and his group suddenly start beating the other prisoners with bats and belts that had been kept hidden till then. Any gesture of resistance (and there were situations in which the fights were almost won by the aggressed) was repressed with the help of the prison guards – including the prison warden, who several times participated in these beatings. Basically, from that moment on, we are talking about *uninterrupted* torturing. The beatings were in an alternate tempo: (1) the general beating – all the prisoners were beaten; (2) the individual beating – the prisoners were tortured one at a time, while the others were closely guarded and waiting, in statutory position, for their turn. In time, the means of torture become ever more varied and atrocious (for a synopsis see Merișca, 1997: 70-71). The victims must not die, they must be “re-educated”, and as a result the torturers take all the measures to prevent any suicidal attempt. Only few of the prisoners managed to commit suicide. The “re-education” had five stages: (1) the “re-educated” sounded out the victim simulating comradeship; (2) the victim was tortured; (3) the victim had to “externally expose” himself, by declaring *everything* that he had kept silent in previous questioning, and also had to “internally expose” himself, by denouncing *all* those who had helped him in prison and by declaring everything he had talked about with the other prisoners; (4) the victim had to “morally and publicly expose” himself, by defiling as grotesquely and obscenely as possible, in front of the other

prisoners in the room, *all* the values he believed in (including family, God, *etc.*); (5) in this last stage, to prove that he was “re-educated” the victim had to torture others, preferably his best friend, his superior and/or his relatives. Once “re-educated”, starting with the last stage, the victim is exempted from the beating. According to a plan established by Eugen Țurcanu, the victims-torturers are organized in “room-committees” and scattered through the other cells, among the new series of students that had to be “re-educated” using the same strategy. If Eugen Țurcanu’s teams found out from other persons that a “re-educated” one (no matter when) had hidden any insignificant information, he would be “returned”, meaning he would start the “re-education” from the very beginning, being tortured in a more devious manner. The same would happen to the “re-educated” if he, by any means, warned the ones who did not know yet what was going on in the prison, if he helped anyone out of compassion, or spared a victim while torturing. “The re-educated” had the constant duty of “unmasking” anyone who was not sincerely “re-educated”; if this did not happen, he would be accused of “opportunism” and thus “returned”. All the information obtained through torture from the prisoners was sent to the *Securitate*, and based on it new arrests were carried out.

One of the events that led to the Experiment being stopped and to the subsequent trials was the so-called Vintilă Vais trial (Mureșan, 2009: 32; Lăcătușu and Mureșan, 2009: 74-151). Vintilă Vais, an employee of the Interior Affairs Ministry, was arrested at the end of May 1951 as he had compromising information about the internal affairs deputy minister. At Gherla he was sounded out by the “re-educators”, and given the information of a discreditory nature he had on high ranking communists, was also tortured. In September 1951 Vintilă Vais was summoned to Bucharest for another interrogation, on which occasion he used his relations to inform some *Securitate* officers, unaware of the “re-education” programme, on what had happened to him in Gherla. Starting with the autumn of 1951 the *Securitate* began investigating some of the perpetrators. In the latter part of December 1951 Eugen Țurcanu was brought to Jilava for questioning. Between 1952 and 1954 the investigation of the perpetrators, including Eugen Țurcanu, took place in several detention centres. All those who underwent these hearings were asked to give statements following a precise structure as indicated by the *Securitate*. The version that the *Securitate* fabricated specified that: The Party (implicitly the *Securitate*) had not been involved in any way in the “re-education” through torture and had no information about it; the whole terror activity was initiated and implemented by a group of Legionaries under the direct order of their

exiled leader, Horia Sima³, with the purpose of discrediting the Romanian communist regime, of being pardoned and thereby continue their anti-communist activities outside, and of strengthening those who had to continue the fight once free; all the acts of terror were possible due to the negligence of the prison warden and of those *Securitate* officers who, although they had the knowledge, they failed to report. Consequently only the Legionary perpetrators were selected, all the others with different political affiliations were excluded. There were two trials of political prisoners, one in 1954 and the other in 1957. In both trials a Legionary was involved, who had no connection whatsoever to the “re-education”. Eugen Țurcanu’s group went to trial first; there were twenty two defendants, who were all sentenced to the death penalty: Eugen Țurcanu and fifteen others were executed in Jilava, and in 1955 another execution followed. The other five were left to live in order to be used as the prosecution’s witnesses. The second group that went to trial had eight defendants, and this trial was meant to be a stage up to give weight to the official version of the developments. The staging fails due to the courage of the defendants, who, despite the psychological pressure, maintained the real version of the events: the “re-education” had been organized and conducted by order of the *Securitate*. Out of the eight defendants, one was sentenced to death, the rest to twenty five years in prison. Later on the death penalty was commuted to life in prison. All the eight defendants in the second trial, together with the five left from the first trial were incarcerated in extermination cells at Jilava: here, two out of the second group and three of the first group died.

In 1953 several *Securitate* and administration employees involved in the “re-education” proceedings from Pitești and Gherla were arrested as scapegoats and interrogated: the Head of the Inspection Department, the director of the Pitești jail, the political officers, the guardians and the doctors from Pitești and Gherla. In April 1957 the sentence was issued: the defendants, seven in number, were given five to eight years of hard labour, but were released much earlier (some sources mention November of the same year).

Between 1962 and 1964 the “re-education” process was reinstated in the Aiud prison, this time without violence (e.g. Andronescu, 2009). Most prisoners were Legionaries with 15 to 22 years in prison, among them victims of the Pitești “re-education” also. In these so called “clubs”, the prisoners had to deny their past, to publicly denigrate their political ideals, their former leaders, God, etc. The “self-exposure”, a condition of release,

---

³ Horia Sima (1907-1993), the second leader (after 1938) of the fascist organization Legion of the Archangel Michael.

was written, read, and commented on by the members of the “club”. Those who refused to participate were isolated in punishment cells, deprived of medical care and subjected to psychological pressure. In 1964 all political prisoners were released following a pardon decree.

According to several sources, one of those involved in implementing the Pitești Experiment was the *Securitate* general Alexandru Nicolschi, who in 1948 was the deputy director of the General Department for People’s Security, the Internal Affairs secretary general between 1949 and 1961, when he became a member of the reserve forces, and a NKVD agent. He was awarded, by Nicolae Ceaușescu⁴, the medal for outstanding achievements in constructing socialism. He died in 1992. In an interview with Lucia Hossu Longin (2007: 130-142) he stated that he had had absolutely no involvement in the “re-education” through torture, had never visited the Pitești prison, that not even twenty students had been arrested, that all the atrocities had been the work of imprisoned legionaries led by Eugen Țurcanu, that nobody had died at Pitești, that he himself had done his duty of loyalty and faithfulness towards the Party, that his conduct had been beyond reproach and he had no reason to feel remorse, and he even added cynically “... and now look at things realistically, was anyone thinking, back in ‘53 -‘54, that ‘89 would come?”.

Archaeology, memory and politics

In the first archaeological investigation of the “Club Atlético” clandestine detention centre in Buenos Aires, Argentina, the archaeologists discovered a table tennis ball (for details see Zarankin and Funari, 2008). At first sight the ball could be considered an artifact like any other, of no great importance, but for the survivors it was a special object, of deep significance. Because the torturers used to have fun playing table tennis between oppression sessions, to the inmates, who were blindfolded, the sound of the ball was a signal that they could relax for a while, knowing that the perpetrators were then busy with something else. Thus the table tennis ball is a symbol object of the Argentinian concentration camp system, and an object that evokes in the survivors the memories of endured sufferings. In other words, an archaeology of repression and resistance is an archaeology of the memory of traumatic experience in the recent past.

---

⁴ Nicolae Ceaușescu (1918-1989), General Secretary of the Romanian Communist Party (1965-1989) and head of the Socialist Republic of Romania (1967-1989).

Excepting the memoirs, the Pitești Experiment has been the subject of various studies, most of which employ a historical perspective (e.g. Mureșan, 2010) and are aimed at reconstructing the events and/or structuring the political narratives regarding the Communist regime in Romania. There are also texts written from a different perspective, as, for example, the psychoanalytical one (Talaban, 2007). “Re-education” through torture was also the subject of a novel (Goma, 1990) and of a theatre play (Ciuceanu, 2011). It is my belief that for a more thoughtful understanding of the people who went through the Pitești Experiment, it is necessary to link the analysis of the material culture with all the other information sources available (memoirs, official documents, testimonies, etc.).

This text starts from the idea that “materiality is an integral dimension of culture, and that there are dimensions of social existence that cannot be fully understood without it” (Tilley, 2006: 1). I consider that archaeology, as a discipline that pre-eminently studies the material culture, can bring to light unuttered things that were deliberately kept silent by the official ideologies or indeed “made silent” by the multitude of information (Buchli and Lucas, 2001). As shown by Alfredo González-Ruibal (2008: 252), “the archaeology of the contemporary past can provide alternative stories about recent events, but it can also – and it must – mediate the recent past in ways that make presence manifest and keep memory alive”.

The purpose of archaeology is not reconstituting the past, but showing what the past is constituted of, it deals with memory (Olivier, 2008). According to Laurent Olivier, “The archaeological findings represent a material memory, and memory is proper to everything that is borne, grows and perishes: as everything that lives and dies, the existence of archaeological findings is kept between the ephemeral and repetition” (*ibid.*: 59). Making reference to an “archaeology of the ephemeral” or of the present, taking Georges Perec’s novels as a starting point, Laurent Olivier mentions three types of memory, through which the past continues to exist in the present: the material memory of the past (archaeological findings), the psychic memory of the past (testimonies and collective traditions that commemorate places or events of the past), and the written memory (written sources or historical mentions) (Olivier, 2000: 398-399). Laurent Olivier argues that the “archaeology of the ephemeral” must take into account places, objects, audio, visual and written records, as one of its main goals is to examine on the one hand “how all of these different material supports *memorize the past*, and on the other hand *how the past reads itself* [...]” (*ibid.*: 400; original emphasis). Laurent Olivier also mentions three main types of materiality transformations: ensembles (objects of different origins, found in the same archaeological context), stratifications (different types of overlapping on the same support), and obliterations (that make

reference, mainly, to the materiality shift, or, from a broader perspective, to the erosion or fatigue of the physical supports) (*ibid.*: 400-401). Therefore, in this volume my intention is to show what the material memory of the Pitești Experiment consists of while pointing to the roles played by things in those events and in the related politics of memory in the contemporary Romanian society.

An archaeology of the recent or contemporary past of Romania, moreover, an archaeology of repression, cannot be “neutral”. Alfredo González-Ruibal is perfectly right when he notes that “there are historical experiences – especially recent ones – that cannot be reconciled. It is not possible to construct a narrative that pleases both the victim and the torturer. It is neither advisable nor ethically sound” (González-Ruibal, 2009: 71). This analysis including is based on a sense of compassion and admiration towards the Pitești Experiment’s victims. I also mention that having talked to the survivors of the Pitești Experiment I came to believe that one’s solidarity with their resistance and their sufferings doesn’t mean only to adopt a critical attitude towards the same communist ideology, but also to adopt a critical attitude towards the dominant ideology of our times, whatever it may be. The archaeology of the recent past should not effuse an educational, moralizing, black and white discourse, but a reflective and critical one.

Chapter 2

On objects

Introduction

This next chapter will not bring new data on past events, nor will it reinterpret the Pitești Experiment; it will cast a new perspective, by bringing the objects into discussion *too*. Although memorialistic literature mentions some objects, they have never been a subject for analysis. In the literature devoted to the “re-education” through torture the objects continue to be looked upon as entities exterior to the individuals, and are reduced to mere deco elements in a historical play. In contrast to this last view I will try to show that different categories of objects played an essential role in turning the victims into torturers or in helping the former to restructure themselves emotionally after the cessation of the Experiment.

Theoretical premises

One of the concepts I consider useful in the understanding of the role played by objects in the Pitești Experiment is that of “incorporation”, as discussed by the “*Matière à Penser*” group members, created by Jean-Pierre Warnier. Incorporation is connected to the sensori-motricity of subjects. Alongside images and words, sensori-motricity represents one of the media of symbolization – the process through which the subjects introduce the exterior world experiences in their psychic envelope which allows them to adapt or domesticate these experiences (Warnier, 2001: 14ff; 2004: 21-22). Among the three media of symbolization discrepancies may occur. A subject may express a certain message through sensory motricity and contradict it at the same time through verbal expression (Warnier, 2001: 18). Even within the same society or with the same person, in respect of those same events or objects it cannot be argued that the three media of symbolization are consistent with each other (Warnier, 2004: 21-22). Out of the three symbolization media, the sensori-motor one is the most effective in

penetrating the subjects, “because it is immediately geared to emotions and psychic drives” (Warnier, 2001: 16). Through sensori-motricity the subjects always incorporate the material culture they use, as explained by Jean-Pierre Warnier:

“I will talk about *incorporation*, and not about the object, because the object remains exterior to the body of the subject, it is only its dynamics that is internalized by the subject’s unmediated touch of the object. This touch is achieved through all the contact and perception points between the object and the subject: fingers, hands, feet, sitting, back, touching, hearing, seeing, perception of gravitation through the internal ear, neuromuscular proprioception. [...] The incorporation of the object dynamics is reached through the memorized motric controls of the body which manifest themselves by motor stereotypes. These are gestures, or strings of gestures which by force of repetition, can be carried out efficiently, without particular effort or attention, in the big picture of the economy of means.” (Warnier, 1999a: 11; emphasis in original)

Thus the objects used by a subject are unconsciously integrated in his or her bodily schema, a concept defined by the members of the “*Matière à Penser*” group as follows:

“The bodily synthesis (or the bodily schema) is a subject’s synthetic and dynamic perception of his/hers own self, his/hers motion behaviour and his/hers own position within the space – time parameters. It mobilizes the entire assembly of the senses in the relation of one’s own body to the material culture. This synthesis is the result of a continuous learning process which maintains throughout the subject’s entire life. It is also the source of enormous individual, cultural and social variability, which at the same time guarantees the subject’s continuity in his/her relation to the environment, and has the capacity to dilate or contract in order to integrate the multitude of objects [...] in the subject’s motric controls.” (Warnier, 1999a: 27)

Following Michel Foucault, Jean-Pierre Warnier argues that “all the sensori-motor actions, instilled by the material culture, can be considered as techniques of the self and ways of subjectivation” (Warnier, 1999a: 35). The incorporation of the utilized material culture represents an essential element in the construction of a subject or a group (Warnier, 1999b: 12).

Incorporation is a process that varies according to the length of time an object is used, its space and material; this process is not acquired once and for all: as already mentioned, a subject’s bodily schema can dilate to incorporate new objects or can contract to eliminate others (Rosselin, 1999: 108). According to Céline Rosselin (*ibid.*), the incorporation process may be studied with the help of two tools specific to the ethnographic method –

observation and discourse, the latter being subsequent to the actual incorporation process, hence it makes reference to what it has already been incorporated by the subject. Regarding the Pitești Experiment the only way to try and understand the object incorporation process and its effects is through discourse analysis. The analysis, however, is hindered by a significant limiting factor which is time; a long time elapsed between the cessation of the “re-education” and the moment the survivors decided to write about their experiences or give an interview. Nevertheless, an in-depth examination of written memoirs as the former political prisoners’ material discourse contributes to a shift in the perception of objects during the Pitești Experiment and in after years.

Another concept I would like to draw on is that of “iconic gesture”, taken from theology. This concept was developed by Father Ghelasie Gheorghe from the Frăsinei Monastery and I chose to bring it into discussion as it is essential to understanding the religious objects manufactured by the victims of the Pitești Experiment. The religious objects made in the political prisons cannot be separated from the gestures involved in manufacturing them, or from the gestures of worshipping. Father Ghelasie distinguishes between a “fixed gesture” made by the believer in front of the icons and an “active gesture” made in daily life circumstances (Ghelasie, 2009: 120). The active gesture, defined by anything related to hand movement, can become an iconic gesture under specific circumstances (*ibid.*: 121) if it is done as a “gesture of worship and bow without having to make the Holy Cross Sign” and if it unites mind, soul and body posture (*ibid.*: 123). The iconic gesture may be extended to all things, which thus acquire “an Iconic, Christic Super-Form” (*ibid.*: 124). In Father Ghelasie’s words: “If the DIVINE is called through Sacred Words, *ITS PRESENCE is brought near through gestures* (*ibid.*: 147; emphasis in original). Through the iconic gesture, “the Living Icon” / “Christ’s Presence” becomes a Reality not dependent on the worshiper but on God Himself. The iconic gesture is meeting, and thereby uniting with the Divine (*ibid.*: 147). The Living Icon finds its existence not “inside” the religious object but outside it, “enveloping” it (*ibid.*: 149). In short, the religious objects manufactured by the political prisoners while in prison can be considered “iconic forms expressing an iconic mystery” (Neofit, 2011: 168).

“Re-education”: objects, torturers, and victims

A category of material culture that political prisoners often come in contact with is represented by prison area specific objects. Of these, the most

common are the canteen and the metal spoon. More than often, the canteens are considered to be symbols of the communist concentration camp universe *par excellence*, and their being showcased at the Sighet Memorial Museum (**fig. 4**) in the absence of any written explanation stands as a material proof of this statement. It is considered that the canteens speak for themselves. So does the picture of abandoned canteens in the Soviet camp from Salekhard-Igarka published in a catalogue about the Gulag (Piron, 2004: 12). Particularly the canteens are perceived as symbols of extermination through malnutrition and starvation. Indeed, according to one of the Pitești Experiment survivors the nutritional value of the food received by political prisoners over a 24-hour period ranged between 600 and 900 calories, whereas under penalty it lowered to only a few hundred calories; “food” consisted mainly of barley, husked barley, rarely beans, cabbage, pumpkins, turnips, unsold rotten potatoes, while “meat”, largely altered, consisted of hooves, guts, lips, unsalable scrap, or animal heads (Bordeianu, 1995: 20). The canteen does not only refer to the miserable food rations given to the political prisoners. However banal they might appear, the canteen and the metal spoon are not like that at all. A clear example of incorporation is that a subject can eat with a fork without having his eyes on the plate (Julien, 1999: 21). The involved gestures are what Pierre Parlebas calls “motor algorithms”, that is gestures that constantly adapt according to an unexpected moment or another (Warnier, 2001: 9). In prison conditions, before the beginning of violent actions, the canteen and the spoon are incorporated through repeated use and daily gestures. The appropriation of the “new” objects is facilitated by the fact that the body has memorized, while free, gestures involved in the use of similar items – crockery and cutlery. During “re-education” these “familiar” items have their functionality changed, they are converted into instruments of torture. The victims were forced to quaff the food out of their canteens while lying on their front or on their knees with hands at the back (Davidescu, 2003: 71-72; Vișovan, 2006: 54; Buracu, 2008: 26; Ioniță, 2008: 43). Some of the victims under “re-education” were forced to do their business in the canteens, eat the content with the spoon, and afterwards, without being allowed to clean the canteens and the spoons first, they were given the food; if they refused they were gagged and the mixture was forced down their throats. In some cells the victims were not allowed to wash their canteens and spoons for a long period of time, as it was the case for instance from Christmas 1951 till Easter the following year. The same happened with the urine. Some prisoners had been under this type of torture for a long time, for three long weeks or even months. After such treatment many of those who had managed everything else, broke down, others became insane (see, for instance, Bordeianu, 1995: 138-141; Davidescu, 2003: 267-269). This was a

total transformation, more accurately described as a complete desocialization of objects, implicitly of space, practices and people. Everything turns into its opposite: rest becomes a torture, canteens become latrines, latrines become food vessels, food becomes faeces, water becomes urine, human beings become non-human beings. To be noted that when forced to swallow their own faeces the victims are given spoons, they are no longer seated in painful positions, they must act as if they are having a normal meal, as opposed to the actual meal time when they are forced to eat “like pigs” without spoons, and even grunt. In the first case bodily memorized routine gestures are aggressively inhibited by the gross content of the canteen, while in the second case the victims are forced to acquire new gestures contradictory to the usual ones. This contradiction triggers huge psychological tension and disorder. Reification is the fundamental feature of the Experiment; the same way a canteen alternatively turns from a food vessel into an excreta bucket, so the victim becomes a mere object, an empty container that can be filled with food, or faeces according to the torturers’ decision. Only when the victim accepts the “re-education” he is no longer subjected to this torment and is allowed to eat in a normal position, using the canteen and the spoon. Through this process, the return to normality, to the usual gestures related to food, is associated by the victim with his new identity, that of a “rehabilitated” one. In other words, the way in which the victims are forced to use the canteen and the spoon impacts a self image transformation.

I would like to remark, at this stage, that outside the Pitești Experiment the canteens were used in radically different ways, and in some contexts they had their functionality multiplied. Traian (“Macă”) Popescu, a former political prisoner who had gone through the “re-education” process, described how they used to rub the canteen with soap, and then sprinkle it with lime powder they had scraped off the walls (in the Aiud prison) or DDT powder (= Diclor-Difenil-Triclorethan, an insecticide; in the Jilava prison) obtaining thus a “book” on which they could write using a thin, sharp object. In the Aiud prison Traian Popescu had used the canteen for two purposes: to write on it and remember his own compositions (Traian Popescu, pers. com., Bucharest, January 30th, 2008) and also as a sound amplifier in order to communicate, through the wall, with the prisoner in the next cell (pers. com., Bucharest, January 31st, 2008). From this perspective and example the canteen, through its very shape and material, becomes an instrument of the resistance, beyond the intention of the producers and despite the prison restrictions.

Not only the domestic gestures are radically transformed, but also the religious behaviour. Many of the political prisoners subjected to “re-education” were practising Christians. Religion does not only involve a

psychological dimension, but also a physical one: religious practice is on the one hand a complex of motricity behaviour related to bodies and objects, and representations verbalized through discourse, on the other. (Warnier, 1999c: 136). The gestures related to Christian practice such as the act of crossing oneself, prostrating or kneeling are part of the believers' motricity behaviour. These gestures relate to a specific material culture, including crucifixes, icons, caskets with holy relics, *etc.* The believers' Christian faith is thoroughly incorporated not only through objects, but also, and especially through the Holy Eucharist (by communing with the Body and Blood of Christ), drinking holy water, anointing the body with chrism or inhaling incense. Even in prison they continued to be practising Christians, by praying regularly, fasting and observing all religious holidays. There is even a special case of a prisoner who, for over fifteen of the years spent in the communist prisons including the years of the Pitești Experiment, kept on to a piece of Holy Communion. As he himself stated: "the Holy Communion saved me to remain alive in the flesh, but mostly saved me from the spiritual sinking of no return" (Maxim, 2002: 460).

Some of the inmates from the Pitești prison manufactured crosses, miniature crucifixes and small relief icons for themselves and others; all these objects were made using a tiny piece of wire, out of toothbrush handles or pieces of bones found in food which were sanded on the floor (Paven, 1997b: 64; Muntean, 1997: 90-91). The process of manufacturing the religious objects is as important as the object itself, if not even more so. Through his gestures, scrupulosity, time and the significance attached to the future object, the sculptor is involved in a performative act. This act is both a manifestation of living in faith and a reinforcement of that faith. This whole process proves that for the sculptor faith in God is not abstractly symbolized in the object, but, through the performative nature of the manufacturing act, faith in God becomes a sense of living that encompasses one's entire being. From this perspective all the religious objects manufactured by the former political prisoners are not mere symbols of their experiences in the concentration camp universe, or symbols of the manufacturer's / owner's faith; they are a manifestation of a way of being in this world, and an act of resistance. For the political regime, these were subversive objects; hence their miniature dimensions, which made them easy to hide from the *Securitate's* prying eye. These objects make the owners stronger; they keep hope and faith in the divine salvation alive; they keep awake the hope of freedom and reuniting with the loved ones. Being the vehicles of the Holy Grace, the religious objects have powers that go beyond political options; religion is incorporated in the soul and mind of the prisoners who thus manage to resolutely reject communism (atheism) and consequently "re-education". For the torturers, wrong as it was, the word

“mystic” became a synonym for fanatic, and they considered the so called “mystical” extremely refractory towards the purpose of the “re-education” making them thus their favourite victims.

In the specific case of the Legionaries, who, as previously mentioned, represented the majority of the prisoners during the Experiment, the process of manufacturing religious objects has a “political” dimension too. The Iron Guard doctrine is well known for its religious grounding. Whether explicit or not, the association between Legionarism and the Christian faith is inherent in the religious objects. In the autumn of 1948, for instance, in room 24 of the Jilava prison, an inmate made a locket out of clay he took from the backyard, to give to another prisoner; on the locket there were the other prisoner’s profile, the cross symbol and a Legionary symbol (Gheorghe Gheorghiu, pers. com., March 10th, 2011, Bucharest); they both went through “re-education”.

Religious objects contribute to (re)asserting the Legionary creed through the person making them, and become a material manifestation of this creed. Viewed in context, they cannot be separated from other identity symbols manufactured by the Legionary prisoners, as for example the carved bone trinkets (*mărțișoare*⁵) with Iron Guard symbols on them. These objects are not intended for personal use only. They are created by skilled people, and circulate towards others with different political beliefs, ethnic identities and religious faith. The artisans tried to customize these objects upon request or on their own initiative, depending on the persons they were dedicated to. In February – March 1951 for example, in a cell of the Pitești prison, to celebrate spring a Legionary made a *mărțișor* for each of his colleagues (Nagy Géza in Budeancă, 2007: 230). In the room there were imprisoned Legionaries, members of the National Peasants’ Party, and two Hungarians who had been arrested for their allegiance to an anti-communist group which, without them knowing it, was a creation of the *Securitate* (*ibid.*: 227). One of them wanted a special *mărțișor* for his fiancée: a small heart with engraved musical notes from a special love song on one side, and their initials on the other (Buracu, 2008: 35; see a photograph of the object in Buracu, 2012: fig. 32). Instead, completely misunderstanding the political reason for which the Hungarian students had been incarcerated, the Legionary gave them amulets with Szálasi Ferenc’s fascist organization⁶ symbol on them, which he thought they had connections with. One of the Hungarian students mentions this moment in an interview:

---

⁵ Romanian traditional symbol to mark the beginning of Spring, a token of happiness and good luck.

⁶ Szálasi Ferenc (1897-1946), leader of the fascist organization The Arrow Cross and head of the Hungarian state in 1944.

“For us, that is for Dezméri and myself, it would have been weird to receive the Legionarie’s symbol [laughing – editors’ note]. We received a cross made of arrows.... as he had heard from somewhere that Szálasí’s partisans had this symbol. Well, I accepted it, as I didn’t want to offend him, I didn’t want to start a polemic to convince him that we had nothing in common with them. Anyway each young man received one amulet...” (Nagy Géza în Budeancă, 2007: 230)

The confusion is revealing: although the Legionary “knows” that the Hungarian students are members of a nationalist group that contributed, among other things, to the organization of an ethnic cleansing within the Romanian communities from northern Transylvania, an area that was ceded to Hungary in 1940 under German and Italian pressure, he still offers them an amulet as a gift. Beyond the political character of the symbols, the amulets are part of a “gift economy”, they are a material proof of the solidarity among people (prisoners). The gestures of giving and personalizing these objects speak of feelings of friendship and compassion towards the neighbour, no matter who he is. These objects do not have an exclusion role, on the contrary, they are an important factor in the inclusion process. Consequently, even if the religious objects manufactured by Legionaries are important in strengthening and perpetuating their group identity they also become a brick in building and developing the identity of a larger group - that of the victims of the Communist repression, transcending the political, ethnic and/or religious differences and held together by common suffering.

Once the “re-education” had started, the manufactured objects were confiscated or thrown away in the excreta buckets, and those who had made them were beaten up (Paven, 1997b: 68; Muntean, 1997: 91). Separating the political prisoners from the religious objects constituted a major breakthrough. In an interview, a survivor of the Pitești Experiment relates that being in front of Eugen Țurcanu he himself threw out the window his bone cross that he had carried hidden, sewn in his coat. At that exact moment he had a progressing, freezing feeling from head to toe, becoming in the end “a kind of a clay man” abandoned by God’s Grace. Eugen Țurcanu’s retort was that he should have trampled on the bone cross, not thrown it for somebody else to find it and worship it (Octavian Tomuța in the documentary *Noaptea pătimirilor* (The Night of Sufferings), 1998: episode I).

Moreover, with the occasion of Christmas and Easter, the victims were forced to enact different roles in black liturgies, the most tortured being the priests and theology students. During these black liturgies the specific religious gestures, objects and texts were pornographically twisted and vulgarly laughed upon. For example, on Palm Sunday 1951, in a room

of the Pitești prison, those who were then being “re-educated” were forced to devoutly kiss a “cross” made out of two soap phalluses, carried by a “priest” around his neck, while the others were singing “religious songs” with obscene texts (Buracu, 2008: 59-60). In another room of the same prison, during the Holy Week of 1951 those not yet “re-educated” were forced to crawl on their knees while prostrating and spread incense out of “censers” made of cans and full of charcoal sprinkled with kerosene (Bordeianu, 1995: 181). On another occasion, the same year 1951, at Gherla, a priest was forced to “bless” (perform the consecration service to) a container full of faeces, and was subsequently given, by Eugen Țurcanu, a spoon and a canteen to give the still “un-re-educated” prisoners the “eucharist” (Papken Keropeian in Voinea, no year).

Consciously or not, those who masterminded the Experiment inferred that in order to break the resistance of profoundly religious people it was not enough for the blasphemy to remain verbal. Therefore, special objects were created to be used in the black liturgies, and other objects (canteen and spoon) had their functionality changed. Through these objects, the subjects are forced to disincorporate faith in God. Consequently, all those involved in these black liturgies experienced an acute feeling of depletion.

One of the most dramatic moments of the “re-education” is that in which the victim turns into a torturer. Not all of those who had gone through the Experiment were forced to hit others and not all accepted it; however, many became torturers. In this metamorphosing process from victim to torturer, the torture instruments are not ordinary, functional objects. Like the metal spoon, they become identity symbols of a privileged status that only the “re-educated” can have access to. Through daily usage, these instruments are being incorporated by the users. Or, as Jean-Pierre Warnier holds, “the incorporated material culture reaches deep into the psyche of the subject because it reaches it not through abstract knowledge, but through sensori-motor experience” (Warnier, 2001: 10). Perception through senses becomes an important factor, as illustrated by the following example given by Paul Schilder: “When we touch an object with a stick we feel through its extremity. The objects we wear can become constituting parts of ourselves.” (Paul Schilder quoted in Julien, 1999: 21). In this example “perception is accomplished through the object’s extremity, and not through the direct contact of the physical body with the incorporated object” (Julien, 1999: 21). Relating to the Pitești circumstances, the feeling of repeated and constant hitting of someone with a club can become an incorporated part of the perpetrator. For those handling the torture instruments they have become an extension of their body. Obviously, this process differed from a person to another, depending, among other things,

on the length of time he was a torturer and on the frequency with which he participated in the beatings.

Initiation started the moment the victims broke down, but were not yet considered truly “re-educated”, as they had not gone through all the levels. In this position, they were invited, from time to time, to take part in the torturing of those who continued to refuse the “re-education”; to use a survivor’s own words, the last ones were used as teaching material for the first ones to learn the alphabet of terror (Ioniță, 2008: 45, 55). At the beginning those who were asked to take the club and hit would say that they could not do it, or would hesitate and hit in a compassionate manner. Through “training” (a term used in Davidescu, 2003: 220), many victims developed torturer-specific gestures: “the thrasher in charge is thoroughly carrying out his duty. He hits without emotion or compassion. He hits according to the rules, following the precise and steady beat of a metronome that was inoculated to him during his own torture” (Buracu, 2008: 52). A perfect illustration of the fact that the torture instruments are incorporated through repetition of those gestures involved in handling them is a situation that occurred in the Gherla prison: the victims were asked to group in pairs and hit one another; because they refused, the torturers directed their hands themselves and the hitting took place (Maxim, 2002: 263).

I believe that, for some of the victims, the gestures involved in using the torture instruments represented an essential element in identifying themselves with the role of being a torturer. The longer a person handled these objects, the deeper they rooted in the man’s psyche, altering his subjectivity in the way desired by the dominant power. An indicator of the subjectivity transformation of the “re-educated” is that the usage of torture instruments was accompanied by a fundamental change at the level of verbal expression: “Violence and the lack of morals created a language to fit. Its harshness, vulgarity and profanity was partially and progressively transmitted from the re-educators to the re-educated, being in a total contrast with the latter’s decent verbal expression (and behaviour) hitherto” (Merișca, 1997: 77). For many of the torturers, the newly adopted language was not just putting on an act; it was an expression of their new identity. This aspect is confirmed by one of the victims, when referring to his “re-educated” colleagues:

“While at the height of the exposure, completely astound, I was listening to the violent language used by my colleagues, the blasphemies and black magic rituals that mocked our beliefs and ideals, and watching their obstinate determination and commitment when acting and speaking, I wondered if they truly believed in what they were doing and saying. I understood, shortly after, that their attitude, their new self, was a real one,

very much consonant with their newly acquired convictions and way of thinking; they considered that their attitude was the right one, and what was more, they could not understand why we disapproved of their behaviour, and why we would not side with or cooperate with them.” (Ioniță, 2002: 47)

Former victims, who had become perpetrators, came to consider themselves a “distinct social class” (Silvestru Nanu in Budeancă, 2007: 242). Nevertheless we have to add that a discrepancy between language and gestures was manifest in some of the “re-educated”. Many survivors mention that there were victims-torturers who, despite an extremely violent and vulgar language were hitting more gently or were, to a large extent, mimicking. There were cases in which even members of the “re-education” committees were tortured all over again or several times again just because they had shown mercy towards those being tormented (Mureșan, 2007: 46).

It could be argued that of all the prisoners, those who had willingly joined Eugen Țurcanu’s group from the beginning of the “re-education” were those who best incorporated the torture instruments, as they had used them most and for the longest. For the reader to have a mental picture of the events, I would like to mention that the general beating supervening on the 25th of December 1949, the day the Pitești Experiment actually commenced, went on, unremittingly, from 7 am to 3 pm. Bats, sticks and belts were the beaters’ paraphernalia (Maximilian Sobolevski quoted in Mureșan, 2007: 50). Their subjectivity was altered as well. If in the beginning they were mere political prisoners, the students from Eugen Țurcanu’s initial group underwent a change of status; they now considered themselves important people, even more so since they had been promised by their educators to have their sentence commuted and be accepted as *Securitate* officers in recognition of their loyalty to the regime (Ierunca, 2007: 87). A victim of the Experiment noted in his book: “Țurcanu had the airs of a historical character, a kind of a military and political strategist” (Merișca, 1997: 63). In September 1951, almost two years into the “re-education”, two of Eugen Țurcanu’s best collaborators emphatically declared in front of a prisoner who had refused to “expose” himself on the grounds that he might make statements in front of the *Securitate* officers but not in front of other prisoners, that “We are the *Securitate*, and if you don’t tell us we will excruciate you till you do and we will kill you too” (Maxim, 2002: 270). Not surprisingly, thus, a competition emerged among this group’s members who struggled to gain appreciation from the superior legitimating echelons and demonstrate their loyalty to the cause by intensifying their aggression acts. For example, when the Experiment’s headquarters was moved to Gherla, a bitter competition started between Eugen Țurcanu and Alexandru Popa (“Țanu”), the man Eugen Țurcanu had sent there to implement the

“re-education” through torture. The two competed in unimaginable terror acts, to convince the *Securitate* who the more faithful of them was (Mureșan, 2007: 76). A similar competition for the leading position in the “re-education” surfaced the moment the Experiment was extended to the forced labour colonies along the Danube-Black Sea Canal (Mureșan, 2007: 79). Given the new self image, a shocking moment for these people was when the officials in charge of implementing the Experiment stopped it and tried to cover it up.

Conclusion: returning to Christ

Following their release from the “re-education” programme the victims’ recovery extended over longer or shorter lengths of time. The reflexes gained through terror gradually disappeared. For many of the survivors the most powerful antidote was the re-incorporation of faith, the re-appropriation of the Christian practice gestures. These gestures mark the beginning of the healing process:

“At first the scars on my right hand closed, afterwards the nausea disappeared. I really healed much later, when the joints of my hands and soul allowed me to gather my fingers, not in the fist of revenge, but in the sign of the Holy Cross, over my forehead [reason] and heart.” (Buracu, 2008: 75).

Incorporation of the Christian faith by the survivors of the “re-education” is illustrated by the fact that after their release they became practising Christians (see sequences at the end of the documentary film dedicated to Dan Lucinescu, where he is seen kneeling and praying in a church, *Lupta* [The Fight], 2009). Some of them even had so-called “prayer corners” in their homes full of different-sized icons and other religious objects (see the picture taken in Traian Popescu’s house, published by Stănescu, G., 2008). Others gave up their studies and decided to become priests, pastors or monks, depending on the circumstances, as it was the case, for example, with Gheorghe Calciu, a former medical student (*Viața*, 2007: 77-79), Nagy Géza, a former pedagogy and psychology student (Budeancă, 2007: 227), and Teodor Stănescu (Budeancă, 2010:86-88). The case of Justin Paven is special through the fact that after being “re-educated” the former chemistry student became a priest and he opened a small clandestine church in his own home, as the Greek Catholic religion had been banned by the Communist regime.

After 1989 his house was officially recognized as a place of worship (Ionițoiu, 2006: 93).

The creation of religious objects, such as crucifixes, icons, is directly related to faith incorporation; so much so that it continued even after the Experiment detention period (e.g. Aurel Obreja in Rădulescu, 1993). For example, Niculae Purcărea made many such objects (**figs. 5-6**): a Christ carved in bone in the prison of Gherla, in 1952, judging by the inscription on the back; a bone crucifix, reminding of the year in which he underwent “re-education”, 1950, and the prisons Pitești and Gherla; a Madonna, also carved in bone, from 1956, according to the date on the back; a square wooden icon of Christ, completed, according to the writing on the back, on the 11th of October 1956, the year he had been deported to the village of Lătești, where he was obliged to reside. All the objects were created for daily use: the carving portraying Christ had a perforated hole; the crucifix had been worn by Niculae Purcărea himself, until the “hook” wore down and he feared losing it (Niculae Purcărea. pers. com., Brasov, 23rd of August 2012) – from that moment on, he kept the crucifix together with all the other bone religious objects, some of which had been made by his wife, a political detainee herself; the Madonna had a mounting “hook”; the icon, which had a tack and tied to it was a piece of string, a sign that it had been hung on the wall – and, the day I talked to Niculae Purcărea, it was placed under a large royal icon on the wall, together with other religious objects (**fig. 7**). These observations confirm the fact that, for those who survived the “re-education” (or for part of them), the crucifixes, the Madonnas and the icons are not just symbols of what they experienced in the political prisons or indicators of their religious identity, but living objects, manifestations of Christ-God, and that is the reason why people wear and worship them.

Some of the Pitești Experiment’s survivors kept on making religious objects even after they had been released from jail. A good example of this phenomenon is Ioan Ianolide who carved crucifixes and medallions throughout his life, as long as he had his eyesight; his passion for carving these religious objects started while incarcerated at Târgu Ocna and going through numerous attempts of “re-education” through torture carried out by students sent in from Pitești for this purpose (all their attempts failed). After his death a little bag containing such objects was found and given to those who wanted to accept them, thus fulfilling Ianolide’s wish (Maxim, 2002; see illustration in Ianolide, 2006; 2009). A case in point to try and outline the power of the religious objects is the retrospective account from the 1990s of a former political prisoner who describes a crucifix (**fig. 8**) he manufactured before going through the “re-education” through torture:

“The holy cross was made in the Târgșor jail (1948) by Maxim Virgiliu out of a walnut piece of wood found by chance (?) among the fire wood. I

worked on it the whole winter, using only a chisel made of a single wire. I sent it home through the courtesy of a guard – Moș Dumitrache – whom we mention in our prayers.” (Virgil Maxim, notes partially published, made while correcting *Imn pentru crucea purtată. Abecedar duhovnicesc pentru un frate de cruce* [A Hymn for the Carried Cross. A Spiritual Primer for a Blood Brother]; Maxim, 2002)

The question mark indicates that, in retrospect, the crucifix maker’s entire life unfolds under the sign of the divine Providence, proving that not even the piece of wood lay there by chance. Upon release, the crucifix was given to his wife-to-be, and later found itself in his daughter’s keeping.

Excursus

The story of a few objects

A cross and a small icon

Valeriu Gafencu (**fig. 9**) and Elisabeta Miron met in Iași at a friend's house. Valeriu started visiting the Mirons quite often. He and Elisabeta would have long conversations on various topics, and although there was an attraction between the two, they never spoke about the feelings they had for each other. In the fall of 1941, Valeriu and Elisabeta's brother, Paul Miron, were arrested by agents of Antonescu's regime⁷ for their activity within the youth organization of the Legionary Movement. Actually all they did was to meet, talk and pray ("The Lord's Prayer") together. Although one of his teachers had taken the stand in his defense, proving that he was a brilliant student, Valeriu was sentenced to 25 years in prison, and sent together with Paul to the Aiud jail. Members of their families would bring them things they needed and food. This is how in 1942 or 1943, while a student at the Faculty of Philology, Elisabeta Miron sent her brother a picture of herself (**fig. 10**). In 1943, Elisabeta received a present from Valeriu especially made for her, two objects he had made in jail; being profoundly religious, Valeriu manufactured a little cross and a small icon (**fig. 11**). The objects were sent separately. In 1944, when Paul was released, Valeriu kept Elisabeta's photograph. The same year he sent Elisabeta a letter confessing, for the first time, his love for her. Other five or six love letters followed. Unfortunately the girl he loved and her life had changed; in the meantime, she had become engaged to somebody else and fled together with her family to the Timișoara region, to escape the Soviet troops; in 1946 they returned to Iași. At the same time Valeriu was transferred to the penal labour colony of Galda de Jos, where he enjoyed more freedom. He sends one of his sisters to Elisabeta with the message that he loved her, and was waiting for her in Galda to get engaged at the Sâmbăta Monastery. Valeriu's sister gets to Iași around the time Elisabeta was getting ready for the marriage. Although she was not in love with her fiancée, she couldn't have the marriage annulled due to her respect for the man who was to become her husband and who

---

⁷ Ion Antonescu (1882-1946), marshal, Prime Minister and *Conducător* of Romania between 1940-1944.

had helped her and her family during their escape. Everything was over. "It was a tragedy!" With a broken heart, Elisabeta tore Valeriu Gafencu's letters to pieces. Sometimes she wondered what would have been if she had annulled her engagement, and if she had had the strength to wait for Valeriu all those years. The answer was "yes", she would have had the strength. Since then she has mentioned him in her prayers (see Elisabeta Ionescu in *Noaptea pătimirilor* (The Night of Sufferings) documentary, 1998: episode IX; Elisabeta Ionescu, pers. com., Bucharest, March 4th and 9th, 2011). In 1948 Valeriu is transferred to the Pitești jail to enter the "disclosure" procedures. In December 1949 he is again sent to the Văcărești hospital-jail suffering from a serious form of tuberculosis, and is later taken to Târgu Ocna, thus escaping "re-education" through torture. Through his Christian way of living, in the latter jail, he helped and strengthened those prisoners who were afraid of the "re-educated" ones brought from Pitești in 1950 to initiate the "unmasking" process at Târgu Ocna as well. The last person he helped was Richard Wurmbrand, a protestant priest, whom he gave his own streptomycin to save him from a sure death. The priest survived the Communist prisons, Valeriu Gafencu did not; he passed away in February 1952, at the age of 31 (for the life of Valeriu Gafencu see Ianolide, 2006; Moise, 2007).

The little cross manufactured by Valeriu Gafencu in the Aiud prison is pearly, probably made out of a big button. It was designed to be worn around the neck, as it has a hanger at one of its ends. Unlike the icon, the little cross, if worn, is in direct, and permanent contact with the person it was given to. The small cross is meant to protect a loved one through and by the presence of God's Grace. Yet, the small cross has been worn only for a short while; it is kept, together with the icon, in a small wooden case as a souvenir.

The small icon is made of wood. On one side it has the image of Christ the Saviour carrying His Cross, and on the other there is only half of Christ's image, probably meaning that the piece of wood was taken from another icon; on the undecorated part Valeriu Gafencu wrote in pencil the following dedication: "To Seta with love from Valeriu". Taken together the text and the images suggest that, at least for Valeriu Gafencu, the strength to endure the ordeals of incarceration, on the one hand, and love (his love for Elisabeta), on the other, have their origins in Christ. A confirmation of this conclusion is the fact that he also gave his sisters religious objects he had made in jail, for example: Eleonora Gafencu (married Colgiu), Valeriu's middle sister, received a wooden cross (Elisabeta Ionescu, pers. com., Bucharest, March 4th, 2011). The image of Christ carrying His Cross is an indication of the way Valeriu Gafencu looks at his pain: he accepts his cross and follows Christ. Through the same object love reaches his loved one.

Thus the object is not just a physical support of text and images, but it materializes and gives continuity to Valeriu Gafencu's love for Elisabeta Miron. The annotations on the object prove the profound care for keeping the material elements that are a symbol of this love. The text written in pencil was later reinforced by using a blue pen, and in a corner, on the same side and in the same colour "1943" was written - the year the object was received. From this perspective the small icon becomes a means to prevent forgetfulness from conquering their love. Paradoxically, beyond their material lives, Valeriu Gafencu and Elisabeta Miron's love did not come to an end, it continues to exist in and through the two objects.

Two bookmarks and a *mărțișor*

In 1948, Traian ("Macă") Popescu had just graduated the Faculty of Engineering, within the Polytechnic School of Bucharest, when he was arrested. He was 25. The Military Court sentenced him to 20 years of "forced labour" for his Legionary activity, 10 years of "civic degradation" for "the crime of organizing and participating in the activities of political and paramilitary organizations", and 5 years of "correctional jail" for "disturbing the public peace". In January 1949 he is sent to the Jilava prison, and the ensuing month he is transferred to Pitești. Here, together with others, he is detained in several cells, one of which he shares with Valeriu Gafencu. On December 30th is transferred to the Ministry of Internal Affairs in Bucharest, and, a week later back to Jilava, not knowing how lucky he was, because just five days before his transfer, the "re-education" through torture had started. He finds out about the "re-education" from two prisoners brought from Pitești. With the help of a court clerk, who hides his file, he remains in Jilava till June 1951, when, as nothing could help him anymore, he is sent to Pitești for the second time. To his luck he does not start "re-education", because in August 1951 the Pitești prison is dissolved as centre of the Experiment. But he is transferred to Gherla. Here, between September 3rd and December 31st, he is "re-educated" through torture by a committee, under the leadership of Eugen Țurcanu himself, in Room 99, at the 3rd floor of the prison. At a certain point Eugen Țurcanu gave him a bat and asked him to beat up his best friend, but he refused. He thanks God he went through the "re-education" only (!) a few months, because he is not sure what would have happened to him, if he had resisted or given up, becoming a torturer.

A few years after the Experiment was stopped, on the 3rd of January 1955, Traian Popescu is transferred from Gherla to Bucharest, in order to be

involved by the *Securitate* in fabricating the official version of the “re-education”. He is asked to acknowledge the scenario contrived by the *Securitate*. Traian Popescu’s role would have been that of a go-between, namely of someone who conveyed instructions from the leaders of the the Legionary Movement to Eugen Țurcanu and also transmitted information he received from Eugen Țurcanu about the evolution of the “re-education” process to the West. Because he refuses to acknowledge the aberrant fabrication enforced on him, Traian Popescu is isolated, goes through prolonged interrogations, he is beaten and threatened that his mother and sisters will be thrown into prison. In the end, under the pressure of the treatment, Traian Popescu is willing to admit to anything, only to get out of the situation he was in. He acknowledges what the *Securitate* ask him to, he even adds his own thoughts. He reaches a complete “psychologically unbalanced state”, laughing, crying, and switching between the two. In October, the verses and music of a poem dedicated to his mother surface to his mind. On the 19th of October, his mother’s name day, his state reaches a climactic pitch. The same evening, he tries to commit suicide: he swallows 80 pills of hydracids (received as treatment for his testicular tuberculosis), and cuts his veins with a piece of glass, from a broken light bulb found in the toilets. He fails in his attempt and he is transferred to the Văcărești prison, foaming and hand bandaged. From here, through a guard, he conveys a message to his family, telling them about his decision to end his life. Later he also sends them the poem dedicated to his mother. Through the same guard, his family lets him know about their despair at learning about his decision. The same way, he finds out news about his family: one of his sisters has got married. Full of sorrow for the panic he created at home, in February or March 1956, Traian Popescu manufactures three objects: two bookmarks – one for each sister – and a *mărțișor*, for the whole family (**fig. 12**) (Traian Popescu, pers. com, January 30th and February 15th, 2008, Bucharest; see also Popescu, 2007). He crocheted them with hook needles made of bed wire, and thread from his clothing. The first bookmark is decorated on one side with a feminine silhouette, two red flowers and other “hourglass” motives, and on the other with a red heart, and two four-leaved clovers. The second bookmark has, on one side, a feminine silhouette, two snowdrops and several geometrical shapes (rhombuses). As for the *mărțișor*, on one side there is a heart with the letter “T” in it, probably from Traian; on top of the heart it reads “*La Mulți Ani*” (Happy New Year), and under the heart the year it was made in: “1956”. On the other side there is a Christmas tree, decorated with candles, and the initials of his family members all around it; not knowing his brother-in-law’s name, he is symbolized by a question mark. He sent these objects to his family.

The two bookmarks and the *mărțișor* were made by Traian Popescu out of his own clothes. Clothes represent the material culture category in the tightest relationship with the human body. They are not exterior to the body, they are part of it to the degree of a “second skin” (Warnier, 2006: 193). That is why clothes may come to represent by themselves the individual who has (once) worn them. For example at the Romanian Peasant’s Museum, in a photography and document exhibition dedicated to the Nucșoara (Argeș county) anti-communist resistance group a few pieces of clothing were also showcased (visit: November 7th, 2009). Among them a shirt worn for three weeks in 1953 by Maria Plop, a member of the group, while she was suffering from pneumonia and had to leave the mountains and hide in Poienărei village. She found shelter in a priest’s house, and the shirt was given to her by the priest’s daughter. In 1959 the *Securitate* captured Maria Plop; she was sentenced to life in prison, and passed away in detention. Fifty years later this shirt gives life to this woman’s presence evoking her tragic destiny more than any document ever could. There is also a relation between clothes, the human body and feelings. In the Communist jails textiles often represent the bridge between prisoners and the loved ones at home, a fairly common example being the letters stitched on linen by political prisoners and sent, in a way or another, to their loved ones. Similarly the objects made by Traian Popescu are part of his being; through them he is in the midst of his family. Each of those three objects has a heart and expresses his love. The bookmarks “bring” flowers to his sisters, and the *mărțișor* “gathers” the whole family around the Christmas tree. Opposed to physical death (his suicide attempt) the act of making these objects is the result of the willingness to live, and it energizes this desire in the maker, as suggested by the invigorating decorative elements: a four-leaf clover is the symbol of good fortune, and snowdrops symbolize spring and rebirth. Snowdrops as symbols of rebirth, tenderness and love are also found in a poem written by Mihai Buracu, another victim of the “re-education”, and dedicated to the girl he loved (see Buracu, 2008: 61-62). If Traian Popescu’s snowdrops are given to one of his sisters, in the above mentioned poem they are brought by the loved one and offered to the prisoner. For Traian Popescu the snowdrops on one of the bookmarks are indirectly associated with the Nativity, symbolized by the Christmas tree on the *mărțișor*, while for Mihai Buracu snowdrops are associated with Christ’s Resurrection. These associations contain the prisoner’s belief in salvation and reunion with the loved ones. The conjunction of colours and symbols provide the three objects with a sensory dimension: hearts emanate love, flowers and pine smell of freshness evoking the tenderness of gesture and the beauty of nature/freedom, candles radiate a serene light and fill the air with the smell of wax, sanctifying the moment. In a cold, brutal and

pointless context these objects create the connection with the shielding and loving universe of home.

For Traian Popescu's mother and sisters the bookmarks and the *mărtişor* prove that their son/brother chose life over suicide, they are symbols of his love for them, and also of his sufferings in the Communist prisons. The objects are created by a man in pain, but they, in turn, have their own life which comforts the grieving family, and keeps the hope of reunion alive.

In 1964 Traian Popescu is released from the Communist prisons, but the life of the objects sent home does not end; these objects continue to stimulate the memory of those experiences related to their manufacture. Perhaps this can count as an explanation as to why Traian Popescu, at a certain point becomes their owner again although they were given away as presents. After 1989 the "biography" of these objects grows richer, as they become a symbol of the membership to an extremely limited group of those involved in the "re-education" process who have survived the Communist regime.

As a conclusion, all the objects manufactured in prisons have their own "biography" intimately connected to the people who made them, or handled them. They contain the story of the maker, their significance being built on and enriched by his destiny. On the other hand they materialize that specific person's destiny as they become miniature memorials. The three objects are part of who Traian Popescu is, he has kept them so that he could show them to me when we met and tell me their story. When we talked, Traian Popescu was 84, and the objects 52.

A collection of decorative objects

Ion I. ("Nelu") Păunescu was arrested in 1948 and sentenced to hard labour for life for Legionary activity - when he was arrested he had the role of an intermediary between the Legionary Movement leadership in exile and the Legionaries from within the country. Given the information he was supposed to have, and also because he was a student (at the Faculty of Philosophy in Graz, Austria), Nelu Păunescu was sent to the Piteşti jail. He entered the "re-education" process, and was cruelly tortured; some sources mention that he accepted to "unmask" himself. In 1950 he is taken to Jilava where he meets Traian Popescu, and he tells him everything that is going on in Piteşti. After the Experiment was stopped, in order to get ready for the second "re-education" process, the *Securitate* coerced Traian Popescu through beatings to involve Nelu Păunescu in the official scenario: in Jilava

he allegedly transmitted Traian Popescu information received from Eugen Țurcanu regarding the “re-education”, and conveyed to Eugen Țurcanu the orders given by the high echelon of the Legionary Movement regarding the “re-education” received through Traian Popescu. Nelu Păunescu almost vehemently denied the *Securitate* scenario. He remained in prison till 1964, when all the political prisoners were pardoned (Ionițoiu, 2006: 127-128; Popescu, 2007: 46, 48; Victoria Păunescu, pers. com., Bucharest, February 3rd and 17th, 2011).

Shortly after his release he got married, and at his wife’s insistence he enrolled for sculpture courses at the Popular Art School, which he graduated in 1968. From the very beginning he applied himself to bone miniature sculpturing, but later also worked in marble, stone and plaster, making small as well as monumental decorative objects. He exhibited his first bone miniatures, as an amateur artist, in Bucharest, immediately after his release; personal exhibitions followed, such as that organized by the Youth Athenaeum in 1972 between May 6th and 31st, or the one in Herăstrău Park in 1976, between September 2nd and 15th.

There is a common thread between Nelu Păunescu’s sculptures and the ones made by the political prisoners in jail; according to his wife most of them were given away as presents. It is also possible to find a connection between the jail experience on the one hand, and the gestures and skills needed in the making of some of the objects, on the other. The extremely careful and diligent work, the miniature dimensions are present both in the jail universe, for example in writing on a canteen smeared with soap, in the carving of a religious object, in the stitching of clothes, as well as in his bone carved objects. However, the objects made by Nelu Păunescu make no reference to jail time. His sculptures depict real people (acquaintances or friends of his family), mythological, historical characters, *etc.* The bone miniature collection is represented by fairy tale characters, landscapes, animal scenes in nature (**fig. 13**). Nelu Păunescu manufactured one single category of religious objects, namely The Virgin Mary in prayer: statues, busts, or objects to be hung on the wall (**fig. 14**). At the time I visited Mrs. Păunescu’s house (February 2011) most sculptures representing Virgin Mary had a decorative purpose, only one, a medallion, was on the wall associated with an icon of Saint Nicholas, thereby gaining the value of an icon too (**fig. 15**).

The common denominator of Nelu Păunescu’s art is his inspiration from the beauty of the world created by God, or that of a phantasy world. From this perspective the objects are the opposite of pain, soul and body suffering experienced in the Communist prisons. Through his sculptures Nelu Păunescu chose to speak about the beauty of life in general, and not about the dark experiences of his or other people’s lives. This is probably

the reason why the personal experience of Communist prisons is not a manifest presence in the objects; they are a materialization of his wish to leave the jail experience behind, of the wish to live, to grasp and share the beauty of life. Although his wife knew he was a political prisoner he had never told her that he went through the Pitești Experiment, or what had happened to him in the “re-education” process. The objects that Nelu Păunescu made are silent about his pain and suffering in the Communist jails; their very existence, the fact that some of them are signed and a part of them are present in exhibition leaflets, just bring him forward, out of anonymity, somehow creating the bridge to the torture chambers in Pitești.

Chapter 3

Materiality of victims' commemoration and oblivion

Introduction

After 1989 the Association of Former Political Prisoners in Romania began to erect memorial monuments near the prisons and labour colonies that implemented the “re-education” process and not only that (Dumitrescu, C.T., 2004). Continued efforts have been made to open a memorial museum in the building that once was the Pitești prison; the building became a private property after 1989, and so far it has been succeeded in ranking it as a historical monument beginning with 2009. A number of former political prisons related to the “re-education” process, as the ones in Gherla, Târgu Ocna, Aiud, at the time I am writing these lines, are regular prisons. Instead, other memorial museums were inaugurated. A few years after 1989, the Civic Academy Foundation, a private institution, managed to transform the former political prison in Sighet into the Memorial to the Victims of Communism and the Resistance, which since 1995 has been under the aegis of the Council of Europe ([http: //memorialsighet.ro/](http://memorialsighet.ro/)). Some of the former cells are now exhibition rooms, one of them being dedicated to the Pitești Experiment (**figs. 16-17**), and another reconstituting the cell where some of the first political prisoners brought to Sighet were held detained; this group of prisoners is known under the name of the Vișovan lot, and its leader later also went through the “re-education” at Pitești (**fig. 18**) (see Vișovan, 2006). After a long period of time in which the Sighet Museum was a singular example, in 2007, the Romanian Institute for the Investigation of Communist Crimes, an institution subordinated to the Romanian government and coordinated by the Prime Minister, took over the administration of the former political prison in Râmnicu Sărat in order to transform it into the Memorial Museum to the Victims of Communism (*Report*, 2006: 19; *Report*, 2007: 25). The future museum could also include references to the Pitești Experiment, as it happened in Sighet. Together with

other partners, the same institution (renamed The Romanian Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile in 2009) undertook to transform Fort 13 into a museum of the victims of Communism and Communist repression in Romania – The Memorial Museum Jilava (*Raport*, 2006: 19; *Raport*, 2007: 25-26). Here the survivors of the two “re-education” processes of the Pitești type were imprisoned in extermination cells (Petrișor, 2008: 74-132; 2011). As I will argue in the following paragraphs, from a material culture perspective, in contemporary Romania, despite the official anti-communist discourse, there are radically different approaches to the Communist past and its victims, and also completely divergent policies regarding commemoration; these attitudes are based on opposing views on society and the world in general.

Changes over time in the Pitești prison

The Pitești prison (**fig. 19**) was built between 1938 and 1939 by the order of King Carol II⁸ and the Prime Minister Armand Călinescu, being at that time the most modern prison facility in Romania (for the history of the Pitești prison see Cîrstea and Stan, 2009; Lăcătușu and Mureșan, 2009). The reason why this prison was chosen as the place for the Experiment was its isolated location, on the outskirts of the city. After the Experiment had been stopped, in 1951, the Pitești prison was still intended for political prisoners. They were put through harsh prison time, were beaten, but did not undergo the procedures specific to “re-education”. The building had functioned as a penitentiary till 1977, when it became the office of the Pitești Industrial Construction Trust. After the overthrow of the Communist regime, in 1990/1991, this Trust was turned into two joint-stock trading companies (after 1994 based on private capital) and the building of the ex-prison was divided among these two companies (**fig. 20**).

This is how the topography of the prison is described by one of the survivors of the Experiment:

“[The prison] was T shaped and was divided into 4x2 m cells and 10x6 m rooms. The end of the T had the floors, with two rows of cells, connected by a thick wire net, and in front of the cells there was a one meter large hallway. On the ground floor level and in the basement there were rooms of 10x6 m. The head of the T had two rows of cells, no wire net, and only one concrete hallway, where the perfect secret could be hidden [...]. On the first floor, to the right of the head of the T, heading towards the prison, a

---

⁸ Carol II (1893-1953), King of Romania between 1930-1940.

large room opened, called room 4 hospital. Near this room, there was a cell used as a doctor's office.[...]

In the basement, right at the end of the T, were the kitchen, laundry facility, bathroom and docks for severe punishment. At the end of a cell row was the toilet, and at the joint of the T head and end, on each floor, there was a punishment cell, known as the black cell.

The prison had two side stairs – one at the joint of the T, and the other at the end of the T, both for the exit into the inner yards. The main entrance, that allowed access to the prison, led to the first floor [...]. By the way this prison was built, security and secrecy were a sure, perfect thing. Nobody could break out of that prison. The exterior walls were 5 meters high, and every 50 meters there was a tower, with an armed soldier with an automated gun, and a night power light.” (Bordeianu, 1995: 62-63)

The building was surrounded by several administrative offices, and the inner yard was extremely well kept, and the alley had white painted river stone margins (Davidescu, 2003: 33).

I visited the former Pitești prison several times (December 20th 2007, February 9th 2008, May 20th 2008, October 3rd 2008, July 3rd 2009, December 5th 2009 and February 2011). The main part of the building (the end of the T), with two floors, had been massively modified. To be able to have an image, as close as possible, to what the building had been during the “re-education” time, the only remaining possibility is to watch *The Pitești Experiment* episode, from *Memorialul durerii* (The Memorial of Pain) documentary (1991-2006: Disc 3). At the time I visited the prison, the end of the T had nothing from its once horrifying aura: all three sides had been painted in light beige, the window bars had been taken out, all the window frames had been replaced, and some of the rooms had air conditioning (**fig. 21**). On an arch, in front of the main entrance, one could see the acronym of the company that owned the building, and on one side the Romanian flag, on the other – that of the European Union. On the side of the entrance stairs there were plants, and the interior was radically transformed. The manager of the company owning the end of the T, granted me permission to enter and visit the building only, not the rooms. The flooring of the hallways had been covered with new tiles, the walls had been newly painted and hung with small paintings, the doors changed, *etc.* (**fig. 22**). The first floor that was once crowded with cells was now beyond recognition: the empty space between the two rows of cells no longer existed, because of a newly built floor that joined the two sides, and the rooms, that were once cells, according to descriptions given by survivors (*vide supra*), seemed to have been extended towards the hallway, reaching the once empty space. I could not visit the second floor, but I presume it was similar to the first one.

Some of the administration buildings of the prison had been demolished: in some places I could still see the basement. The main

administration building was kept, and today the two flags, the Romanian one and the European Union one, can be seen on its entrance.

Over time, not only the prison was transformed. The surrounding landscape, too, acquired new elements. All around, very close to the outside of the prison walls, typically Communist apartment blocks were erected. From the upper floors, the inhabitants could see the inner yard of what used to be a prison. When I first visited it, a building with several floors was under construction. The whole yard looked like a construction site: workers, shacks, weighing machines bringing and unloading dirt, stacked construction materials, *etc.* (fig. 23). In July 2009, when I visited the building again, the new construction had already been completed, and, in another side of the yard, there was a huge excavation, most likely for the foundation of future buildings. In February 2011 a large part of the former prison yard looked like a modern residential complex with new buildings, parking lots, lawns, street lamps, *etc.* (fig. 24).

The only part of the prison that reminds of the “re-education” times is the right side of the T. Today the predominant colour of the plaster is dark gray. Some parts of the interior façade are scraped uncovering the brick structure. The basement rooms still have the original window bars (fig. 25). Parallel to the head of the T is one of the administration buildings, connected to the main prison building through a hallway, forming, on each side of it, an inner yard (fig. 26). I walked into one of the rooms: on the walls there were construction plans, aiming to turn the head of the T into flats, while inside there were a desk, and three new chairs, together with a brand new washroom and a sink.

Through the main entrance of the administration building, on the sides of the connecting hallway, there are the doors that open to the two inner yards. Next to these, on the right side, going forward, another door opens to a narrow stairway that goes to the basement, to the right side of the T. To the left and right of the corridor, there are several rooms (figs. 27-28). They still have the original window bars. The windows open to the administration building (to the inner yard) or to the end of the T. Being in the basement, the rooms are dark, and the sun rays are obstructed by the surrounding walls (fig. 29). Lingering in the basement, one realizes how cold it is (visit: February 9th 2008). The walls in the rooms used to be white, today they are cracked. The floors are of concrete. On a rainy day the water permeates through the surrounding concrete (visit: May 20th, 2008). Although the rooms are not large, they used to be packed with young students: for example, according to Aristide Ionescu, a former political prisoner, in one of the rooms on the left side 24 people were locked (Aristide Ionescu, pers. com., Pitești, February 9th 2008). In other rooms, according to the same, metal beds similar with the ones from the political

prison time were deposited (**fig. 30**). The rooms as well as the hallway largely reverberated sounds: waiting, on the ground floor, I noticed that if someone talked, in a normal manner, in the basement, his/her voice could indeed be heard, muffled, yet without any difficulties.

The former cells kept the material traces of the post-experiment times. In some of the rooms, inside the basement of the right side of the T, the walls were covered with mosaic, and on one of them "1979" was inscribed (**fig. 31**). New room divisions took place: for example, the wall of a room was torn down, only a part of it still stays as a pillar, and a new wall was built near the first window in the next room (**fig. 32**); in another room, one of the partition walls was knocked down. I am not sure if these changes were made before or after 1989. The rooms in the basement contained all kinds of obsolete objects, such as racks, cases, a table and rain boots, *etc*; one of them looked like a storage room: it contained a large amount of abandoned objects (racks, an ultrasound machine for the control of materials, a projector, typewriters, cash machines, phones, bags, locks, rulers, pens, a glass, a brush, components from various objects, *etc.*). Some of these objects had probably been in use both before and after 1989. There were also several objects, which definitely belonged to the after 1989 period: in one of the rooms there were plastic boxes with "Pepsi" bottles and "Hercule" beer bottles, the latter made in 1997 (**fig. 33**).

At the joint of the T, on the right side, there were some narrow, spiraling stairs that went from the ground floor to the 1st floor (**fig. 34**). Here, in the right side of the T head, there was a hallway with three rooms on the left, and two on the right (**fig. 35**). The rooms on the main and the first floor that I could visit were painted in white, had similar dimensions to the ones in the basement and were either empty or had a few objects like: a safe, a hanger, desks, a pile of files, *etc*. At the end of the hallway there was an entrance door to a room that spread over the entire width of the right side of the T head. This room was "Room 4 Hospital", because here had functioned the prison hospital, a year before the Experiment started. For a while, it was used as a quarantine room for the new prisoners brought in for "re-education" (*e.g.* Gheorghiță, 1994: 149). "Room 4 Hospital" became a symbol of the Pitești Experiment because Eugen Țurcanu had his "command post" here. Starting with Christmas 1949 entire series of students entered the "re-education" in this room. In the same "Room 4 Hospital", prisoners from other rooms were brought in to give declarations or/and be tortured by Eugen Țurcanu himself. On a board displaying the exit plans of the floor at the end of the T (dating from the post-communist period), this room is described as a "meeting room" (**fig. 36**). At the time of my visits, the place looked like an ex-archive: along the walls there were racks full of files, the rest of the room being empty (**fig. 37**).

The once "Room 4 Hospital" is in stark contrast with the image somebody would have about a room in a prison for political prisoners. As opposed to the rooms in the basement, this one is particularly spacious: approximately 11.50 x 6.80 metres, and 3 metres high. On each short side there are two big windows, of approximately 1.45 x 1.40 metres, that bring a lot of light into the room; many prisoners mention in their memoirs that when they were transferred from their small, dark, basement cells, or even brighter rooms from the first floor, into "Room 4 Hospital", they were astonished by its brightness (Dumitrescu, G., 1978; Davidescu, 2003: 188). The windows open to the administration building, and the end of the T respectively. In the 1950s the view from the "Room 4 Hospital" was amazing: towards the West, only a few hundred metres away, one could see the valley of the Argeş River, and the Sub-Carpathian hills to the North (Gheorghită, 1994: 148). In his memoirs, one of the prisoners says: "I never had enough of looking through those wide windows, barred, it is true, yet without shutters, the view was such a lively green, a melancholic blue" (Gheorghită, 1994: 148). Nowadays the windows have no bars, and through them one can see the surrounding blocks of the Communist regime. Initially the walls were an immaculate white, which added to the intense brightness of the room (Davidescu, 2003: 188); the last time I saw it the walls had a different colour from that they displayed during the "re-education". The floor was of concrete. Due to its volume the room had a strong resonance. Back in the "re-education" days, along the long sides of the room, there were three single bunks – one along the front, and two separated by the door; in between was the latrine, a jug for drinking water, a few tables covered with a white cloth to form one long table, and four bed stands, in a line, for four mattresses, one on top of the other (Davidescu, 2003: 188). Several survivors mention the number of people in "Room 4 Hospital" when their sudden "re-education" started: on the 25th of December 1949 there were approximately 87-88 people in the room (Emil Sebeşan quoted in Buruiană, 2005); on the 21st of January 1950, there were approximately 60-65 people (Dumitrescu, G., 1978; Paven, 1997a: 87); similarly, in the evening of March 25th, 1951, there were 66 people in the room (Tache Rodas quoted in Andreica, 2000b: 73-74; Buracu, 2008: 25, 57).

Once the materiality of the "re-education" times is transformed or destroyed, the possibility of evoking the events is drastically diminished or else it reaches a level of abstractization that makes it impossible. However, walking around the rooms, my belief that the experiences lived by the political prisoners in the Communist prisons could not be understood only in an abstract way, grew stronger. One has to be there, and use his/her own body as a means of understanding (e.g. Tilley, 2008: 265-271). Of course my body is not the same as that of a political prisoner: during my visits to the

Pitești prison, I was fed, well dressed and aware that I was just a visitor, that everything I saw was, fortunately, part of a past long gone. Still, I must add that materiality stimulates the informed visitor to understand those who went through “re-education” in a more sensitive way. It is necessary to enter the rooms, to look around and walk through them. This way, one is able, to a certain extent, to perceive the inner atmosphere of these panoptic spaces with one’s own body. If we think that the rooms were cramped, if we virtually add the furniture, the free space in the middle is a limited one, even in “Room 4 Hospital”. One realizes that the general beatings were crowded, the aggressed ones were not able to dodge or duck, being held prisoners between the other bodies and the furniture, they were not able to run, the walls forcing them to remain confined to this miniature hell. One also realizes that during the individual beatings, chiefly in the smaller rooms, visually, the distance between the tortured one, and the one sitting on the bunk and waiting his turn is so small! He sees *everything*: the terrified face of his tortured friend, the beating marks on the victim’s body, or the blood gushing out of the wounds. As one of the survivors relates: “Permanently watching the excruciation of others was more difficult to put up with than your own. ‘Watching the show’ created a mass psychosis [...]” (Merișca, 1997: 74). In other words, everything is under the sign of proximity: physically and visually, the one undergoing “re-education” is close, much too close, to the rest of the victims, and mainly, to the torturers. The rooms’ reverberation amplifies the onlookers’ perception of the tortured screaming, by means of a terrifying clarity, aggravated by the silence of the other victims, engraving itself in their minds and paralyzing them. The prison acoustics made the excruciating screams from “Room 4 Hospital” to be heard to the other rooms too, becoming an agent of terror for those who didn’t know, yet, what was going on in the prison: the psychosis started “the moment the perception of strange things happening inside the prison was clear, once the screaming was heard. For the victims all this screaming gave rise to a psychological blockage and a fatalistic acceptance of the situation” (Merișca, 1997: 74). The smells are also an integral part of the atmosphere created in the rooms of the Experiment. One can form a more nuanced image of the Pitești room atmosphere if (s)he takes into account what eye witnesses declared. For instance, in “Room 4 Hospital”, the torturers had thrown excrements over the prisoners in “re-education” (Răitaru, 1998: 189), or forced them to swallow faeces (Davidescu, 2003: 267-269). As far as smells are concerned, one has to mention the body odours and filthiness of those “un-re-educated”, as they were hardly ever given the chance to wash. The victims were continually physically, visually, acoustically, and olfactorily being abused.

Of course, the way I perceived all these things can, by no means, match the perceptions of the former political prisoners. We, the people living today, will never know what it would have been like for us to be there. We will never, exactly, know the feelings, in those moments, of those who went through “re-education”, as they experienced real traumatic bodily experiences, not only conceptual ones. After 1989, many of those who had been put through the Pitești Experiment wrote their memoirs. Yet, for the physical body experience to turn into text, organization and an abstract detachment are needed, otherwise descriptive, detailed writing is not possible as the mind slides into the painful past experience. It is for this reason that the published text always remains partial, incomplete, lacking the intended fidelity, failing to perfectly match these people’s experiences: the moments once lived cannot be rendered in writing (an edifying example is Calciu, 1991: 13; for analyses of how the former victims relate to their traumatic experiences see Talaban, 2007; Cordoș, 2008; Mureșan, 2008). This is why materiality is essential to understanding the people who suffered in Pitești (and not only).

At the same time, materiality may be a path to a more personal understanding of the prison’s staff. The Pitești prison management and guards have not been shown the same interest as the victims. In the existing literature the administrative staff is only acknowledged in order to prove their guilt. However, the Pitești prison also suggests other aspects of their lives during the Experiment. Walking through the hallways of the former prison it dawned on me that in you can easily get to know it, as its layout is not complicated. Very soon the initial confusion disappears, you come to have an overview and easily find your way. The rooms are also not difficult to remember. In direct relationship to one’s body, the space outside the rooms, whether hallways or staircase, does not seem large at all, on the contrary. I am under the impression that, after a short while, a prison employee becomes not only familiar with the layout, but his relationship to it becomes quite an intimate one. I don’t think that being a guardian at the Pitești prison, a small building and easy to encompass, is the same as being a guardian in a prison of a larger scale, with a more complex structure; I believe that the two potential guardians perceive and incorporate the space in different ways. The intimate relationship that a guardian at the Pitești prison develops with his surroundings can make him extremely vulnerable to the audio or visual aggression that takes place inside the torture chambers. Consequently, it is possible that particularly on account of this established intimacy some of those employed here on a permanent basis might have been strongly affected psychologically by what was going on inside the cells, and in a paradoxical twist of fate they might have become themselves, unintentionally, victims of the Experiment. Unfortunately there

is no oral or written record regarding these people, and the ways they were affected, if that was really the case. However, an indication in support of this interpretation could be the schizoid behaviour of Alexandru Dumitrescu, warden of the Pitești prison during the Experiment; although at first he participated in the first beatings from "Room 4 Hospital", and addressed the prisoners in an aggressive language, supporting their "re-education" through torture, over time he reached a state of despair close to suicide (Mureșan, 2010: 284-286).

Material culture and the subsequent changes brought to the political prison are equally relevant. The objects from the rooms on the right side of the T and in the administration building are of daily occurrence, and apparently have no importance as they are so familiar to us and so close in time. Some of them are perfectly functional, and can be seen in any institution, company, house or apartment. Others, as the majority of the objects stored in the basement rooms, can be considered old junk or even rubbish. All these objects, however, make up the daily universe of those who have been working as employees of the (post-)communist construction companies. In the material culture of construction companies change is a constant, some objects being replaced by more modern ones. Similar changes are brought to the architecture and outward appearance of the building: interior and exterior repainting, removing of the window bars, replacing old windows by double-glazed ones, fitting the place with air conditioning installations, restructuring the layout, *etc.* Perhaps it is the right side of the T that still contains material traces of all the "biographical" stages of the prison building, as unlike the company that owns the end of the T, which has its headquarters on the very site of the former prison, the other company's headquarters (that is the right side of the T) are located in another side of Pitești city.

Over time the surrounding landscape changed too. In the Communist period following 1977, this isolated area of the former prison, designed for secret repressive activities, becomes embedded, through newly built apartment blocks, in a residential area separated only by the old barb wired walls. It turns into a silent island of painful memories. This integration process further intensifies after 1989 and the old barb wired wall ceases to be a limit any more, while new buildings come to be erected within the precincts of the former prison. Thus, from the point of view of the visual perception, the former panoptical space becomes an integral part of "normality".

I have strong doubts that before 1989 any of the employees of the construction company were aware of the building's past (perhaps just that it had been a prison, according to the bars at the windows), but afterwards they definitely learnt what the building served for. In fact, the manager of

the construction company owning the end of the T was taken an interview in the beginning of the 1990s for *Memorialul durerii* (The Memorial of Pain) documentary –*The Pitești Experiment* episode (1991-2006: Disc 3) – describing how several cells looked like. The memorial monument that was started to be built in 1995 became another information means, its location near a main street of Pitești, and in the proximity of the prison ensuring its visibility especially to the people living in the surrounding blocks and the employees working for the companies that shared the prison facility. Nevertheless, the involvement of domestic objects in the daily work routine, the progressive conversion of the materiality of “re-education” into a familiar kind of materiality through alteration of the outward appearance, transformation, modernization of the rooms and landscaping, induces the perception of the work place as an ordinary one. In other words, the former Pitești prison, a space dedicated to horror, becomes a domestic one.

Contrary to a highly spread opinion, it would be a mistake to believe that we are dealing with a deliberate policy of oblivion. For example, on the back of a component of the Pitești memorial there is a memorial plaque where all those who contributed to its erection are mentioned, including the names of the two construction companies. Even the former prison building contains a memorial plaque. Which means that the management of the two companies have not been aiming to wipe the material traces of the “re-education”, but live in a continuous present, the same as all the other employees. To them, no matter how horrible it was, no matter how much they sympathized with the victims, the Pitești Experiment belongs with the past. The logo on the reception doors of the company which owns the end of the T suggests that it is the future that matters, not the past: “CONARG. Building for millennia” (visited July 3rd, 2009). From the perspective of the relation to the past, the other company’s logo is equally revealing: “Built on the future”. By way of a conclusion, we may say that for the management and employees of the two construction companies the Pitești Experiment is totally dissociated from their work place, utterly forgotten or ignored. Alternatively, during the “re-education” days for the warden and the guards from Pitești, the prison was just another work place. The prison employees of the 1950s, the same as the employees of the Pitești Industrial Construction Trust between 1977-1989 were mere instruments in the forging of the Socialist society, an antechamber of the perfect Communist society that was meant to be an everlasting one. After 1989 the employees of the two construction companies bring their contribution to building Capitalism. Times have changed, the material culture has changed, but the duality persists. Like the objects discarded in the basements, currently only meaningful to archaeologists, the terrifying events in Romania’s recent history are severed from the present moment,

being only visited by historians. As a matter of fact, to the Romanian society of our times they fail to retain their significance.

And yet, at a certain point, the attitude of one of the managers of the construction companies marked a discernible change. No additional buildings were erected within the precincts of the former prison, moreover a foundation was created to honour the memory of the former political prisoners (The "Prison Saints" Foundation), a museum is envisaged on the section he owned from the former building, part-time exhibitions on the Pitești Experiment were mounted in some of the rooms at the basement, while the former "Room 4 Hospital" acquired a new functionality. The context in which all these changes occurred and what "Room 4 Hospital" was converted into will make the substance of the following pages.

The Pitești Memorial in context

Between 1995 and 2003, near the prison, in a small green area, surrounded by apartment blocks and parallel to the road, a monument ensemble was erected (**fig. 38**). The apartment blocks are in between the walls of the prison and the memorial ensemble. The memorial ensemble is a result of the collaboration between The Argeș "Memoria" Cultural Foundation, The Association of the Former Political Prisoners from Romania – the Argeș branch, and the Pitești City Hall.

The ensemble is built of durable materials, a confirmation of the desire to make it time resistant, to remain a solid reminder over the years, even when its authors have passed. The central monument was built out of concrete, plated with travertine, and the front side has a mosaic. The monument is an embodiment of the pain endured, of the martyrdom of those killed, and of salvation through faith: the mosaic shows a human silhouette, resembling a shadow, with the head a little inclined, one of the hands along the body holding a broken chain, the other hand erected towards the sky; the man's head is leaning on a cross in front of him, taller than he is (**fig. 39**). This monument is dedicated not only to those who died in the Pitești prison, but also to all those who were killed in all the other political prisons throughout the country; the inscription "1945-1989", suggests that those killed during the revolution in December 1989 are also included.

On the left side of the central monument there is a white marble cross, on a two module base, plated with marble (**fig. 40**). On the upper module of the base, the inscription reads that the monument is dedicated to the political prisoners killed during the "re-education" through torture; on

the lower module are written, in chronological order, the names of 30 people who died in the Pitești prison and other centres where the “re-education” was exported. Because nobody knows where the killed ones were buried, the cross represents a collective funeral monument.

On the two monuments, the deceased are written under the headings “victims of the dictatorial communism” and, respectively, “anticommunist political prisoners”. “The message” that the Pitești Memorial conveys is a profoundly religious one, characterized by Christian humility. This is not the materiality of a triumphant discourse (the terms “hero” or “heroic” are not used), it is the humble materiality of trauma, and salvation/healing through belief in God. It is definitely not a vindictive message. The victims of the Communist repression are united through their suffering, they form one body, and as a proof there is no mention of their political views, or their religious confession. A confirmation of this is the Orthodox commemoration service for those dead during the “re-education”, occasioned by the Memorial Symposium “The Pitești Experiment – Re-education through Torture” held annually at Pitești. Everybody is mentioned, without exceptions, including those of different confessions, as Alfred Fuhrmann, who was killed in the Pitești prison (see the second excurs below). Similarly, on marking the passing of 60 years from the beginning of the Experiment, in the “Room 4 Hospital” an Orthodox commemoration service was held to remember all those killed by the “re-education”, followed by a Muslim prayer for the Turks and the Tartars who suffered in the Communist prisons (among those who had been through the Pitești “re-education” were Turks also).

Between the Pitești monument and all the other memorials erected across Romania there are several similarities. The central and omnipresent symbolic element is the cross (see Dumitrescu, C.T., 2004). The symbolic significance of the cross is sometimes highlighted by its huge dimensions: for example the memorial monument from the Gherla prison has as its main element a 15-metre-high concrete cross (*ibid.*: 70). This association between the suffering endured by the political prisoners and Christ’s sufferings can be identified in other memorials too, as, for instance, the one near the Aiud prison bearing the suggestive name of “The Calvary of Aiud” (*ibid.*: 11-13, 15). The memorial was erected in the city’s cemetery, where the political prisoners, who died while incarcerated, had been buried (**fig. 41**). This monument consists of two parallel rows, each formed by seven crosses joining their sides inwardly, and “carrying on the arms” a considerably larger cross; this volume difference gives the impression of a huge weight upon the “shoulders” of the sustaining crosses. One may argue that a metaphorical identity can be established between the crosses and the prisoners who “carried their own cross”, as Christ had carried His. A

wooden cross was erected next to the monument. According to the writings on the commemorative panels, those incarcerated in Aiud are looked upon as fighters and Christian martyrs. The main idea is that they fought against Communism and they sacrificed their lives primarily for Christ, and also for dignity and national freedom, and similarly to the early Christian martyrs, were persecuted in the name of justice. Another example is given by the monuments erected near the former forced labour camps from the Baia Sprie, Nistru and Căvnic lead mines (*ibid.*: 101-103). The Baia Sprie monument (**fig. 42**) is placed at the city's exit, at the intersection of the national street to Sighetu Marmăției with the street leading to the mine; the Nistru monument is in the city centre, and the one in Căvnic is near the city hospital. The three monuments are made of concrete and have the same shape, and in each façade a black, marble plaque is embedded, with an engraving showing a chained up prisoner, carrying a cross upon his back (**fig. 43**), and a text about the political prisoners who "have sacrificed their youth and life in the fight against Communism [...] for human dignity, freedom, democracy and the sovereign being of the Romanian people". Also in Baia Sprie, near the mine entrance, at the initiative of a former political prisoner, a wooden cross ("*troiță*") was erected (**fig. 44**). Salvation through suffering is also suggested by the Poarta Albă (White Gate) Memorial, erected in memory of the prisoners sent to the nine labour colonies, with an extermination regime, sited along the Danube-Black Sea Canal (*ibid.*: 81-83). The monument consists of nine modules (crosses), placed on top of each other, rising towards the sky (24 metres high), each cross bearing the name of one of the colonies (**fig. 45**).

In a critical analysis of some of the memorials dedicated to the Romanian Gulag and the revolution in December 1989, Augustin Ioan argues that the post-communist memory architecture is generally dominated by the religious imaginary, which is why the memorials do not afford an identity to the traumatic events they refer to (Ioan and Mihali, 2009: 107 and next). Talking about the Aiud monument he states the following:

"the Aiud memorial tells us nothing about the traumatic identity of the place. The Aiud monument is a sober staging, perhaps too explicit and morbidly Christic - and of a Christ before resurrection - on the topic of the Great Dead fraternally carried by the aligned crosses. This abuse of crosses has not virtually spared any place of the revolution or the totalitarian terror." (*ibid.*: 108)

I do not share Augustin Ioan's point of view. The essential role of the memorials erected by former political prisoners is to give the survivors a voice in the present time, rather than affirm anything about the identity of

the experiences lived within the prisons in the proximity of which they have been erected. To use the title of a book about the so-called Neolithic megalithic monuments they are “statements in stone” (Patton, 1993). I consider that Augustin Ioan gives a direct, “surface reading” of the Aiud monument, hence the misinterpretation of the “Great Dead topic”. Furthermore, my view is that the presence of the same symbol of the cross over numerous monuments does not necessarily imply that the message they convey is the same. Different groups as there are, for instance, the associations of former political prisoners as well as various other state or private institutions may manipulate the same symbol to different goals and effects. Consequently, the image of uniformity produced by the “abuse of crosses” is but sheer appearance.

There is a relationship between the monuments built by the former political prisoners and some of the objects produced in the prisons. As I previously mentioned, while in captivity, and afterwards, the political prisoners often created objects with religious significance. Such objects signify resistance, salvation and survival through God, create a connection with an uncertain but envisaged future: freedom and reuniting with the loved ones. At liberty, the same objects stimulate recollection. After the downfall of the Communist regime, this Christian message transcends its physical, miniature dimension, becoming monumental. For example, Aurel Obreja, a survivor of the Pitești Experiment, used to carve religious objects both before and after the “re-education” (Rădulescu, 1993). After 1989, among other things, he carved a wooden cross (“*troiță*”) dedicated to the Revolution in December 1989; it was placed in the church yard of “Saint Calinic” in Bucharest (fig. 46). The statement made by this cross is on human sacrifice, on the pain caused by the violent death of loved ones, and mainly on victory through faith and God’s help.

Monuments do not only have the role to commemorate suffering and thus only make reference to the past, but also, in a subtle way, they convey an image of the future. In other words, the references to the Passion of Christ are not just a metaphor for past sufferings, but they announce a major future event: Resurrection. Through belief in God and Christian values, Romania will be “revived”; it is in the name of this “revival” that the political prisoners have suffered.

Compared to other monuments in different parts of Romania, the Pitești Memorial is unique through the monument erected to the right of the central one (fig. 47): the prison is symbolically depicted by a wall with a security tower on it, and barbed wire over part of it; the inner cell universe is symbolized by a barred window and by an original cell door, built in the wall (fig. 48). The way the wall is erected suggests the passing of time, degradation and ruin, because its top is not straight, but wavy, giving the

impression of decay. The Pitești prison is symbolically rebuilt as a reaction to the destruction of the materiality of the “re-education” through torture that started with the privatization and the transformation of the Pitești prison after 1990. Alternatively, the survivors build a new materiality to evoke the events happening in the former prison. According to a text on a wall plaque, the new materiality is meant to prevent oblivion: “this monumental complex represents a way of exposing an aspect of Romania’s history under the Communist dictatorship, it is meant as a means of information and reflection, in the absence of a museum dedicated to the Pitești Experiment – Re-education through torture”. To counter amnesia, the explanatory text mentions some of the moral and direct authors of the Pitești Experiment – Makarenko, the Russian pedagogue, and Alexandru Nicolschi, the *Securitate* general. On the wall, a map of the Communist Romanian emprisonment system was also mounted.

To understand the fear of the former political prisoners that their sufferings and the values they fought for will be forgotten, that their resistance was in vain, it is enough to look at the monuments erected or transformed by state institutions after 1989. I believe that the following examples in Bucharest are eloquent. One of the most important memorial monuments erected by the state is the one in Piața Revoluției (The Revolution Square), completed on 5th of August, 2005 (fig. 49). The beneficiaries are the Ministry of Culture and the Cults and Bucharest City Hall. The monument was erected in a symbolic place for the recent Romanian history, that is in the square where the protests against Ceaușescu’s regime had started on 21st December 1989, the starting point of the revolution that abolished the Communist regime. Even the name of this square was changed from Piața Palatului (The Palace Square) to The Revolution Square. The monument has a suggestive title – “Revival’s Memorial. Eternal Glory for the Heroes and the Romanian Revolution in December, 1989” – and it stands for the rebirth of the Romanian people after the long, harsh years of dictatorship. It is interesting to mention that the memorial is dedicated not only to the memory of those killed during the battles, but also to the memory of the revolution itself, seen as a founding element of the socio-political changes. Its components are: (1) “The Pyramid of Victory”; (2) “The Reminiscence Wall” (on which the names of the dead are written); (3) “The Victory Path”; (4) “The Recollection Square”. Seen from above “The Victory Path” together with some of the components of “The Recollection Square” form a cross, but this cannot be seen (at least I was not able to do so) from the ground. The sign of the cross appears only near the names of those who died, and it has a delimitation function. There are no other religious symbols. The dead are remembered as “heroes” or “martyr-heroes”. The name of the “heroes” are written, in alphabetical

order, on "The Reminiscence Wall", without the mention of their date of death, although from the point of view of the events there are notable differences (**fig. 50**). Whether they died during the repression dictated by Nicolae Ceaușescu (the evening of the 21st), or during the fights against the "terrorists", when the dictator had already been overthrown and captured (the 22nd and the next days), whether they were civilians, military or even members of the *Securitate*, among all the deceased there is a perfect equality. The visitor is inoculated an image of a collective character, formed by the ones mentioned on "The Wall", that fight against a faceless entity, represented by the dictatorship. Despite its triumphant – even phallic – aspect, also reinforced by the names given to some of its components ("The Pyramid of Victory", "The Victory Path"), we are faced with a deliberate policy of oblivion: the aim is to stimulate the visitor to forget the unsolved problems of the authors responsible for the massacre on the 21st, and of those responsible for the victims of the ensuing fights against the "terrorists". It is also important to note that the memorial is dedicated *only* to those who died during the revolution, the other victims of the Communist repression being ignored.

The above interpretation seems to be supported by a further example. To commemorate the dead of the 1989 events, the Romanian government built a museum-cemetery under the name "Heroes of the Revolution" (**fig. 51**). All the graves were built according to a standard format, similar to those dedicated to fallen war soldiers. However, as it can be noticed in many cases, the families have tried to personalize the graves of their loved ones by engraved epitaphs, and/or decorative elements on the grave or around it. The epitaphs are a silent expression of the trauma and suffering caused by the loss of a family member, and implicitly for the affection bestowed on him/her. This image of the grieving family, as portrayed by the epitaphs, is in a profound contrast with the impersonal, abstract image created by the alphabetical listing of names on the Revival's Memorial in the Revolution Square. More importantly a number of epitaphs read as follows: "The assassins not brought to justice yet" (on the graves of two 21 year olds), "Those guilty still unpunished" (on the grave of a 21 year old young man), "A bullet killed youth, joy and love. Who?" (on the grave of a 29 year old young man) (**fig. 52**).

Beside the commemorative monuments dedicated to the Revolution in December 1989, state institutions have erected monuments that legitimize the new political project embraced by the Romanian politicians after 1989: for example, in Herăstrău Park there is a monument dedicated to the founders of the European Union (**fig. 53**).

The attitude that state institutions have had after 1989 towards the Communist memorial monuments is also relevant: Lenin's statue from Piața

Scânteii (Sparkle Square), today known as Piața Presei Libere (The Free Press Square), was demolished and abandoned, under the blue sky, in Mogoșoaia, and on its red marble base a plate was added which read: “Intersection with Europe” (fig. 54)! It was also desired to destroy the memorial monument from Carol Park, the burial place of the Romanian communists, who had been illegal activists before the Second World War, the reason being the construction of an Orthodox Cathedral, which would have been known as the “Nation Salvation Cathedral”. The project was abandoned, the human remains of the Communist leaders were evacuated, and the monument became “The Grave of the Unknown Soldier”. To these latter examples I would add one outside Bucharest, namely the memorial museum, opened under Communism, in the former political prison of Doftana, where Communist activists had been detained in the interwar period. After 1990 the former Doftana prison was left to decay, becoming a ruin where paintball is now being played (fig. 55).

As indicated by the monuments dedicated to the 1989 December Revolution and the attitude towards the Communist monuments, the commemorative state policy falls within the dominant discourse, the post communist anti-communism, and aims to create new identities and affiliations.

To sum up, there is apparently no fundamental difference between the message of the former political prisoners, on the one hand, and that of the government institutions, on the other, both having the anti-communist and pro-democratic sentiments in common. But things are not what they appear to be at first glance (table 1).

MEMORIALS ERECTED BY FORMER POLITICAL PRISONERS	MEMORIALS ERECTED BY THE STATE
Martyrs	Heroes
Salvation	Victory
Christian humility	Triumphalism
Continuity	Separation
Evocation	Legitimation
Challenging the <i>status quo</i>	Accepting the <i>status quo</i>

Table 1. Comparison between the monuments erected by former political prisoners and those erected by the state.

While the former have a humble discourse, the latter have a “heroic” and/or “triumphant” one. The memorial monuments erected through the effort of the former political prisoners refer to the endured suffering, salvation through faith and the “revival” of Romania in a Christian spirit; the monuments erected or transformed by the state refer to solidarities that

do not exist at the moment, except in the intention of the dominant discourse: *e.g.* founding of a democratic society after the revolution in 1989 or integration in the European Union. The memorials erected by former political prisoners are a statement of faith; the official, secular monuments express, through the distortion of the truth, a project, or rather, they wish to build a new reality. This contrast becomes obvious if we had to compare, for example, the monument erected by the state in the Revolution Square to the cross ("*troița*") carved by Aurel Obreja – both are dedicated to the 1989 December Revolution and have been discussed above.

Without denying its merit I believe that the Memorial Museum in Sighet also conveys a heroic vision and false identities. The museum focuses on forms of resistance against the Communist regime between 1945-1989 and on repression and control forms orchestrated by the official power. On the one hand the visitor is offered a narrative depicting how the Communist regime was completely "foreign" to the Romanian society, which had never truly accepted it, and on the other hand depicting how – through terror, hunger, and manipulation – the Romanian society in general has been a victim of this regime. Taking into account the fact that in the 1950s the Sighet prison was designed to exterminate officials (and not only) of the inter-war period, the tragic destiny of the leaders of the interwar democratic parties is highlighted: the cells in which Iuliu Maniu and Gheorghe Bratianu had died were reconstructed, and their personality is evoked through numerous exhibition rooms. The Memorial Museum creates an imaginary bridge between the so termed inter-war democracy and the society after 1989, the Communism being perceived as a historical "anomaly". In this sense the fall of the Communist regime represents a come back to "normality". Confronted with so many exposed atrocities of the Communist regime, the visitor is inclined to accept "the normality" of the present without questioning it. In other words, the Communist repression and control themes are used as a source to legitimize the present, as it can be seen in a text signed by one of the founders:

"Another question that I used to be asked was: 'Why a museum of suffering and pain? And why an international one?' The answer is: because, more than through blood, nations are linked together through the history they endured, and the question is not who suffered more in this 50 years span, but why did we all suffer, and even more important, what is to be done so that the pain and suffering may not have been in vain. As for the implication of the European Council and other international institutions, what can be more natural than to assist the process of analyzing a period of time in which most basic human rights were cynically violated, not only for a minority, but for the overwhelming majority of entire nations? Sighet – as any other Communist jail – is the

symbol of how an infinitesimal political minority – the nomenclature – violated the right to life, to freedom, to property, to speech for everybody. What can be more natural than for the international organizations to want to be by the side of those who want to regain their memory, in a world in which globalization also means an integration of different obsessions and memories?” (Rusan, 2003)

In the above quote it is only the nomenclature that is found guilty for all the abuses and crimes committed, “all the others” were its victims. The Communist repression is invoked to naturalize the “European Council’s implication” with its “human rights” and “globalization” (see how the word “natural” is used twice in the text).

Moreover, out of the “biography” of the Sighet prison only the Communist era is selected. For example, there has been no exhibition on the fact that during the Second World War the prison was a deportation to the Auschwitz centre for the Jewish community in the area (Mark, 2010: 283). The same selective treatment is met in the biographies of some of the anti-communist political prisoners. Revealing is the manner in which some of the religious objects, made by prisoners in political jails and Communist forced labour camps, were exhibited (visits: June 5th, 2007; July 23rd, 2012). The information given to visitors is extremely sketchy, limited only to who made the object, the year and the place it was made in, and sometimes the material used. The objects are taken out of context, severed from people’s biographies, reduced to a single significance: material proof of the criminal character of the Communism and the suffering endured in the Communist prisons. In other words, a religious object is defined as a symbol of a reality projected beyond the object itself (the universe of prison confinement). In a glass case in an exhibition-cell dedicated to everyday life in prison a carved votive lamp is showcased; according to its explanatory note, it was made by the political prisoners from the Galda de Jos labour camp, in 1946-1948 (**fig. 56**). This votive lamp is not the result of a passtime activity; it is the materialization of experiencing: because it is a liturgical object, it evokes a life dedicated to God. From this perspective, the chronological time for the lamp manufacturing is not relevant. What this exhibition does not mention is the fact that the political prisoners were Legionaries transferred from Aiud that had been in prison since 1941-1942 (e.g. Maxim, 2002: 127 and next). Thus, the votive lamp is pertinent to Antonescu’s regime prisons (1940-1944) rather than to the Communist ones. For example, Anghel Papacioc, a prisoner in Galda de Jos, had been arrested under King Carol II’s regime and imprisoned between 1938-1939 in the Miercurea Ciuc camp; here he made small crosses, crucifixes (“*troițe*”) and icons (Stancu, 2010: 10-11). He was released in 1940, re-arrested in 1941 and imprisoned in Aiud, where he clandestinely carved, among other things, a Holy Ark dedicated

to the Vladimirești Monastery and walnut votive lamps. As it had happened during the Communist era, some of the objects were taken out, but many of them were seized (Maxim, 2002: 118). Anghel Papacioc is transferred to Galda de Jos, in 1946, and the same year he is released (Maxim, 2002: 133-134). In 1958 Anghel Papacioc, who in the meantime became monk Arsenie, is arrested again and is in jail till 1964, going through the “re-education” in Aiud (Stancu, 2010: 30 and the next). I have no knowledge if he had carved anything during his Communist jail time, but it is a fact that he has kept the votive lamp he carved in Aiud in his monastery cell. If showcased in context, the votive lamp would have proven that some of the Legionaries went through suffering in various moments of Romanian history and under different political regimes for their way of being in the world. Unfortunately, the Sighet Museum has only favoured the Communist period, as the selections from the biographies of Legionaries serving time in political prisons indeed substantiate.

The manner in which the Sighet Museum displays its religious objects appears to be contrasting not only with the memory of some of the Legionaries who made such objects, but also with the memory of their family members. A good example of the above statement is the family of Mrs. Mihaela Doina Gheorghian, born Chirulescu (pers. com., Bucharest, June 18th, 2010). Her uncle, Iordache Nicolae (known under the name of Bădița Nicoară), working as an assistant professor at the Faculty of Chemistry at the University of Bucharest, was arrested in 1939 for his Legionary activity, was imprisoned in the Miercurea Ciuc camp, and later the same year was shot by order of King Carol II along with other 43 inmates, although they had never been sentenced to death. In the time before his execution he made many religious objects, among which an icon of The Holy Archangel Michael and a crucifix, both in wood. At the time I visited Mrs. Gheorghian’s house, the two objects were mounted on the wall, one next to the other, and under them there were willow branches, that are traditionally associated with icons on Palm Sunday, in celebration of Christ’s entry into Jerusalem (**fig. 57**). For Mrs. Gheorghian, the icon and the crucifix made by her uncle are not only symbols of the suffering and/or the faith of the person who manufactured them, but they are sacred objects. Opposite to the wall accommodating the two objects there was a bookcase on which rested an Image of Christ (**fig. 58**), carved by Radu Gheorghian, Mrs. Gheorghian’s father-in-law, a lawyer and former dean of the Suceava Bar Association during the short period of Legionary government (September 1940-January 1941). The object was made of tuff, more precisely out of a piece of wall torn from a window, in the Gherla political prison, during the Communist era. The three religious objects, present in the same context (a room), made in two different “historical periods of time”, indicate

that there are no chronological distinctions at the memory level of the Chirulescu/Gheorghian family. The three objects are part of the family history, and they make up a whole.

Returning to the memory policy adopted by the Sighet Museum, we are confronted with a paradox: although they have been classified as “fascists” by the official Communist and post-communist ideology, the suffering endured by Legionaries or their families during the Communist era is useful for the official post-communist memory, but it becomes totally uncomfortable in a “European” and “democratic” Romania, thus the same suffering, the same Legionaries, the same families are kept “between brackets”. (This is why former Legionaries have erected their monuments to the memory of their own fallen victims, as for example: the cross [“*troița*”] in Tâncăbești where in 1938 the leader of their organisation was assassinated, or the cross in Predeal cemetery where Legionaries assassinated in 1939 werereburied in 1940; all these executions were carried out at the order of Carol II).

At the same time the religious objects in the Sighet Museum are exclusively connected to the past, to the suffering endured by victims in the Communist jails and forced labour camps, as if they had no significance in the present. This image is misleading because, as shown above, the function of religious objects is taken over by memorials, after 1989.

Following Paul Connerton, I consider that the Sighet Memorial Museum policy results in two sorts of forgetting: forgetting as a constituent of a new identity, and forgetting as “repressive erasure”. The first type of forgetting appears when certain information is deliberately eschewed in order to provide living space for present projects (Connerton, 2006: 320). The second type of forgetting appears in its most brutal form under totalitarian regimes, but it can also manifest itself covertly and with no apparent violence. Paul Connerton’s example is The Metropolitan Museum in New York with its spatial disposition of art galleries that stimulates the visitor to remember the Western art and tradition whereas the Oriental, mediaeval or any other kinds of non-Western art, though present in the museum, are basically made invisible through the particular spatial positioning (*ibid.*: 321). The Sighet Museum exhibition, as I have seen it, is a politically correct display: it keeps silent on those aspects that might become uncomfortable in the socio-political context of the present – see the case of the Legionaries. Unlike the memorials erected by former political prisoners, the Sighet Museum, despite the inclusion and reference to religious symbols, the Christian values and religion, in general, are not afforded a contribution to forging the present nor the future.

In conclusion, it seems that the former political prisoners who erected memorial monuments have not accomplished their goal. In

February 2011, I visited the Pitești memorial again, which had a neat appearance. I knew that the image was only an appearance. During a previous visit, on July 3rd 2009, I noticed a series of alterations: the frontal part of the miniature guard tower mounted on the symbolic wall of the “prison” was not there anymore; the map of the Communist Romanian jail and camp system, mounted on a wall, had been broken, and a part of it was missing; on the wall there was a graffiti; and on the monument depicting a political prisoner it was written twice “Happy Birthday!” (fig. 59). The monument had been “domesticated”, integrated in the surrounding materiality: the blocks of the Communist era. It turns into an “inscription” support, as any other, a wall of a block, a fence or a garage door. Even the former prison wall has become such a support. Despite the official anti-communist discourse, all these alterations, particularly the graffiti, are a sign of indifference to the suffering of people in flesh and blood, and, more generally, to the past itself. A fresh coat of painting covered the memorial monument in February 2011. All that this new coat of painting did was to hide this reality.

Beyond commemoration, beyond the Pitești Experiment: materiality honouring the “new martyrs”

In 1992, while digging the foundation of the memorial monument in Aiud, at Râpa Robilor, many human remains were found, this being an area where anti-communist political prisoners had been buried (Stănescu, T., 2009). The human skeletal remains were removed and placed in an ossuary inside the monument, a process completed in 1999 (fig. 60). The monument also includes a Holy Table, thus acquiring the double function of a mausoleum and a church (fig. 61). To officiate memorial services in Aiud, monks and priests were periodically sent from the Petru Vodă Monastery, a monastic centre under the patronage of “The Prisons Confessor Saints”, and founded by Father Justin Pârvu after 1990. The “Ascension of the Holy Cross” Monastery received its name in 2005, and includes domestic quarters of the monastery (built beginning with 2002) (Stănescu, T., 2009). At the initiative of Father Justin Pârvu a project of erecting a Christian-Orthodox monastery in Aiud was developed, named The Monastery of the “Holy Cross” and dedicated to the martyrs of communist prisons; according to the project the monastery will also have a Centre of Martyrdom Studies, under the guidance of the monks, and a museum. The project is also endorsed by former political prisoners. From the point of view of the supporters of this

project the place where those who died in the Aiud prison were buried without a Requiem Mass or a cross is not only a space of memory, but also “a centre for inner reflection, spirituality, and a role model for all Christian nations, especially for Orthodoxy, as the strength and the ideal of these martyrs irradiate onto the entire Christianity, not only onto Romania” (Pârvu, 2011: 168).

The landscape of commemoration underwent a fundamental change once the Aiud memorial monument became a monastery. The dead of the Aiud prison (and all the others from the Communist political prisons throughout Romania) stop being defined as “victims”, they become holy confessors, and their remains are considered to be holy relics. This change of perception corresponds to a tradition that has its roots in the first centuries of the Christian Church, when, among the main categories of saints was also that of a martyr; the death of a martyr was in itself a proof of receiving a heavenly wreath, of his/her holiness (Pomazanski, 2008: 183). A martyr is someone who either died professing faith in Christ-God or is always ready to die for Him (Chirilă, 2010: 147). This change has taken form in the emergence of a specific materiality. Each place of this country where political prisoners suffered, died and were buried becomes a holy place. Following the Aiud example, monasteries could be erected on these sites and dedicated to them (*martyria*), a centuries old way to honour the relics of saints, and more importantly of martyrs, dating from the early beginnings of Christianity. In 2012, on the site of the former forced labour colony of Galeșu, began the construction of a monastery dedicated to “All Romanian Saints” (for preliminary archaeological research, see Dragoman and Florea, 2012) (fig. 62). A new monastery is intended to be built at Periprava – a former forced labour colony of the Danube Delta. The construction of a *martyrion* was also proposed for the area where the political detainees of the Gherla prison had been buried (Brăescu, 2014). In the case of the former political prison of Pitești, an oratory has been set up in the former “Room 4 Hospital” (fig. 63).

Fragments of holy relics from Aiud, some of which are wonderworking (e.g. have healing powers), are carried to different monasteries and churches in Romania (fig. 64), Moldova, a hospital in Serbia, to monasteries of The Holy Land or The Holy Mount Athos, and even to missionary centres in Central Africa – Congo, Burundi and Rwanda (Augustin, 2008; Voicilă, 2011: 8-49, 79-122). Shrines of precious materials have been made, or will be made for these holy relics not only by Romanian believers, but also by those from other Orthodox countries: for example, the believers from Petras village, Greece, made a gold and silver shrine for the skull of a “new martyr” worshipped in Aiud (Voicilă, 2011: on the front inside cover).

“New martyrs” are considered not only those who continued to believe in Christ and died in the Communist prisons, but also those who survived political detention and lived an exemplary Christian life, as it was the case of Father Ilie Lăcătușu. His body, found “undecayed, whole, good-smelling” 15 years after his burial, was displayed in the family vault and became a place of pilgrimage due to the wonders the Father is said to work (Voicilă, 2011a: 50-78; 2011b).

It should be added that in Romania, besides the relics of local “new martyrs” there are some new martyrs of other Orthodox countries that are honoured. An example is Saint Luke of Crimea, an exceptional surgeon, and Bishop of Simferopol and Crimea, who spent numerous years deported in Siberia and in Soviet prisons and died in 1961 (see Saint Luke, 2006). In 1995, Bishop Luke was canonized by the Orthodox Church of Ukraine, a special mass was written for him, and his icon was consecrated. A year later his remains were exhumed, and his relics were transferred to the Cathedral of the “Holy Trinity” of Simferopol. In 1998, the first “Saint Luke of Crimea” Church was built in the village of Katzively (Antonopoulos, no year: 397-399). A fragment of his holy relics was brought in a shrine to the “Monarch Saints Constantine and Helen” Church from the “C.I. Parhon” Institute of Endocrinology in Bucharest. Fragments of the holy relics of Saint Luke were taken to Greece too, to the Holy Monastery of Panagia Dobra, and are preserved in a golden shrine (see shrine picture in Anthopoulos, 2009: 146). Similarly to some of the “new martyrs” in Aiud, there are many testimonies according to which the holy relics of Saint Luke are wonderworking (see Antonopoulos, 2012).

It is also important to add that faces of the Romanian “new martyrs” were painted on exterior or interior church walls (**fig. 65**). Icons with the “new martyrs” were made on wood or cardboard (**fig. 66**). Some of the reproductions of the Virgin Mary, protectress of those persecuted from Aiud have nothing written on the back, others have the address of the Aiud Monastery and the mention of being consecrated. In another icon three of the best known “new martyrs” are represented: Ilarion Felea, Daniil from Rarău and Valeriu Gafencu. The icon I received from one of the Petru Vodă monks is on cardboard, it has two pin holes proving it was mounted on a wall, as any other icon (**fig. 67**). On its back there are two prayers (one for the “New Martyr Valeriu Gafencu”, and one to “glorify the new martyrs”) and the mention that it is to be distributed for free, selling being prohibited; other reproductions have a short biography of each one of the three “new martyrs” on the back. There are also small icons depicting martyrs from different periods: family members of Constantin Brâncoveanu, ruler of Walachia (beheaded in 1714 by the order of Sultan Ahmed III, after they refused to convert to Islam), together with Valeriu Gafencu (deceased in

1952 in the Târgu Ocna prison) (fig. 68). In other icons Valeriu Gafencu is depicted alone (fig. 69). At the Diaconești Convent, an icon depicting scenes of the “new martyrs” prison torture in the interwar, Communist and “re-education” period was painted (fig. 70). Many reproductions have been made after this icon, and a detailed publication appears in an album (*Icoana*, 2009). Another icon depicts, in a central position, “the guardian angel of Romania, killing the dragon that inspired the Communist doctrine”, and in the background there are two groups of martyrs, barely recognizable, including political prisoners who went through the Pitești Experiment – according to the explanation on the back (fig. 71).

In addition to icons, the worshipping of the “new martyrs” also manifested through printing akathists, as for example the ones in honour of “the new martyr Valeriu” Gafencu (fig. 72) or the ones dedicated to “the new martyrs and confessors from the Communist prisons” (fig. 73). The nuns from Diaconești Monastery have also made a CD of psaltic music with the canon and akathist of the Romanian prison martyrs.

Information on the “Prison Saints” was made public mainly through articles published in various journals (e.g. *Atitudini. Îndrumar de gândire și trăire românească* [Attitudes. Romanian Guidelines on Thinking and Living]) and books (e.g. Voicilă, 2011a). To facilitate the reader’s access to information chapters of books were published, for example: the ones dedicated to Father Ilie Lăcătușu, or those about the miracles of the “Prison Saints” (Voicilă, 2011b; Vasile, 2011).

Calendars are another form that promotes veneration of the “new martyrs” (fig. 74). One of them is the project of the Filos publishing house entitled *Calendar 2012. Chipuri de mărturisitori. Slujitori ai Domnului în temnițele comuniste* (Calendar 2012. Faces of New Martyrs. Servants of the Lord in Communist Prisons), which on the page of each month shows the photograph of a Father, a short biography and a quote. Another calendar, made at the Diaconești Monastery and entitled *Calendar 2012 cu Părinți Români care au pățimit în închisori* (Calendar 2012 with Romanian Fathers who Have Suffered in Prisons), shows on each frontpage an icon of a Father, and on the back a short biography.

Another aspect worth mentioning is that, unlike post-Soviet Russia, where the veneration of the “new martyrs” has been acknowledged and promoted by the official policy (Benovska-Sabkova, 2008: 12 and the next), in Romania all the initiatives stream from a few monasteries, associations or private individuals. For example, “The Campaign *From Jail to Synaxis* was initiated by a group of Christian intellectuals with the blessing of Father Justin Pârveu” (Vasile, 2008a: 167). In the Orthodox Church the main condition of canonization is declaring one’s Orthodox faith, together with the strength of a martyr’s death in the name of faith, the strength to

overcome any hardships and pain, devote one's life to moral and religious completion, the strength to make miracles in life and in death, spreading holiness and receiving the spontaneous worship of people; for those who die as martyrs miracles, or prior worship on the part of the people are not needed in order to be canonized (Vasile, 2008b: 37-39; Seiche, 2010: 16-17). However, the Romanian Orthodox Church hierarchy is hesitant in taking a decision regarding this subject - their reason being political, as many of these "new martyrs" have been Legionaries (e.g. *Viața*, 2007: 45; Pârnu, 2011: 124). Moreover, there are icons with Corneliu Zelea Codreanu⁹, the founder of the Legionary Movement, depicted as a "Saint Martyr" (in 1938, the Captain, as he was known, was sentenced to ten years of forced labour, on political reasons, and subsequently assassinated). For example, a survivor of the Pitești Experiment, C.T., had such an icon in his possession. The presence of this icon among the Legionary community, in their intimacy, and among Legionary sympathizers, proves that Corneliu Zelea Codreanu is considered to be a saint, and even a hymn was written for him (Condurache, 2006). It would be however naïve and simplistic to equate the Legionary movement with the worship of "new martyrs". No matter the arguments invoked so as to justify the fear and reluctance towards the Legionaries, some of the objects associated with the "new martyrs" prove that their honouring and worship are independent of and transcend the political criteria. From a material perspective, Father Justin Pârnu's statement, a former Legionary political prisoner himself, according to which a chosen martyr has nothing to do with political colours, finds itself mirrored in the "new martyrs" icon depicting Ilarion Felea, Daniil de la Rarău and Valeriu Gafencu (see Vasile, 2011: 335-336). The first one, an important theologian, has some appreciative entries regarding the Legionary Movement in his personal diary, but he also writes "I have never been into politics and I am not a Legionary [...]" (Felea, 2009b: 12; see also Felea, 2009a); he died in the Aiud prison in 1961 (Munteanu, 2007). The second one, Sandu Tudor by his lay name, was a Christian with left-wing political beliefs, a fierce opponent of Legionaries, also died in the Aiud prison probably in 1962 (Jinga, 2005). Only the third of the "new martyrs", also known as "the saint of prisons", was a member of Legionary Brotherhoods, that is the Youth Legionary Movement, and had a pivotal role in stopping the attempt to apply the "re-education" through torture in the Târgu Ocna jail (Moise, 2007). Daniil from Rarău and Valeriu Gafencu are depicted together in the "Holy Trinity" Church from the Children's Hospital "Grigore Alexandrescu" in Bucharest.

---

⁹ Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), founder (in 1927) and leader (until his assassination in 1938) of the fascist movement The Legion of the Archangel Michael (e.g. Mann, 2004: 261-295).

Honouring the “new martyrs” is not only related to the Orthodox faith. In 2013, the Catholic Church decided to beatify Monsignor Vladimir Ghika, deceased in 1954 at Jilava (e.g. Ciobanu, 2003). The tomb in which Monsignor Ghika was later reburied after 1964, in the Bellu Orthodox Graveyard in Bucharest, was investigated in view of identifying, recovering, and displaying the relics, so as to permit the faithful to honour them (archaeological excavations carried out by the author) (fig. 75). A statue of the Monsignor Vladimir Ghika was erected in Bucharest (fig. 76). As regards the Greek Catholic Church, in 2010, the tomb of Bishop Vasile Aftenie, who had died after being tortured in the Văcărești prison in 1950, was also investigated (Dragoman *et al.*, 2012) (figs. 77-78). His tomb in the Bellu Catholic Graveyard from Bucharest became a place of pilgrimage, and he is also known for his miracles. If the Vatican approves the Bishop’s canonization, his remains will become holy relics to be venerated in shrines, altars and the building of other churches (Corlăţan, 2010; for other martyrs, and Greek Catholic confessors see *Martiri*, 2007: *passim* and Seiche, 2010: 521-537). With the bishop’s approval for the Bucharest Episcopal Vicariate a brochure presenting Bishop Vasile Aftenie’s life has been published together with a prayer to “see him along with those chosen and martyrs” of God.

The distinctive feature of the material culture venerating the “new martyrs” lies in its agency. To try and describe this strength I will limit myself only to the Orthodox Christianity. In churches, in sermons and akathists, the “new martyrs” are or will be remembered as models to follow regarding their faith and moral attitude (see Valică, 2011: 11). The Orthodox belief considers that “no matter where the relics are given they still behold the whole fame of the saint” (Asterie of Amasia, quoted in Dragoş, 2009: 78). By honoring the holy relics, people actually honour the persons they belonged to; they get in touch with them. The holy relics “remain incorruptible because they maintain the holy power that was bestowed on them when their bodies were one with the soul” (Stăniloae, 2003: 366). From the saints’ being, the divine energies extend to the holy relics, and they irradiate onto the believer who touches them (*ibid.*: 367). Equally important are the holy icons of the “new martyrs” of Communist prisons. Through the icon image the believers remember the archetype, of the living model (Stăniloae, 2004: 112). The same as the holy relics, the icon becomes a means of irradiation of the Holy Spirit’s grace onto the believer (*ibid.*: 112-113). In a nutshell, honouring the “new martyrs” is the very opposite of displaying in a museum. The power of this material culture transfers the attitude and the values that the political prisoners cherished and suffered for – primarily faith in Christ – to life, to now, to the believers, to be lived and promoted by

future generations, thus nothing falls into an undefined abstract or becomes an attribute of the past.

The social significance of the holy objects lies not in the objects themselves, but in the effects they might have on a socio-politic level, in the way in which different contexts, people in general (clergy or not), institutions, religious associations/foundations (Orthodox, Catholic, or Greek-Catholic) and any political organizations, relate to them and use them. These aspects are beyond the present analysis, but they are worth considering in the future.

Concluding remarks: two events

February 15th, 2011. In the “Aula Magna” of the Bucharest Faculty of Law, the launching of *The “Pitești Phenomenon” Project* took place, including the launching of the second edition of a book on the Pitești Experiment (Mureșan, 2010), a documentary with the same subject (*Demascarea* [Unmasking], 2011), and a website (www.fenomenulpitesti.ro). Project partners were the Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, the “Father Arsenie Boca” Christian Foundation, and Konrad Adenauer Stiftung. The book was published under the auspices of The Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, which is an institution, as mentioned, subordinated to the Romanian government. On this occasion I noticed the emergence of a new element in the material culture repertoire associated with the Pitești Experiment: at the entrance there was a stand which besides the book and the documentary also had for sale black or white T-shirts with a printed image of the book cover and the word “Unmasking” underneath (fig. 79).

February 17th, 2011. In the same “Aula Magna” of the Bucharest Faculty of Law the launching of a book dedicated to the “new martyrs” took place (Voicilă, 2011). At the entrance there was a stand selling the book, other books, prayers for the dead, poetry CD’s, etc. At the end of the conference, at the same entrance, there were some folding tables on which an icon of Christ, an icon of Virgin Mary, an icon of the “new martyrs” Ilarion Felea, Daniil from Rarău and Valeriu Gafencu, and a piece of the holy relics of a martyr from Aiud, whose miracles are mentioned in the new released book, were displayed.

The two events took place in the same “space”, only two days apart, both referring to the people who had suffered in the Communist prisons, and both promoting their memory. Some people, probably supported both

initiatives, for example the text of the official opening on the 15th of February can be found in the book presented on the 17th of February. However, part of the objects involved in the two events are part of two drastically different spheres (table 2).

T-SHIRTS	SMALL SHRINE WITH RELICS/ICONS
Capitalism	Christianity
Secular	Sacred
Advertising	Honouring
Promotion	Feelings

Table 2. Comparison between the meanings of a few objects involved in the events of February 15th (left column) and February 17th, 2011 (right column).

In the first event the printed T-shirts are the result of capitalist strategies to promote *The "Pitești Phenomenon" Project*. Regardless of its intentions, the production and selling of these T-shirts perfectly fit the neo-liberal policies of creating a consumers' "community" of the products related to "re-education" through torture. On the same token the T-shirts are completely foreign to the ideals of those who went through "re-education", they are set in strong contrast to what one of the survivors stated in the documentary: "Christian values were no joke to me". Yet despite the debatable promotion strategy, the making of the book and the documentary is worth appreciating. The second event, with its icons of the "new martyrs", their holy relics, is forged into the Christian tradition of honouring those who chose to die instead of giving up their faith.

Excursus

Fuhrmann

In the city of Pitești, close to the former prison of the Communist regime, there is a memorial complex mainly dedicated to the political prisoners that in the beginning of the 1950s went through the Pitești Experiment. Amongst the elements that compose the Memorial, on one side there is a cross in white marble, with a pedestal consisting of two modules covered in marble (fig. 80). The names of all those that died during the “re-education” and the date of their death were engraved on each of the sides of the inferior module. Right on the front side, the one referring to the “re-education” in Pitești, towards the end of the list one can read the name of Alfred Fuhrmann, but there is no reference to his death. Going through the list, as if one would read a diptych¹⁰, the particular sonority of this Jewish name makes it stand out, and perhaps linger in one’s memory. Nevertheless, the name of Alfred Fuhrmann cannot be found on any of the lists made by historians regarding the political prisoners that went through the Pitești “re-education” (see, for example, Mureșan, 2010: 315-327), nor in the “re-education” chronicles made by the survivors (see, for example, Merișca, 1997). The only place where I have encountered the name of Alfred Fuhrmann is in a novel by Paul Goma on the “re-education” in the Pitești prison (Goma, 1990).

In the novel, Alfred Fuhrmann comes from a Jewish family of Communist officials, with a father that was “an important minister” and a mother that was a “high-level responsible for realist-socialist culture”. Alfred Fuhrmann himself was upon the arrest a “fiery agitator and activist of the UTC¹¹ and a journalist at *Scînteia Tineretului*”¹². The reason behind his arrest by the Communist authorities was that in May 1948 he had hidden two Legionaries in his room, a brother and sister, Octavian and Marcela Apolzan. Following the literary narrative, this help was due to the kind human gestures these two had shown in the past towards his own

---

¹⁰ A list of names, originally contained on such a tablet of living and dead Christians for whom special prayers are made during the liturgy in many Eastern and Western Churches (<http://www.thefreedictionary.com/diptych>).

¹¹ UTC – *Uniunea Tinerilor Comuniști* (Union of the Communist Youth), the youth wing of the Romanian Communist Party.

¹² *Scînteia Tineretului* (The Sparkle of the Youth), the newspaper of the youth wing of the Romanian Communist Party.

family. More precisely, during the Second World War, for fear of being deported to Auschwitz by the Hungarian authorities, the Apolzan family hid the Fuhrmanns. Octavian and Marcela then ceded their beds to their guests and squeezed in one bed. With their own money, Octavian and Marcela's parents managed to procure false documents for the Fuhrmanns and sent them to Romania, at some of their relatives in Sibiu. The intimate motivation behind Alfred Fuhrmann's helping the Apolzan brothers, and his refusal to recant them after the arrest, was the beauty of Marcela, a Legionaire with whom he had fallen in love. The story of Alfred Fuhrmann in the novel ends tragically in the "Room 4 Hospital" from Pitești prison, where he was beaten until his heart stopped (*ibid.*: 108-109).

The details in the novel about Alfred Fuhrmann's life appear to contrast sharply with the absence of his name from the literature dedicated to the "re-education" through torture in Pitești. Was he just a novel character, a product of Paul Goma's literary talent? Whilst I am writing these lines I cannot offer an answer. But offering one seems irrelevant. Rather, I would focus the reader's attention to a totally different aspect of the story. Alfred Fuhrmann does exist, not only in the pages of Paul Goma's novel, but he is also remembered on the cross of the Memorial. The engraving of his name represents a form of certifying his existence. After the engraving of all names on all the sides, the people mentioned on the cross become its underlying foundation; one single cross, carried by many, including Alfred Fuhrmann, until death. By the engraving of his name, Alfred Fuhrmann becomes a physical presence into our time. Thus, whether his life story is fiction or not, the solidarity with the Apolzan brothers in the novel, his love for Marcela (despite the ideological differences), his dignity and suffering become concrete, they acquire a material dimension meant to make their memory eternal. Therefore the cross-monument becomes a space of encounter between us and Alfred Fuhrmann, a discovery of our neighbour... from the past. A discovery neither of suffering, nor death, but of love.

Chapter 4

Memorialistic books as objects

Covers and images

After 1989 the survivors of the Pitești Experiment gave a material dimension to the experiences they went through, not only by erecting memorial monuments, but also by publishing memoirs. Usually, when reference is made to these memoirs only their content, the information shared by the authors is taken into consideration. For those showing interest the memoirs represent the main source of information, and for historians they represent the main work tool in the event reconstruction. In this instance though, I am interested not in the information, or literary presentation of these books but in their materiality. This presentation follows what these memorialistic books tell us about the “re-education” survivors in general, not about their authors, if we detach from the texts and look at the books from the perspective of what they really are: objects. I have particularly considered the covers. As Jeremy Stolow argues, “Book covers are significant not only because they physically hold pages together; they also constitute a ‘surface mode of address’” (Stolow, 2007: 328). For a more nuanced contextualization I have analyzed only the works of people who came in contact, in one form or another, with the “re-education” through torture. I have included a paper edited by a former political prisoner who didn’t go through “re-education”, as it contains testimonies of people who personally experienced the Pitești Experiment. Whenever I have had the opportunity, I have compared different editions of the same title. I have analyzed 21 covers in total.

Eight of the images refer to the Christian faith (**fig. 81**): three show the crucification of Christ (Lucinescu, 2008; Maxim, 2002; Vișovan, 2006); one image depicts the scene of Christ’s arrest (Andreica, 2000a); on another cover the Calvary with Christ crucified along with the two thieves is reproduced (Opriș, 2008); there is a cover that also depicts the act of crucification, but one crucified is a prisoner (Bordeianu, 1995); another

image shows Christ in his grave (Ianolide, 2006); a cover depicts only a cross (Popescu, 2007). On the covers of two of the books along with Christian symbols there are inferno symbols too: Archangel Michael fighting the beast in the flames of hell (Maxim, 2002); a bright, shining cross amidst a loom of human skulls (Popescu, 2007). On other two books the Christian symbols are associated with symbols of the concentration camp universe – they both show barbed wire (Bordeianu, 1995; Maxim, 2002). For seven of the books, the images reproduced on the covers are a visual translation of the titles containing the following words or phrases: “Christ” (Ianolide, 2006), “My God, my God, why have you forsaken me?” (Vișovan, 2006), “the carried cross” (Maxim, 2002), “On the road to Golgotha” (Opriș, 2008), “sacrifice” (Lucinescu, 2008), “martyrdom and satanization” (Popescu, 2007), and “confessions” (Bordeianu, 1995).

The images of the eight covers are in perfect synchronicity with the message conveyed by the memorial monuments. These books can be considered paper miniature memorials “placed” in the private space. The sufferings of the prisoners who went through the Pitești Experiment are metaphorically likened to the sufferings of Christ. It is the faith in God that saved and “resurrected” them, because they told the truth and continue to do so, the written books stand as a proof. Similar to the memorial monuments, the explicit Christian references on the covers indicate that the books are not only a way to remember the sufferings endured in the Communist prisons, they are not a document related to the past only, but they refer to the future, seeking a contribution to the Romanian Christian spirit “resurrection”, a “resurrection” for which political prisoners endured the pains and brought the ultimate sacrifice – death. It is about the transformation and emancipation potential of Christian faith, resistance and sacrifice. The books are mainly dedicated to future generations. As an emphasis to the previous statement is the title of the book with Christ in his grave on the cover: *The Return to Christ: A Document for a New World* (Ianolide, 2006). Equally relevant is the title on the cover showing Christ crucified and people who ascend to Him carrying their own crosses: *A Hymn for the Carried Cross. A Spiritual Primer for a Blood Brother* (Maxim, 2002). It is well known that the members of the Youth Legionary Movement were Blood Brothers, an organization that no longer exists. The book is meant for today’s young generation who wants to learn from the experiences of those that passed through the Communist concentration camp system, and is beyond any form of political enrollment. In other words, despite appearances, books written by some of the survivors of the Pitești Experiment are not only a testimony of the past, of their opposition and resistance to the Communist regime, but also a call to opposition and resistance today.

The cover of another book from the sample shows a photograph taken in the Jilava political prison; however, on the interior side of the front cover and on the back cover there is a logo of the “Saints of the Prisons” Foundation that published the book (Purcărea, 2012) (fig. 82).

Other two books can be added to the list above; they too have a cover and a title sending to Christian eschatology: in more exact words, the “re-education” experience is associated with hell (fig. 83). On a cover there is an inferno image, with ruins ablaze, people hanging and devils (Davidescu, 2003); in this case too the image is a visual “translation” of the title containing the word “inferno”. In the other case, the title – *Descent into Hell* – is associated with a prison image (Popa, N., 2009). The authors have survived this time served in hell, and wrote the books; this could be interpreted as an event similar to Resurrection.

On the cover of another book a detail of James Jefferys’ painting “Prisoners” is depicted; this detail captures the anguish and hopeless despair of chained prisoners (Merișca, 1997) (fig. 84). The title emphasizes the cover: *The Pitești Tragedy*. Cover and title are indicative of an unspoken tragedy. If for the reader the first thing under his eyes is a reference to tragedy, for some of the Pitești Experiment survivors, many of whom have never spoken about their suffering, the images and feelings they experienced during the “re-education” are a permanent close-up, as a filter, for ever present, to look at themselves, at the life surrounding them and their own; they might have survived “re-education” physically, but their inner “eyes” continue to see it, and they continue to live it. In a way they are still prisoners of the Pitești cells, because the Pitești Experiment stayed with them and they carry it around. The image and the title are not only a metaphor for the physical torture endured during the Experiment, they are also a metaphor of a life long soul mutilation, a metaphor of pain, fear and surrender that never really left them. The image is a symbol of a collapse of no return. Just like the torments of hell, the dimension of their inner anguish is eternity.

On two volumes the covers show parts of the human body: a head with a tool machinery inside, and respectively a human figure covered in bloody cuts melting in the darkness (Călinescu, 1998; Timaru, 1993). Both images evoke the physical and mental torture (fig. 85).

Another two images can be considered a metaphor of the concentration camp-like universe. On a cover some “doors” and “windows” barred with X-shaped red streaks open brightly in a black, amorphous mass (Călinescu, 1994) (fig. 86). The second image is a detail of a wall (Gheorghiță, 1994).

In the analyzed book sample there is one which stands out, with an image on the cover sending to heroism (Ionescu, 1992) (fig. 87). It is a black

and white image, a blurry one, perhaps because of the very poor graphic conditions, depicting the crash and collapse of a “building”. In a corner soldier silhouettes, with guns in their hands, during an attack can be noticed. Among the soldiers there is a flag with an eagle mounted on top of it, a specific iconographic element of interwar Romania and after 1989, but removed during the Communist era. Hence the assault soldiers and their flag are forces that fought the Communist regime and caused its disintegration. The emphasis is on strength, on reaction and force action. Anti-communists are rather depicted as warriors with weapons in hand, as heroes, and not as martyrs. One finds the same image in the case of memorials erected in places where there were armed clashes between partisans in the mountains and the *Securitate* forces (see Dumitrescu, C.T., 2004). It is important that in the case of this book, similar to the others, the fight is not just about the past, the Communist period, but also about the present and the future. This is not shown on the cover image, but in the material trace following the publication of the book, namely the dedication written by the author in a blue ballpoint pen: “20.05.08. / Mr [...] and [...] / With great admiration for the battling against the killer known as Communism”. The dedication leads us to understand that the fight has not ended with the collapse of the Communist regime in 1989, but it continues today, it is relevant today.

Three of the analyzed book samples have vegetal motifs and birds (Buracu, 2008) (**fig. 88**) or abstract motifs on their covers (Măgirescu, 1994; Voinea, no year) (**fig. 89**).

Some of the above volumes were republished in different editions. For example, Dumitru Gheorghe Bordeianu’s 1995 book was republished by another publisher (Scara) in 2001, with two different covers; images change, but they all refer to the Christian faith: devils with spears and bows and arrows against Christ on the cross and, respectively, the icon of Christ God. In four other cases, the change is significant. Dan Lucinescu’s book was first published in 1997 (by Fides Publishing House) without any picture on the cover, and in 2008 was reprinted twice, by the same publisher (Siaj), having on the cover the image of an icon with Christ on the cross, the only difference between the two editions being that one image is smaller, while the other extends over the entire cover (**fig. 90**). Neculai Popa’s work in 2009 (published by Vremea) has on its cover a reproduction of a prison cell picture; it was republished in 2009 by a different publisher (Axa Botoșani), this time with a picture of a cross-shaped monument on the cover. Aristide Ionescu’s 1992 book, the only one evoking an image of the anti-communist fighters’ heroism on its cover reached its fourth edition in 2010, under the same publisher (Zodia Fecioarei); this time, though, the picture on the cover is one of the Pitești memorial monument. Mihai Buracu’s 2008 book cover

decorated with vegetal motifs and birds (printed by Limes) was replaced, in the enlarged edition of 2012 (printed by Filos publishing house), by a photograph of the author in prison.

In terms of appearance, while there is a relative improvement of quality in time, which should be linked to the economic context in which the book appeared (compare, for instance, Aristide Ionescu's 1992 and 2010 editions, printed by the same publisher), it applies not only to works written by survivors. Some volumes, published in the same year and by the same publisher have different aspects: for example, I saw a copy of Nicolae Călinescu's 1998 book, published by Gama, which had a white and glossy cover, while another copy had a grey and dull cover; unlike the latter, the former edition also had a picture on the fourth cover. Sometimes, as in the case of Gheorghe Andreica's book (2000a), the appearance of the sheets is different: some are white while others look more yellowish.

The books have been printed by a variety of publishers, most of them least known ones. Many of the books with Christian symbols on the covers have been republished by editors with a Christian Orthodox profile (Bordeianu, 1995, republished in 2001 by Scara; Maxim, 2002; Ianolide, 2006; Popescu, 2007). Some of these editions were worked upon by the Diaconești Monastery, which created a special series dedicated to the testimonies of former political prisoners under the title "Teachings of Romanian Martyrs in Prisons" (Ianolide, 2006; see also Ianolide, 2009, even if it is not about the Pitești Experiment). The Christian symbols are not used only by publishers with a Christian Orthodox profile, as many of the books have been republished by editors with non-religious profiles (e.g. Bordeianu, 1995; Vișovan, 2006; Lucinescu, 2008).

To all these books I have added the papers presented at the annual symposium *The Pitești Experiment – Re-education Through Torture*, organized by the "Memoria" Foundation – The Argeș Branch, at Pitești since 2000; as all of the volumes have the same image on the cover they have been regarded as one (e.g. Popa, I., 2009) (**fig. 91**). Although these books have not been published by the former political prisoners, I have included them with the memorial literature due to the fact that the "soul" of the symposium and material publishing were the survivors of the Experiment, particularly Aristide Ionescu, a member of the Foundation. The image on the cover shows the prison exterior and scenes from inside the prison (a prisoner's suicide; a dead body dragged out of a cell), people in striped uniforms, guards in blue *Securitate* uniforms, all with distorted faces, and Stalin's figure reigning upon them. This is a historical micro-text image where we see the prison, the "authors" of the Experiment (Stalin, guards, *Securitate* officers), *Securitate* collaborators (a prisoner who takes notes from a blue

uniformed figure), victims (prisoners in striped uniforms), the state the victims are in (killed or committing suicide).

Taking into account what has been said so far, we realize that the view on the “Experiment survivors’ community” is not a unified, homogeneous one: to many, the experience of the “re-education” through torture can only be understood in mystical terms, as a confrontation between good and evil; others, at a certain point, interpret the events as a tangible, heroic fight; there are some who emphasize either the physical or mental dimension of torture; and others who give prominence to the infernal, insurmountable nature of the experience; to most, the crucial priority is learning the (historical) truth about what happened. Dominant is the first perspective.

For a better contextualization of the books written by the survivors, I have considered 14 volumes signed by historians, referring, totally or partially, to the Pitești Experiment. Thirteen of them have been printed by Polirom (Cesereanu, 2006; Mureșan, 2007; 2010; Budeancă, 2007; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012; Lăcătușu and Mureșan, 2009; Stănescu, M., 2010a; 2010b; 2012), ten of which have been published under the auspices of the Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile. Humanitas Publishing House printed the presidential commission’s report on the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania (Tismăneanu *et al.*, 2007). All the books have had good graphics, and are paperback; the only one published in hardcover is the presidential commission’s report on the Analysis of Communist Dictatorship in Romania. Both Polirom and Humanitas are “mainstream” publishing houses. Interestingly, none of the former Pitești political prisoners’ work has been published by such important publishing houses.

Eleven books published by Polirom have on their covers images or symbols of the concentration camp like system: a barred prison cell window (Budeancă, 2007) (**fig. 92**), a prison corridor with cells (Budeancă, 2008; 2012; Lăcătușu and Mureșan, 2009); a barbed wire prison wall (Budeancă, 2009); inside of a prison cell (Budeancă, 2010); a prison hallway (Budeancă, 2011); a red hand as stained with blood with a logo of a detention place of macabre notoriety in it – Fort 13 Jilava (Cesereanu, 2006); a drawing suggesting a panoptic place (Stănescu, M., 2010a; 2010b; 2012) (**fig. 93**). The twelfth book is somewhat special: its covers depict grotesque human figures, filled by darkness and seemingly consumed by flames; the central figure seems to be screaming a silent scream translated into inferno, suffering and despair (Mureșan, 2007). This image, though, is replaced in the second edition by a human figure whose fists are only seen holding the bars (Mureșan, 2010) (**fig. 94**). The presidential commission’s report, printed by Humanitas, has no images on the cover, maybe because the publisher

wanted to give it a “sober”, “scientific”, and “neutral” aspect (see Tismăneanu *et al.*, 2007).

From the perspective of the images there is a series of elements common both to the books written by survivors and to those signed by historians: images, symbols of concentration camp like universe; title “translation” into images; the Pitești Experiment associated with the inferno. However, the main characteristic of the history volumes is given by the dominance of symbols of the prison environment. This dominance is suggestive through the way in which the historians’ works relate to those who went through the Pitești Experiment; to the milieus in which the historical accounts are produced, it is only the “prison experience” of the survivors that matters. These experiences are strictly “nailed” to the past, judging by the images that point to socio-political contexts no longer to be found at present. On the other hand, part of the survivors wishes their experiences to become “spiritual teachings” for the new generations, a “document for the new world” hoped for in the future, not only “a guide through hell” of the dark chapter that the Pitești Experiment was. Against the message of the former victims, the mainstream publishers place their experiences in a chronological ghetto, suggesting that they are more interested in understanding the events, than in grasping how these events have influenced the survivors, their world and how they see themselves. Most of the images on the books signed by historians are part of the same typological category, are unvaried. The diversity of the survivors’ “community” is reduced to a single image: a victim of the Communist concentration camp-like system. Similar to the attitude of the managers and employees of the private construction companies which, after 1990, shared the building of the former prison, I do not think that this reflects a deliberate attitude. Unfortunately, it is this particular type of attitude that prevents us from using all that the Pitești Experiment survivors experienced as a source of critical reflection on the present.

The story of a special book

In September 2009 I visited Marcel Petrișor, a former political prisoner, who gave me three books. Two of them he had written himself and he wrote a dedication on both, but when it came to the third one he told me he would not write anything on it as it was not his book (fig. 95). The statement seemed strange, but I didn’t pay attention to it at the time. After I had read the third book I gave it away as a present. Later on, thinking about the book a lot, being impressed by the sensitivity of the texts I decided to buy it, so I

went to a bookshop, where I had seen it before; I could not find it so I asked one of the clerks "Excuse me, I'm looking for Constantin Oprea's book, but I can't find it, can you please help me with it?" The question sounded strange. The helpful clerk showed me the book, and I gladly bought it. Later on, the strange feeling I had when I asked about the book got me thinking "How come I have this strange undefined feeling?"

Constantin Oprea is a book author in the true sense of the word (Oprea, 2009). His name is on the first cover, under it the book title, on the second cover is his picture, and also an ISBN. The book is for sale and can be found in bookshops. But there was no way Constantin Oprea could have published this book. He was one of the most severely tortured prisoners during the "re-education"; he was involved in both trials, then locked up, together with others, in extermination rooms in the Jilava prison, where he eventually died of tuberculosis in 1958, at the age of 37. The introduction and the editor's note state that the book is a collection of poems composed by Constantin Oprea, many of which are of a philosophical nature (he had studied philosophy), and all of them were memorized by two of his cell mates. The picture of the two is also shown on the second cover, under the author's picture, and smaller. The only available information about Constantin Oprea is that given by other political prisoners who either had direct contact with him in the same political organizations, or met him while in prison, and mostly during the "re-education". He himself did not leave anything written behind; it is not even known where he was buried. The same as Constantin Oprea, many of those who went through the Experiment either died during the "re-education", or in subsequent detention centres, lying to this day in unknown graves, and without a cross over their heads; others survived but have never written anything about their lives. The names of some appear with longer or shorter biographies through the pages of memoir books and the documents of the "re-education" trials. Other names remain unknown. In the published books the presence of these anonyms is marked by the words "...and others" (e.g. Merișca, 1997), a fact also noted by Zoe Petre in her analysis of political funeral rites of Communist Romania:

"The principle of class struggle manifests itself in all its horror if we consider the commination that the nomenclature bestows upon its enemies: an unknown death, anonymous bodies with ripped off clothes and identity, thrown into a common grave, quickly covered up as well - this whole desecrating counter-ritual, through which the class enemy is consciously denied the human condition itself, and is doomed to die, literally, like a dog, is the defining antithesis, and the true complementary opposite of political funerals. On the one hand competing versions of heroism and immortality; on the other - the sacrilege of a faceless death,

like an abyss of complete destruction: the funeral ceremony devised by the communism is deeply rooted in this antithesis, the same way the whole system is actually rooted in repression and death." (Petre, 1998: 284).

However, the fact that Constantin Oprea's poems were published proves that despite the trace removal policy of a repressive system, there are always material traces, fragments that remain to evoke the memory of those exterminated. Also to be noted is the fact that the two cell mates of Constantin Oprea from Jilava, through publishing the book basically turn him into an author in 2009; he becomes our contemporary. The socio-political context in which the poems have been created contributes to a sensitive understanding of the author, but the book speaks to nowadays people. It is not a reference to the Communist era, it is not a memoir, and it is not a collection of poems describing the political detention universe. These poems express a philosophical perspective that transcends the chronological segment Constantin Oprea lived in. This can be noticed starting with the title, which has no words bearing a chronological load: *Books of the Spirit and Other Poems*. Still, on the first cover there are two rows of barbed wire, a symbol of jail and isolation, and between them the series' title is written – "poetry of Communist prisons". However, the focus is not on the symbol, but on Don Quixote's figure riding a horse. Constantin Oprea is thus associated to a modern Don Quixote, a contemporary one. My perspective on the message is that the experiences of those detained in Communist prisons, their life values are still relevant today. Constantin Oprea, and others like him, opposed Communism, despite the fact that many considered their attitude as tilting the windmills. The book urges the reader to continue the fight today, in the name of the same values that have animated Constantin Oprea, no matter how "futile" or "obsolete" it might seem. These are Christian values, a reason why the book was published by a Christian publishing house. By bringing the book on the shelves Constantin Oprea resurrected from the dead, he is among us today, as young as his cover picture shows him, as young as his calling.

We may state as a conclusion that from the perspective of some of the Pitești Experiment's victims their attitude was not determined by special socio-political factors, it cannot be accounted for as only anti-communist feeling; it is a part of their life philosophy, which acquires new dimensions through their experiences in the Communist jails. Therefore any type of separation between the past and the present is an artificial one. To take into account only the prison experience of these people, ignoring what they have to say about the contemporary world, is as if they continued to be locked up in the Communist jails. It is for this reason that Oprea needed to rise from the mass grave and become an author in 2009.

Excursus

Material traces: a photograph

Having a unique sensitivity towards places with a rich history, the French visual artist of Romanian origin, Elena Costelian of Strasbourg, is known for her evoking creations, among which there is a photo/video project-installation entitled *Pitești, Chambre 4 Hôpital* (according to the presentation brochure). Among the pages dedicated to the presentation of this project, one can find a photograph taken by Elena Costelian's father, Nicolae Costelian, in 1983, which depicts the former prison of Pitești (**fig. 96**). At that time, the whole family lived in the vicinity of the former penitentiary, in a tall communist block of flats. From its upper floors, one could see the entire building. The photograph was taken from the window of the family's apartment with a sentiment of fear, which explains the deliberate imperfect framing of the camera lens, done so to justify, in case one needed to, that the photograph had been taken by mistake. The family emigrates, and with them, the photo arrives to France. The years pass, and the photo leaves the intimate atmosphere of the family's personal archive, to be included in an artistic project dedicated to the wide audience. In view of this new "biographical" stage of the photograph, the father's gesture, to photograph the former political prison of Pitești, is recalled and described in the presentation brochure as an act of resistance.

The photograph has a depth which transcends the moment of its capture. Similar to a famous painting by René Magritte portraying a pipe, with an underlying caption explaining that "this is not a pipe", the same can be said about the image in the photograph in question: that it is not that of the Pitești prison. And for good reason, considering the date in which it was taken; the photo being in fact that of the communist construction trust building and not the prison, which had been closed since 1977. In the picture, the building's former purpose is indicated by the physical evidence characteristic of a prison, which appears in the landscape of the communist construction trust headquarters, such as, for example, the inner wall. In spite of everything else, there is no element to suggest that the former prison was a political one. The fear with which the photograph was taken however, indicates that, for the photographer, there was something there beyond the surface of the image represented, something impossible to capture by a regular observer – for whom, the building immortalized was a

simple construction trust and/or a former prison that did not stand out in any way, as far as the outward appearance was concerned.

In fact, the photo's "birth certificate" is connected to the name of a different person, also from the city of Pitești, who does not appear in the project's brochure – Romulus ("Romică") Proistosescu, a former Legionary and political detainee who survived the Pitești Experiment. Romulus Proistosescu was not a political leader and his name has no connection to any particular events or happenings. Until the moment of his death, he wrote nothing about the suffering he had experienced – he left no record or manuscript whatsoever. Furthermore, in the literature of memoirs, one can find very few, however very dramatic references to the torment he underwent in the process of "being re-educated" through torture and about his life after that:

"PROISTORESCU (or PROISTOSESU), Romulus (Romică), son of a judge from Pitești, a student at the Faculty of Polytechnics in Bucharest, was arrested in 1948 and sentenced to forced labour. He was detained at Jilava and Pitești, where he was subjected to the tortures of "re-education", being repeatedly beaten by Eugen Țurcanu, Constantin Juberian and so on. At a certain point, he was treated with an even greater brutality, being suspected of having corresponded through signs with his sister, who was regularly passing by the prison of Pitești. In 1950, after such a beating, he was made to clean the cement floor in the basement room number 3. While he was cleaning, with towels, headpieces and socks, Proistorescu was being repeatedly hit with a club. Another detainee, Neculai Popa, who had also been forced to clean the cement behind Proistorescu, was cleaning nothing else but the man's blood, his head being broken and leaving traces of blood behind (cf. Neculai Popa, *Coborârea în iad*, Ed. Vremea, București, 1999, pp. 78-79)." (Ionițoiu, 2006: 468-469)

"After enduring this beating, all of us were made to clean the floor. The cement was full of blood and scattered objects. Each of us took something in our hands, a towel, a headpiece, a sock, or whatever we could find and, after being arranged in rows in a squatting position, they forced us to walk whilst rubbing the cement between the two bunks. All the while we were scrubbing the cement, we were not allowed to touch it with our knees, and the forward motion had to be done in 'frog-like' leaps.

The re-educated sat in rows at the end of the bunks and hit us with their boots or with clubs when we passed before them. The cement, instead of drying, was getting even more wet due to the sweat, which was falling from our foreheads. [...]

In front of me, Romică Proistosescu, from Pitești, was scrubbing away at the cement. He was leaving behind a trace of blood, coming from his head, which I was constantly wiping.

Realizing that I was polishing the cement with human blood, at that moment, I had a psychotic break; I started laughing, saying to myself: 'You wanted the Guard, you found the Guard! Scrub away, boy!' as I was laughing to myself." (Popa, N., 2009: 86-87)

"Freshly out of prison, I felt it to be my duty to inform the families of those left behind in the darkness of the prison. I did so through letters in the mail. At Pitești, there lived a judge's son's parents and sister. The son's name was Romică Pristorescu. I informed them that I had last seen him in the Gherla prison, an announcement which I had made by means of letters posted straight to their post boxes, whilst working with gloves for fear of leaving fingerprints. The excess of caution was however not in vain since, as I later found out, his sister had been forced through threats to collaborate with the Romanian secret police [*Securitate*] before 1989), which she did in Pitești, where she was allowed to see her brother in the visiting area a few times, provided she try to convince him to cooperate with the *Securitate* from within the prison. I do not know whether he also accepted to cooperate, what I do know is that, after 1964, when he was released, I met him dozens of times in Pitești and I noticed that he was behaving like a buck cornered by the wolves. He kept looking left and right when he met me, avoiding any subject and trying to brush me off as fast as he could. The last time I met him was when he had just submitted his pension file. It was then he spent more time talking to me, confessing a few of his plans for the future. The only thing he desired was to retire, to live in a house with a garden and to daily be able to walk to his mail box and retrieve his newspaper; not to hear nor see anyone. You could see how much fear had taken hold of him. He was, perhaps, also tormented by the guilt he felt when claiming that he was placidly waiting for his death as the only means of finding peace. You could tell that the man before you was a human wreck. He was but the remains of a man subjected to torture. He had become exactly what Țurcanu had said: 'I'll make wrecks out of you'." (Ionescu, 1992: 58)

Many more people that have suffered the tortures of "re-education" and, whom we know little or close to nothing of, had the same destiny as Romulus Proistosescu. Their turmoil and their inner suffering may have haunted them their entire life. Their story differs from that of those who have written their memoirs, since a written story indicates a certain detachment from the past and openness towards the readers and towards a new life. Whereas a story one refuses to tell, is the sign of an imprisonment in the memories of the past, a sign of permanent suffering and of isolation. At the moment of commemorating, their voice being mute, one can only hear the voices of those who speak about the returning to normality, inner healing and the victory of good over evil. About the rest of them, all one can do is read between the lines.

However, due to the words uttered in secrecy by Romulus Proistosescu, relative of the Costelian family, the former Pitești jail has gained the aura for which it has been photographed. Without the story of Romulus Proistosescu, this photograph would not have existed. The photograph-object, alongside its “biography”, unifies the recollections of more than one generation and ties in a symbolic manner the places situated at a great distance from each other. On the grounds of its historical past, the photograph-object becomes an identity constituent in France. Once included as an image of the artistic project *Pitești, Chambre 4 Hôpital*, the memories it evokes reach a wide audience. Thus, the voice of Romulus Proistosescu is finally heard. Seen from this perspective, the photograph is a physical evidence of the tragic experiences suffered by Romulus Proistosescu and a proof of the fact that, even when subjected to a total annihilation, anyone’s life will leave traces behind, no matter how scarce. Even if we don’t see signs such as these, this does not mean that they do not exist, it only proves that we didn’t know how to listen or see.

Chapter 5

Conclusions and perspectives

In *Popol Vuh: the Mayan Book on the Dawn of Life* an apocalyptic scene is described, the end of a world, where objects cease to have their usual role; they start talking and make it clear that people will learn about their power. Water jugs, tortilla baking trays, dishes, cooking pots, stone grinders, fire stones start attacking people, smashing their faces, grinding their flesh; there's nothing left of the human being, they are grinded to dust and thrown away (*Popol Vuh*, 2000: 61-62). I mentioned this scene to highlight, once more, the effect that "changing" the nature of objects can have. During the Pitești Experiment canteens and spoons modify their function in a horrific way; monstrous copies take the place of religious objects during black masses, broomsticks and belts become daily torture instruments, establishing a terrifying "normality" without any other reference point but itself. The action on already incorporated "domestic" objects as well as the incorporation, under physical and mental torturing, of "foreign" objects help to create an apocalyptic atmosphere, destroying the victims' opposition and transforming their subjectivity. All objects were agents of terror. A survivor of the "re-education" said that in order to understand the Pitești Experiment one "must have an apocalyptic sensitivity" (Calciu, 2007: 87). Indeed, when the objects returned to their "place", to their domestic function, a world had come to an end:

"Wednesday, December 6, 1950 was my last day of a normal life, and the first day of a life turned upside down. Nothing will be the same as before: not the people, not work, not love, not even me, who as a mangled corpse will have to carry myself on the streets, among people suffering of the same ailment of the spirit." (Ioniță, 2008: 37-38)

Other items, however, such as religious objects, helped those who once had to deal with "re-education", mediated between them and their families,

between them and God, and kept the memory of what had happened alive. After 1989, their role was taken over and transformed by the memorial monuments.

Through the memorials two different collective identity paradigms are set to confront in the Romanian public space: one based on Christian values, promoted by the former political prisoners, and the other based on "democratic"/"European" secular values (despite the presence of possible religious symbols) promoted by the state institutions and the Civic Academy Foundation. In the case of the former political prisoners it can be argued that it is a long term memory policy that we are dealing with, built on several sequences corresponding to a certain material culture category: miniature religious objects - memorial monuments - monasteries/churches. These sequences are continuous, with no syncopation, as they all draw on the Christian faith. On the other hand, the official memory policy is the expression of the latest dominant ideology: the anti-communism. The experiences of the victims of the Communist regime are engulfed by this dominant ideology and manipulated against the wishes of those who lived them. The official memory policy operates like a "fracture" between the Communist era and that following 1989; it capitalizes on the present, inscribing it under "democracy" and "freedom", in total opposition with the Communist past, equaled to repression and totalitarianism. The present is legitimized through, for instance, the monument erected in the Revolution Square in Bucharest to honour the memory of the revolution heroes fallen in December 1989 (this also being considered as the founding act of Romania's return to democracy and its "European family"), or the monument erected in Herastrău Park in Bucharest and dedicated to the founders of the European Community. When mentioning the Romanian Communism especially, terror, repression and its victims are retained. While former "established" political prisons are turned into memorial museums dedicated to the repression and resistance in Communist Romania (as in the case of the Sighet Museum), the former political prison in Doftana, where Communist political prisoners were held in the interwar period, and a symbol memorial museum of the Communist propaganda (with groups of pupils coming here for their pioneer oath), is left to decay. The official political memory prefers a heroic vision to a reflexive one. This also explains the desire to destroy some Communist monuments that are believed to be useless to the building of such narrative; an example is the monument from Carol Park in Bucharest dedicated to Communist party illegalists. From this point of view the Pitești prison, privatized and modified, is more relevant than the former political prisons kept "intact" and converted or on the way to being converted into memorial museums, since, by contrast with the promoted anti-communist discourse, it indicates

continuity and not a break from the past. As the objects and the transformations made in different periods demonstrate, the former prison is a palimpsest where the present and the past actually coexist. By operating with the “fracture” to delineate the Communist past and the post-communist period the official memory policy artificially separates the present not only from everything that characterized the Communist era, but also from the values that animated and continue to animate the former political prisoners. In the context of this confrontation, honouring the “new martyrs” becomes not only a form of remembrance/commemoration but one of living the Christian values for which many of the political prisoners have suffered and died.

The differences between the “re-education” survivors’ perspective and the official one are also confirmed by a comparative analysis between the images on the covers of memoirs and the books signed by historians; according to their monotonous images, all bearing the symbols of the concentration-like system, the latter only acknowledge the importance of the experiences related to the time spent by the Pitești Experiment survivors in the political jails, possibly until the fall of the Communist regime, but not those related to the post-communist period. This choice is identical in spirit with the selection process of monuments considered “worth” being conserved by the official policy.

An ethical memory of the repression and resistance in Communist Romania should be democratic, it should represent all victim categories, regardless of their political beliefs, religion or ethnicity; it should not label all former political prisoners only as “victims”, but it should mention the reasons why those people suffered, their religion, their political ideals, *etc.* An example, which I personally find disturbing, is the Sighet Museum where the religious objects manufactured by Legionary victims were completely taken out of context, thus areas of deep meaning which these objects belong to, and whole episodes in the life of those who had made them were left out just because they both were “uncomfortable” for the dominant ideology after 1989. Consequently, memorial museums should present their exhibits with all their significances and roles they have played in the eyes of those who made or received them.

I consider a biographical approach to be essential. It is important that, except for a stream of information needed to contextualize (*e.g.* a short history of the “re-education”), the displays be not didactic and present historical meta-narratives – as a rule susceptible of being turned into an ideology. The universe of a prison cell can be evoked through the reconstruction of rooms and cells. Without overlooking the tortures which occurred in those rooms and cells, the dominant theme must not become that of the horrors of the place, because this would lead not only to the

perpetuation of a memory and logic of evil (monk Moise, pers. com., Bucharest, 2012), but also to the risk of turning the exhibition into an attraction for the lovers of atrocities. The exhibitions must focus on the stories of people, objects and imprisonment spaces, all of them being closely related. From a biographical point of view, although none of the reasons for which any of the men/women suffered has been ignored, what matters most is the flesh and blood person, and not his/her membership to a certain political group (“Legionaries”, “partisans”, *etc.*), legal group (“illegal border crossers”, “lot X”), social group (“intellectuals”, “peasants”, *etc.*), ethnic (“Romanians”, “Hungarians”, *etc.*) or religious group (“Christians”, “Muslims”, *etc.*); such categories as the above are at a risk of discriminately valorizing the sufferings of some political detainees to the detriment of others. The biographical approach proposes life stories brought to life, whose diversity and abundance of information would thus invite one to meditation, critical analysis and contemplation. The biographical method is intended to oppose any attempt at manipulating the information related to the suffering of former political detainees from a historical and political point of view. In other words, I share Orhan Pamuk’s views as expressed in his “Modest manifesto for museums” (Pamuk, 2012: 54-57) and synthesized in the following table:

WE HAVE	WE NEED
Epics	Novels
Representation	Expression
Monuments	Homes
Histories	Stories
Nations	Persons
Groups and teams	Individuals
Large and expensive	Small and cheap

Table 3. Comparison between the actual museums and the museums one would need according to Orhan Pamuk’s vision (2012: 57).

Finally, a memorial museum set up in a former prison must include a space dedicated to religious service and commemoration/remembrance of those who have died in the respective prison and in other similar centres.

An archaeology of the material memory of repression and resistance in Communist Romania should take into account a variety of topics among which I would like to mention the following:

- Mass graves: given the “poverty” in the number of objects associated to corpses or their burial together with those “marginalized” by society, as in Sighet, at least two things are required – to draw up a theory of marginality, and to draw up a research methodology accordingly.
- Comparative research from a phenomenological perspective (*e.g.* Tilley, 2008) of more concentration camp-like centres: political prisons, mine galleries, forced labour colonies.
- Landscapes around the concentration camp-like areas, as for example water and reed stretches around the former forced labour colony from Periprava or desert plains in Bărağan where entire communities were deported.
- An archaeological approach to the climate in which prisoners of forced labour camps, or villages for the deported had to live.
- Changes over time of the former detention centres.
- A comparative analysis of objects made in prisons by female or male inmates; it is possible to find, beside resemblances (*e.g.* religious objects), important differences as well: for example a category of objects manufactured only in women’s jails includes outfits for children.
- The life outside detention of objects manufactured in the political prisons.
- Material forms of the presence of absent people (*i.e.* imprisoned; anonymously buried).
- The technological chain of manufacturing some objects, for example a motorbike made by the political prisoners in the Aiud prison, or stationary products made of reed, picked in winter by the political prisoners from the Periprava forced labour colony.
- “Natural objects” such as mine flowers, or the vegetation in the “green spaces” within the precincts of the prison (*e.g.* inner yards): for example, there are former political prisoners who mention the fascinating effect mine flowers had on them while working underground (Goga, 1995: 60-61), or how meaningful it was to pick a flower from the prison yard and put it on the chest of a deceased cellmate (Petrișor, 2011: 382).
- Changes over time of monuments and memorials.
- An analysis of the monuments and memorials erected by the Romanian diaspora (*e.g.* the crosses at Banneaux in Belgium).
- The agency of the material culture associated with the honouring of the “new martyrs”, more precisely its social and political effects.
- A comparative analysis of the materiality associated with political repression under various dictatorial regimes: for example, unlike the

Pitești Experiment, in Franco's Spain some of the monasteries were used as detention centres and religion (*i.e.* Roman-Catholicism) was used to "re-educate" the political prisoners (González-Ruibal, 2011).

- An archaeological analysis of the origins of the modern punishment system in Romania.
- Not lastly, the elements of material culture included in this text should be, in my opinion, revisited with a view to uncovering new roles and meanings.

For a better understanding of the finer nuances of Communism in general, the archaeological analyses should include blocks of flats, monumental architecture, cemeteries, industrial landscapes, "natural" landscapes transformed through clearing or drainage, collective farms, garbage dumps, *etc.* The only examples available to me so far are an analysis of the Communist elite funeral practices (Petre, 1998), and an interpretative approach to material waste in the 1980s somewhere in Bucharest (Oanță-Marghitu, 2011-2012). All these are the living proof of a social engineering project, with deep consequences in the Romanian society to this day.

Also, the message of this text is that archaeologists should not hide behind the comfort and illusion in the apparent safety of the ancient past, they need to become involved in the research of the recent past materiality, a difficult undertaking in a context in which problems are of a nature that drives to impassioned reactions, with different underlying experiences, trajectories and interests.

I would also like to add, that in the end, an archaeology of the Communist era is an archaeology of modernity, and therefore, for a symmetrical understanding, I consider that an archaeology of the capitalist society following 1989 is equally necessary.

Anexe / Appendices

1

Cărți în engleză, franceză și germană referitoare la Experimentul Pitești

Books in English, French and German referring to the Pitești Experiment

Bacu, D. (1971), *The Anti-Humans: Student Re-education in Romanian Prisons*, Englewood, Colorado, Soldiers of the Cross.

Boldur-Lătescu, Gh. (2005), *The Communist Genocide in Romania*, Hauppauge, New York, Nova Science Publishers.

Dumitrescu, G. (1997), *L'Holocauste des âmes. Relations inopportune d'une crime contre l'humanité*, Paris, Librairie Roumaine Antitotalitaire.

Goma, P. (1981), *Les Chiens de mort*, Paris, Hachette.

Goma, P. (1983), *Die rote Messe*, Köln, Thule.

Ierunca, V. (1996), *Pitești, laboratoire concentrationnaire*, Paris, Michalon.

Moise, monk (2009), *The Saint of the Prisons*, Sibiu, Editura Agnos.

Talaban, I. (2000), *Terreur communiste et résistance culturelle: Les Arracheurs de masques*, Paris, Presses Universitaires de France.

2

Filme documentare / Documentary films

Demascarea (2011), *Demascarea*, film documentar de Nicolae Mărgineanu, DVD, București, Konrad Adenauer Stiftung, Institutul de Investigare a Comunismului și Memoria Exilului Românesc și Fundația Creștină „Părintele Arsenie Boca”.

Lupta (2009), *Lupta și jertfa lui Dan Lucinescu*, DVD, Repere spirituale românești – Seria Eroii, București, Fundația Creștină „Părintele Arsenie Boca”.

Memorialul durerii (1991-2006), *Memorialul durerii. O istorie care nu se învață la școală*, film documentar realizat de Lucia Hossu Longin, Disc 3-*Experimentul Pitești*, București, TVR Media și Humanitas multimedia.

Noaptea pătimirilor (1998), *Noaptea pătimirilor*, film documentar realizat de Radu Dinu; Episodul I – „*Reeducarea*” de la Pitești; Episodul IX – *Valeriu Gafencu, „sfântul închisorilor”*, Tv România Internațional.

3

Site-uri web/ Web-sites

<http://www.memorialsighet.ro/>

<http://www.fenomenulpitesti.ro/>

Referințe bibliografice / References

Andreica, Gh. (ed.) (2000a), *Mărturii... Mărturii... Din iadul temnițelor comuniste*, București, Editura 2000.

Andreica, Gh. (2000b), „Mărturia lui Tache Rodas privitor la închisoarea Pitești”, în Gh. Andreica (ed.), *Mărturii... Mărturii... Din iadul temnițelor comuniste*, București, Editura 2000: 71-92.

Andronescu, D. (2009), *Reeducarea de la Aiud: peisaj lăuntric*, București, Editura Christiana.

Anthopoulos, D. Arhimandrit (2009), „Povestește ce a făcut Sfântul pentru tine...”. *Viața și minunile Sfântului Luca Doctorul, Arhiepiscopul Simferopolului*, Iași, Editura Doxologia.

Antonopoulos, N. Arhimandritul (fără an), *Sfântul Arhiepiscop Luca (1877-1961). Chirurgul fără de arginți*, Galați, Editura Biserica Ortodoxă și Editura Egumenița.

Antonopoulos, N. arhimandrit (2012), *Sfântul Luca al Crimeii: minunile contemporane*, București, Sophia.

Augustin, ieromonah (2008), „Când oasele vorbesc. Minuni ale sfinților martiri din Aiud”, *Atitudini. Revistă de gândire și trăire românească* 3: 20-23.

Benovska-Sabkova, M. (2008), *Martyrs and Heroes: The Politics of Memory in the Context of Russian Post-Soviet Religious Revival*, Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, No. 108, Halle/Saale, Max Planck Institute for Social Anthropology.

Bordeianu, D.Gh. (1995), *Mărturisiri din mlaștina disperării (Cele văzute, trăite și suferite la Pitești și Gherla)*, vol. I – Pitești, București, Gama.

Brăescu, B. (2014), *Gherla între închisoare și cimitir – ansamblu pentru documentarea și comemorarea represiunii comuniste*, lucrare de diplomă în cadrul Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București.

Buchli, V. and Lucas, G. (2001), “The absent present. Archaeologies of the contemporary past”, in V. Buchli and G. Lucas (eds.), *Archaeologies of the Contemporary Past*, London – New York, Routledge: 3-18.

Budeancă, C. (coord.) (2007), *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. 1, Iași, Polirom.

Budeancă, C. (coord.) (2008), *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. 2, Iași, Polirom.

Budeancă, C. (coord.) (2009), *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. 3, Iași, Polirom.

Budeancă, C. (coord.) (2010), *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. 4, Iași, Polirom.

Budeancă, C. (coord.) (2011), *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. 5, Iași, Polirom.

Budeancă, C. (coord.) (2012), *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. 6, Iași, Polirom.

Buracu, M. (2008), *Tăblițele de săpun de la Itșet-ip*, Cluj-Napoca, Editura Limes.

Buracu, M. (2012), *Eu sunt scribul...: amintiri și poezii din închisoare*, Mioveni, Filos.

Buruiană, C. (2005), „«Reeducarea» ca descărcare de sens a lumii”, *Rost* 28: <http://www.rostonline.org/rost/iun2005/reeducarea.shtml> (accesat: 28 mai 2008)

Calciu, Gh. (1991), „Prefață”, în D. Bacu, *Pitești. La Buchenwald se murea mai ușor*, București, Editura Atlantida: 9-15.

Calciu, Gh. (2007), *Mărturisorul prigonit – predici, eseuri și meditații religioase*, Piatra Neamț, Crigarux.

Călinescu, N. (1994), *Preambul pentru camera de tortură*, Timișoara, Editura Marineasa.

Călinescu, N. (1998), *Sisteme și procese de brainwashing în România comunistă*, București, Editura Gama.

Cesereanu, R. (coord.) (2006), *Comunism și represiune în România: istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Polirom.

Chirilă, P. (2010), „Definirea noțiunii de martir”, în I. Bădescu, P. Chirilă și A. Bândoiu, *Principiile cercetării martirologice*, București, Editura Christiana: 143-147.

Ciobanu, I. (2003), *A trăit și a murit ca un sfânt! Antologie de texte dedicate Mons. Vladimir Ghika 1873-1954*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București.

Ciuceanu, R. (2011), *Frumoase zile de tinerețe... Dramă istorică*, București.

Cîrstea, R.P. și Stan, M. (2009), „Monumente «uite»: penitenciarul Pitești – locul reeducării prin tortură”, în I. Popa (ed.), *„Experimentul Pitești” Conference Proceedings. Comunicări prezentate la simpozionul „Experimentul Pitești – reeducarea prin tortură”*. Cultura, tineretul și educația în regimurile dictatoriale comuniste, ediția a VIII-a, Pitești, 3-5 octombrie 2008, Pitești, Fundația Culturală „Memoria” – Filiala Argeș: 261-268.

Condurache, C. (2006), Corneliu Zelea Codreanu: Prezent! Imn-acatist, București, Asociația „Prezent!”.

Connerton, P. (2006), “Cultural memory”, in C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands and P. Spyer (eds.), *Handbook of Material Culture*, London – Thousand Oaks – New Delhi, Sage: 315-324.

Cordoș, S. (2008), «La grande expérimentation de la pédagogie communiste: la rééducation a Pitești», dans R. Cesereanu (coord.), *Mémoires de prison*, Caietele Echinox 15, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Echinox: 103-109.

Corlățan, M. (2010), „Episcopul catolic hâtru cu destin de martir”, *Evenimentul Zilei* nr./no. 5872, Vineri, 14 mai 2010: 11.

Davidescu, Ș.I. (2003), *Călăuză prin infern*, vol. 2, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Dragoman, Al. (2009), “Professional education and fieldwork in communist and post-communist Romania: on the ethics of responsibility in the archaeological practice”, in I. Popa (ed.), *„Experimentul Pitești” Conference Proceedings. Comunicări prezentate la simpozionul „Experimentul Pitești – reeducarea prin tortură”*. Cultura, tineretul și educația în regimurile dictatoriale comuniste, ediția a VIII-a, Pitești, 3-5 octombrie 2008, Pitești, Fundația Culturală „Memoria” – Filiala Argeș: 345-355.

Dragoman, R.-Al. și Florea, M. (2013), „Preambul la o cercetare arheologică a fostei colonii de muncă forțată din perioada comunistă de la Poarta Albă, România”, *Materiale și Cercetări Arheologice* S.N. 9: 231-242.

Dragoman, Al. and Oanță-Marghitu, S. (2006), “Archaeology in communist and post-communist Romania”, *Dacia* N.S. 50: 57-76.

Dragoman, R.-Al. și Oanță-Marghitu, S. (2013), *Arheologie și politică în România*, Bibliotheca Marmatia 4, Baia Mare, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Editura EUROTIP.

Dragoman, R.-Al. and Oanță-Marghitu, S. (2014), “A Comment on the *Contemporary Archaeology Programme, Romania*”, *Marmatia*: in print.

Dragoman, Al., Oanță-Marghitu, S., Palincaș, N. și Vasilescu, T. (2012), „Raport arheologic privind exhumarea episcopului greco-catolic Vasile

Aftenie (1899-1950), Cimitirul Bellu catolic, București”, în PS M. Frățilă (ed.), *Episcopul greco-catolic Vasile Aftenie (1899-1950), 60 de ani de la trecerea în eternitate. Rapoartele asupra deshumării osemintelor sale*, Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg.

Dragoș, C. (2009), *Dincolo de moarte. Sfinte moaște, mumii, trupuri blestemate*, Galați, Editura Egumenița.

Drazin, A. (2005), “Architecture without architects: building home and state in Romania”, *Home Cultures* 2(2): 195-220.

Dumitrescu, C.T. (2004), *Album Memorial. Monumente închinat jertfei, suferinței și luptei împotriva comunismului*, Ediția a II-a, București, Editura Ziua.

Dumitrescu, G. (1978), *Demascarea*, <http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/pitesti/demascare/default.asp.htm> (accesat: 12 mai 2008).

Ernu, V., Rogozanu, C., Șiulea, C. și Țichindeleanu, O. (2008), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu*, Chișinău, Cartier.

Felea, I.V. (2009a), „Autobiografie”, în *Atitudini. Revistă de gândire și trăire românească* 8: 8-11.

Felea, I.V. (2009b), „Pagini din jurnalul Părintelui Ilarion Felea. Anul 1937”, *Atitudini. Revistă de gândire și trăire românească* 8: 12-13.

Funari, P.P.A., Zarankin, A. and Salerno, M. (eds.) (2009), *Memories from Darkness. Archaeology of Repression and Resistance in Latin America*, Contributions to Global Historical Archaeology, New York – Dordrecht – Heidelberg – London, Springer.

Ghelasie, ieromonah (2009), *Moșul din Carpați: mistica iconică*, București, Editura Platytera.

Gheorghită, V. (1994), *ET EGO. Sărata-Pitești-Gherla-Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Timișoara, Editura Marineasa.

Goga, N. (1995), *Triunghiul morții. Amintiri din Baia-Sprie 1950-1952*, Timișoara, Editura Marineasa.

Goma, P. (1990), *Patimile după Pitești*. București, Cartea Românească.

González-Ruibal, A. (2008), “Time to destroy. An archaeology of supermodernity”, *Current Anthropology* 49(2): 247-263.

González-Ruibal, A. (2009), “Topography of terror or cultural heritage? The monuments of Franco’s Spain”, in N. Forbes, R. Page and G. Pérez

(eds.), *Europe's Deadly Century. Perspectives on 20th Century Conflict Heritage*, Swindon, English Heritage: 65-72.

González-Ruibal, A. (2011), "The archaeology of internment in Francoist Spain (1936-1952)", in A. Myers and G. Moshenska (eds.), *Archaeologies of Internment*, New York, Springer: 53-74.

Hoinic, D. (1998), „Reeducarea. Primele semnale”, *Arhivele Totalitarismului* 18(1): 180-183.

Ianolide, I. (2006), *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, București, Editura Christiana.

Ianolide, I. (2009), *Deținutul profet*, București, Editura Bonifaciu.

Icoana (2009), *Icoana noilor martiri ai pământului românesc*, Bacău, Bonifaciu.

Ierunca, V. (2007), *Fenomenul Pitești*, Ediția a III-a, București, Humanitas.

Ioan, A. și Mihali, C. (2009), *Dublu tratat de urbanologie*, Cluj, Editura Idea Design & Print.

Ionescu, A. (1992), *Dacă vine ora „H” pe cine putem conta?*, Pitești, Editura Zodia Fecioarei.

Ioniță, N. (2002), „Pitești – inversiune psihologică prin teroare”, *Memoria. Revista gândirii arestate* 40-41(3-4): 39-47.

Ioniță, N. (2008), *Psihotrauma de detenție și urmările ei: mărturia personală și științifică a unui supraviețuitor al „experimentului Pitești”*, București, Fundația Academia Civică.

Ionițoiu, C. (2006), *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, uciși. Dicționar P-Q*, vol. 8, București, Mașina de Scris.

Jarvis, H. (2002), "Mapping Cambodia's 'killing fields'", in J. Schofield, W.G. Johnson and C.M. Beck (eds.), *Matériel Culture. An Archaeology of Twentieth-Century Conflict*, London – New York, Routledge: 91-102.

Jinga, C. (2005), *Ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor. Omul și opera*, București, Editura Christiana.

Julien, M.-P. (1999), «Introduction: Des <Techniques du corps> à la synthèse corporelle: mises en objets», dans M.-P. Julien et J.-P. Warnier (ed.), *Approches de la culture matérielle. Corps à corp avec l'objet*, Paris – Montréal, L'Harmattan: 15-27.

Kola, A. (2005), *Archeologia zbrodni. Oficerowie polscy na cmentarzu ofiar NKWD w Charkowie*, Toruń, Uniwersytet Nikołaja Kopernika i Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Lăcătușu, D. și Mureșan, A. (ed.) (2009), *Casa terorii: documente privind penitenciarul Pitești (1947-1977)*, Iași, Polirom.

Longin, L.H. (2007), *Memorialul durerii. O istorie care nu se învață la școală*, București, Humanitas.

Lucinescu, D. (2008), *Jertfa (Transfigurări)*, Ediția a II-a, București, Editura Saja.

Mann, M. (2004), *Fascists*, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo, Cambridge University Press.

Mark, J. (2010), “What remains? Anti-communism, forensic archaeology, and retelling of the national past in Lithuania and Romania”, *Past and Present* 206 (supplement 5): 276-300.

Martiri (2007), *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Maxim, V. (2002), *Imn pentru crucea purtată*, Ediția a II-a, București, Editura Antim.

Măgirescu, E. (1994), *Moara dracilor: amintiri din închisoarea Pitești*, Alba Iulia – Paris, Fronde.

Merișca, C. (1997), *Tragedia Pitești. O cronică a „reeducării” din închisorile comuniste*, Iași, Institutul European.

Moise, monah (2007), *Sfântul Închisorilor: mărturii despre Valeriu Gafencu*, Alba Iulia, Reîntregirea.

Muntean, I. (1997), *La pas prin „reeducările” de la Pitești, Gherla și Aiud*, București, Editura Majadahonda.

Munteanu, I. (2007), „Felea, Ilarion”, în *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române: 230-234.

Mureșan, A. (2007), *Pitești. Cronică unei sinucideri asistate*, Iași, Polirom.

Mureșan, A. (2008), “Expressing the inexpressible”, in R. Cesereanu (coord.), *Mémoires de prison*, Caietele Echinox 15, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Echinox: 110-114.

Mureșan, A. (2009), „Acțiunea Pitești (1949-1951) – chintesența regimului comunist”, în D. Lăcătușu și A. Mureșan (ed.), *Casa terorii. Documente privind penitenciarul Pitești (1947-1977)*, Iași, Polirom.

Mureșan, A. (2010), *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Polirom.

Neofit, monah (2011), „Reflexii asupra personalizării și specificității unor curente spirituale în Ortodoxie”, *Sinapsa* 7: 165-188.

Oanță-Marghitu, S. (2011-2012), “An archaeology of contemporary past: excavations in the Grozăvești Park, Bucharest”, *Cercetări Arheologice* 18-29: 259-291.

Olivier, L. (2000), “L’impossible archéologie de la mémoire: à propos de *W ou le souvenir d’enfance* de Georges Perec”, *European Journal of Archaeology* 3(3): 387-406.

Olivier, L. (2001), “The archaeology of the contemporary past”, in V. Buchli and G. Lucas (eds.), *Archaeologies of the Contemporary Past*, London – New York, Routledge: 175-188.

Olivier, L. (2008), *Le Sombre abîme du temps. Mémoire et archéologie*, Paris, Éditions du Seuil.

Opriș, Gh. (2008), *Drumul Golgotei: memorii din timpul detenției politice*, Bacău, Editura Vicovia.

Oprișan, C. (2009), *Cărțile spiritului și alte poezii*, București, Christiana.

Pamuk, O. (2012), *The Innocence of Objects*, Istanbul, The Museum of Innocence.

Patton, M. (1993), *Statements in Stone: Monuments and Society in Neolithic Brittany*, London – New York, Routledge.

Paven, J.Ș. (1997a), „Infernul Pitești (1)”, *Memoria. Revista gândirii arestate* 21: 82-87.

Paven, J.Ș. (1997b), „Infernul Pitești (2)”, *Memoria. Revista gândirii arestate* 22: 64-72.

Pârvu, J. (2011), *Ne vorbește Părintele Justin*, Petru Vodă, Fundația Justin Pârvu.

Petre, Z. (1998), „Adio, scump tovarăș! Schiță de antropologie funerară comunistă”, în L. Boia (ed.), *Miturile comunismului românesc*, București, Nemira: 272-284.

Petrișor, M. (2008), *Trecute vieți de domni, de robi și de tovarăși*, București, Editura Vremea.

Petrișor, M. (2011), *Cumplita încercări, Doamne! (Anii de mucenie ai temnițelor comuniste)*, București, Editura Christiana.

Petrov, G. (2006a), „Raport privind cercetările arheologice desfășurate în cimitirul săracilor din Sighet (jud. Maramureș). Campania din iulie 2006”: http://www.crimelcomunismului.ro/pdf/ro/raport_06/raport_iiccr_2006.pdf (accesat: 3 octombrie 2007)

Petrov, G. (2006b), „Raport privind cercetările arheologice desfășurate în cimitirul săracilor din Sighetul Marmăției (jud. Maramureș). Campania din noiembrie 2006”: http://www.crimelcomunismului.ro/pdf/ro/raport_06/raport_iiccr_2006.pdf (accesat: 3 octombrie 2007)

Piron, G. (ed.) (2004), *Goulag, le peuple des zeks*, Genève, Musée d'ethnographie de Genève.

Pomazanski, M. (2008), „Proslăvirea Sfinților”, în D. Vasile (coord.), *Din temnițe spre sinaxare: despre mucenicii prigoanei comuniste*, Galați, Editura Egumenița: 181-203.

Popa, I. (ed.) (2009), „Experimentul Pitești” *Conference Proceedings. Comunicări prezentate la simpozionul „Experimentul Pitești – reeducarea prin tortură”*. *Cultura, tineretul și educația în regimurile dictatoriale comuniste*, ediția a VIII-a, Pitești, 3-5 octombrie 2008, Pitești, Fundația Culturală „Memoria” – Filiala Argeș.

Popa, N. (2009), *Coborârea în iad: amintiri din închisorile României comuniste*, Ediția a II-a, București, Vremea.

Popescu, T. (2007), *Experimentul Pitești. Mucenie și satanizare*, Ediția a III-a, București, Editura Scara.

Popol Vuh (2000), *Popol Vuh: cartea maya a zorilor vieții*, București, Humanitas.

Purcărea, N. (2012), *Urlă haita... Pitești, Canal, Gherla, Jilava, Aiud, Pitești*, Fundația Sfinții Închisorilor.

Raport (2006), *Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România. Direcția generală investigații. Raport de activitate (mai-decembrie 2006)*: http://www.crimelcomunismului.ro/pdf/ro/rapoarte/raport_de_activitate_2006.pdf (accesat: 2 ianuarie 2012)

Raport (2007), *Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România. Raport de activitate ianuarie-decembrie 2007*:

http://www.crimelecomunismului.ro/pdf/ro/rapoarte/raport_de_activitate_2007.pdf (accesat: 2 ianuarie 2012)

Rădulescu, M. (1993), *Casa lacrimilor neplânse. Martor al acuzării în procesul „reeducatorilor”*, București, Editura Ramida.

Răitaru, I. (1998), „Camera 4 Spital”, *Arhivele Totalitarismului* 18(1): 186-190.

Rosselin, C. (1999), «Si tu vas un peu brusquement, tu te cognes contre l'armoire!», dans M.-P. Julien et J.-P. Warnier (ed.), *Approches de la culture matérielle. Corps à corp avec l'objet*, Paris – Montréal, L'Harmattan: 107-117.

Rusan, R. (2003), „Memorialul Școală”, comunicare ținută în septembrie 2003 la conferința internațională organizată de Centrul Widrow Wilson din Washington:

http://www.memorialsighet.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=348%3Amemorialul-scoala&catid=47%3Abreviar-pentru-procesul-comunismului&Itemid=154&lang=ro (accesat: 21 iulie 2009).

Seiche, F. (2010), *Martiri și mărturisitori români ai secolului XX: închisorile comuniste din România, Făgăraș*, Editura Agaton.

Shanks, M. and Tilley, C. (1992), *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice*, Second edition, London – New York, Routledge.

Sfântul Luca, Arhiepiscopul Crimeei (2006), *Am iubit pătimirea*, București, Editura Sophia.

Stancu, B. ieromonah (2010), „Din viață și din Duh”, în *Iată duhovnicul: părintele Arsenie Papacioc*, București, Editura Sophia: 7-43.

Stănescu, G. (2008), *Dumnezeu m-a salvat din iad! O mărturie cutremurătoare: reeducarea prin tortură Pitești, Gherla, Canal. Convorbiri cu Traian Popescu*, București, Criterion Publishing.

Stănescu, M. (2010a), *Reeducarea în România comunistă (1945-1952): Aiud, Suceava, Pitești, Brașov, Iași, Polirom.*

Stănescu, M. (2010b), *Reeducarea în România comunistă (1948-1955): Târgșor, Gherla, Iași, Polirom.*

Stănescu, M. (2012), *Reeducarea în România comunistă (1949-1955): Târgu-Ocna, Ocnele Mari, Canalul Dunăre-Marea Neagră, Iași, Polirom.*

Stănescu, T. (2009), „Aiudul – taina unui fost deținut”, *Atitudini. Revistă de gândire și trăire românească* 7: 28-35.

Stăniloae, D. (2003), *Teologia dogmatică ortodoxă*, Ediția a III-a, vol. 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Stăniloae, D. (2004), *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Stolow, J. (2007), "Holy pleather: materializing authority in contemporary orthodox Jewish publishing", *Material Religion* 3: 314-335.

Talaban, I. (2007), *Teroare comunistă și rezistență culturală. Experimentul Pitești*, București, Editura Fundației Generația.

Tilley, C. (2006), "Introduction", in C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands and P. Spyer (eds.), *Handbook of Material Culture*, London – Thousand Oaks – New Delhi, Sage: 1-6.

Tilley, C. (2008), *Body and Image: Explorations in Landscape Phenomenology* 2, Walnut Creek, California, Left Coast Press.

Timaru, M. (1993), *Amintiri de la Gherla*, Timișoara, Editura de Vest.

Tismăneanu, V., Dobrinu, D. și Vasile, C. (ed.) (2007), *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: raport final*, București, Humanitas.

Valică, M. (2011), „Mărturii ale minunilor sfinților închisorilor”, în C. Voicilă (ed.), *Mărturisitorii din închisorile comuniste: Minuni. Mărturii. Repere*, București, Editura Areopag: 8-17.

Vasile, D. (coord.) (2008a), *Din temnițe spre sinaxare: despre mucenicii prigoanei comuniste*, Galați, Editura Egumenița.

Vasile, D. (2008b), „Criteriile canonizării Sfinților închisorilor”, în D. Vasile (coord.), *Din temnițe spre sinaxare: despre mucenicii prigoanei comuniste*, Galați, Editura Egumenița: 35-49.

Vasile, D. (2011), „Să nu ne uităm mucenicii”, în C. Voicilă (ed.), *Mărturisitorii din închisorile comuniste: Minuni. Mărturii. Repere*, București, Editura Areopag: 334-351.

Vasile, D. (coord.), *Minunile sfinților închisorilor*, București, Editura Areopag.

Viața (2007), *Viața Părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora*, București, Christiana.

Vișovan, A. (2006), *Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit? (Reeducarea de la închisoarea Pitești)*, Ediția a III-a, Cluj, Napoca Star.

Voicilă, C. (ed.) (2011a), *Mărturisorii din închisorile comuniste: Minuni. Mărturii. Repere*, București, Editura Areopag.

Voicilă, C. (ed.) (2011b), *Viața, minunile și acatistul Părintelui Ilie Lăcătușu*, București, Editura Areopag și Editura Meditații.

Voinea, O. (fără an), *Masacrarea studențimii române*.

Warnier, J.-P. (1999a), *Construire la culture matérielle. L'homme qui pensait avec ses doigts*, Paris, Presses Universitaires de France.

Warnier, J.-P. (1999b), «Avant-propos», dans M.-P. Julien et J.-P. Warnier (ed.), *Approches de la culture matérielle. Corps à corp avec l'objet*, Paris – Montréal, L'Harmattan: 11-13.

Warnier, J.-P. (1999c), «Conclusion: Le sujet comme <roue d'engrenage>», dans M.-P. Julien et J.-P. Warnier (ed.), *Approches de la culture matérielle. Corps à corp avec l'objet*, Paris – Montréal, L'Harmattan: 135-142.

Warnier, J.-P. (2001), "A praxeological approach to subjectivation in a material world", *Journal of Material Culture* 6(1): 5-24.

Warnier, J.-P. (2004), «Introduction: Pour une praxéologie de la subjectivation politique», dans J.-F. Bayart et J.-P. Warnier (ed.), *Matière à politique. Le pouvoir, les corps et les choses*, Paris, Karthala: 7-31.

Warnier, J.-P. (2006), "Inside and outside. Surfaces and containers", in C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands and P. Spyer (eds.), *Handbook of Material Culture*, London – Thousands Oaks – New Delhi, Sage Publications: 186-195.

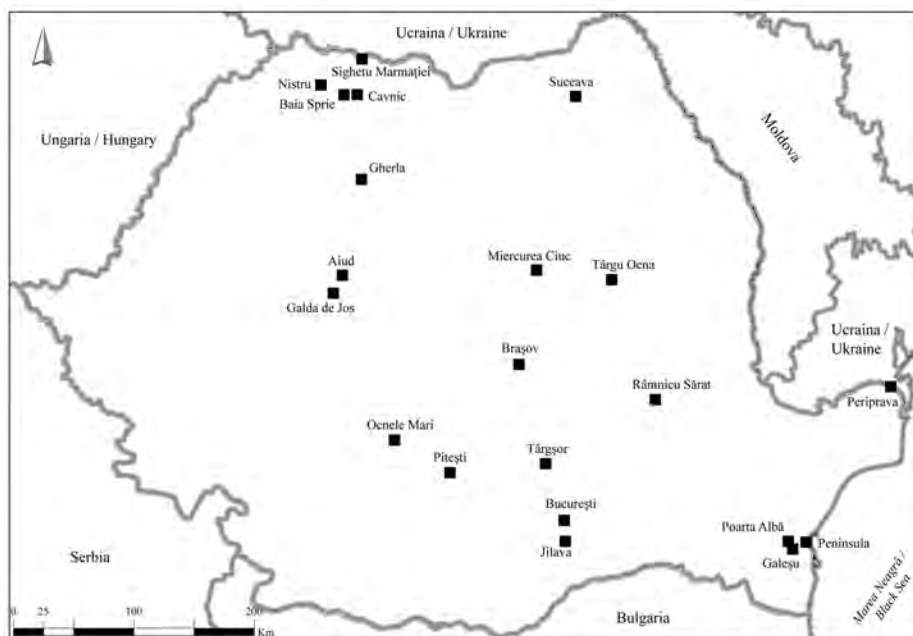
Zarankin, A. and Funari, P.P.A. (2008), "'Eternal sunshine of a spotless mind': archaeology and construction of memory of military repression in South America", *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 4(2): 310-327.

FIGURI / FIGURES

Figura 1. Hartă cu centrele de detenție politică din România comunistă menționate în text.
Figure 1. Map of the political detention centres in Communist Romania mentioned in the text.
(pentru sursa figurilor vezi lista ilustrației / for the source of the figures see the list of illustrations)

Figura 2. Fosta închisoare politică din Suceava.
Figure 2. The former polical prison in Suceava.

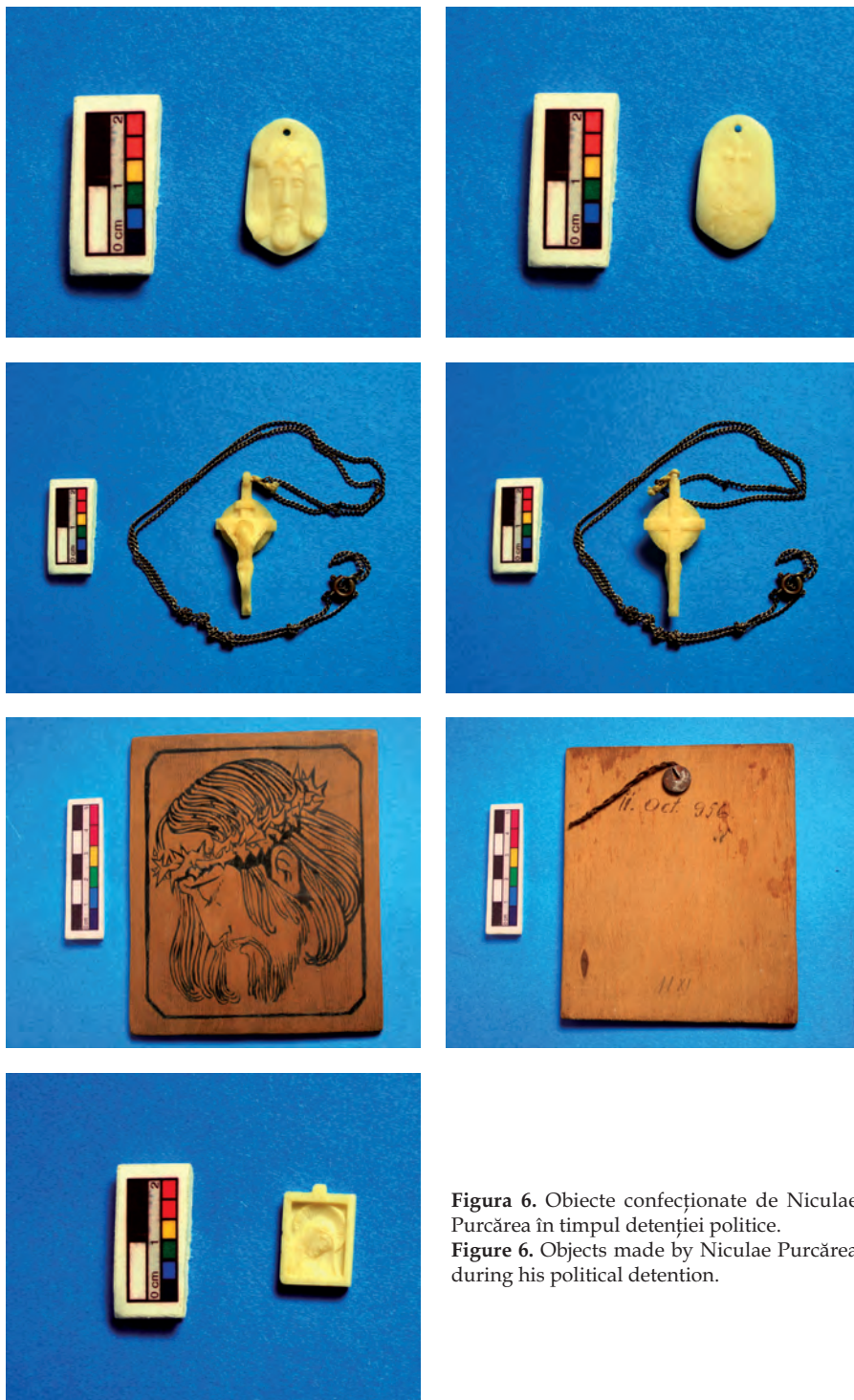
Figura 3. Una dintre intrările în fosta închisoare politică din Pitești.
Figure 3. One of the entrances to the former political prison in Pitești.

Figura 4. Recipiente expuse în Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței din Sighet.
Figure 4. Containers exhibited in the Memorial to the Victims of Communism and the Resistance in Sighet.

Figura 5. Instrumente utilizate în timpul detenției politice de către Niculae Purcărea pentru a confecționa obiecte.
Figure 5. Tools used by Niculae Purcărea to make objects during his political detention.

Figura 6. Obiecte confecționate de Niculae Purcărea în timpul detenției politice.
Figure 6. Objects made by Niculae Purcărea during his political detention.

Figura 7. Icoane din locuința lui Nicolae Purcărea, printre care se numără și un exemplar confecționat în timpul detenției politice la Lătești.

Figure 7. Icons from Nicolae Purcărea's home, including an item made during his political detention at Lătești.

Figura 8. Notațiile lui Virgil Maxim cu privire la o cruce pe care a sculptat-o în timpul detenției politice la Târgșor.

Figure 8. Virgil Maxim's notes regarding a cross that he carved during his political detention at Târgșor.

Figura 9. Valeriu Gafencu.
Figure 9. Valeriu Gafencu.

Figura 10. Elisabeta Miron.
Figure 10. Elisabeta Miron.

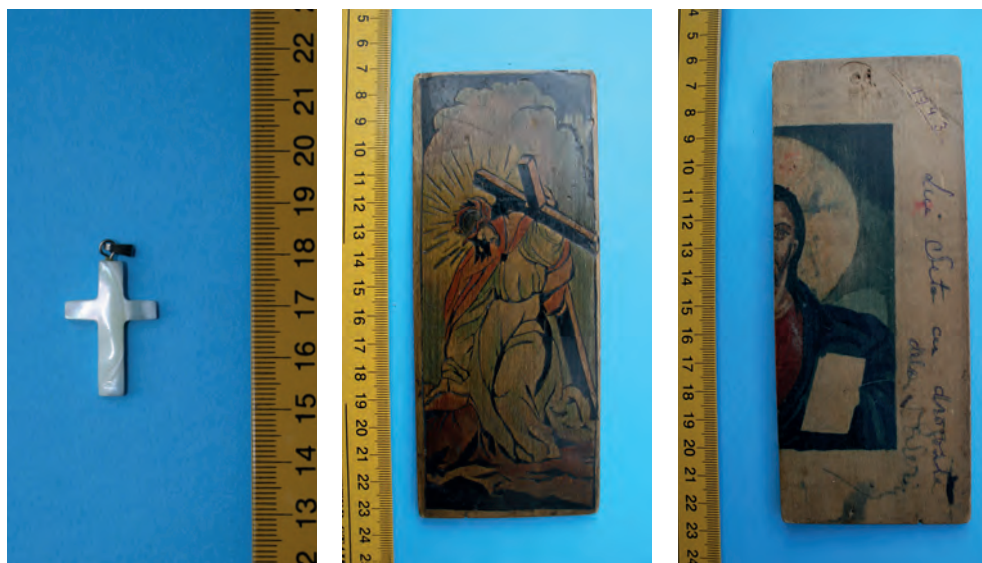

Figura 11. Obiecte confecționate de Valeriu Gafencu în timpul detenției politice la Aiud.
Figure 11. Objects made by Valeriu Gafencu during his political detention at Aiud.

Figura 12. Obiecte confecționate de Traian („Macă”) Popescu în timpul detenției politice la Văcărești.

Figure 12. Objects made by Traian („Macă”) Popescu, during his political detention at Văcărești.

Figura 13. Obiecte confecționate de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică.
Figure 13. Objects made by Ion I. („Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention.

Figura 13. Obiecte confecționate de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică.
Figure 13. Objects made by Ion I. (“Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention.

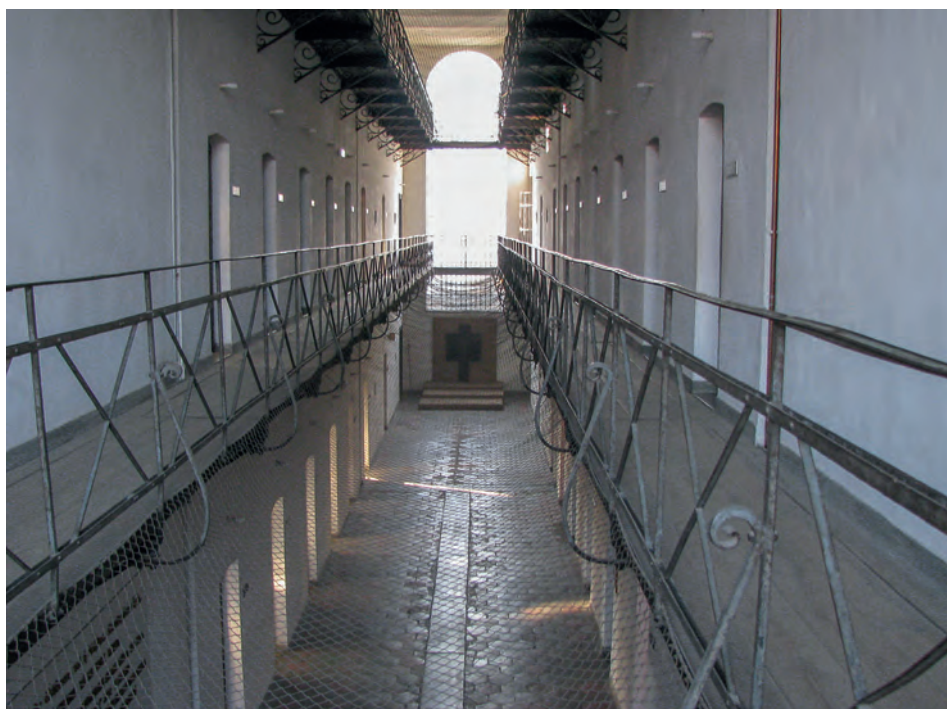
Figura 14. Madone sculptate de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică.

Figure 14. Madonnas carved by Ion I. (“Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention.

Figura 15. Madonă sculptată de Ion I. („Nelu”) Păunescu după eliberarea din detenția politică, în asociere cu o icoană a Sfântului Nicolae.

Figure 15. Madonna carved by Ion I. (“Nelu”) Păunescu after he had been released from political detention, displayed in association with an icon of Saint Nicholas.

Figura 16. Celularul din fosta închisoare politică din Sighet.

Figure 16. The cells in the former political prison at Sighet.

Figura 17. Expoziție dedicată Experimentului Pitești, amenajată într-una din celulele fostei închisori politice din Sighet.

Figure 17. Exhibition dedicated to the Pitești Experiment, mounted in one of the cells of the former political prison at Sighet.

Figura 18. Cameră în fosta închisoare politică din Sighet în care a fost deținut Aurel Vișovan, înainte de a fi trimis spre „reeducare” la Pitești.

Figure 18. Room in the former political prison at Sighet where Aurel Vișovan had been imprisoned before he was sent to Pitești for “re-education”.

Figura 19. Fosta închisoare politică din Pitești.
Figure 19. The former political prison in Pitești.

Figura 20. Cronologie: zidul fostei închisori politice din Pitești și plăcuțe din perioada în care clădirea a fost utilizată ca sediu pentru activități de construcție.
Figure 20. Chronology: the wall of the former political prison in Pitești and plates belonging to the period when the building was used as a headquarter for construction activities.

Figura 21. Transformări ale exteriorului fostei închisori politice din Pitești; „coada” T-ului.

Figure 21. Exterior alterations to the former political prison in Pitești; the end of the T.

Figura 22. Transformări ale interiorului fostei închisori politice din Pitești; „coada” T-ului .
Figure 22. Interior alterations to the former political prison in Pitești; the end of the T.

Figura 23. Șantier de construcții din decembrie 2007 în curtea fostei închisori politice din Pitești.
Figure 23. Construction site within the precincts of the former political prison in Pitești in December 2007.

Figura 24. Construcții ridicate după 2000 în curtea fostei închisori politice din Pitești.
Figure 24. Buildings erected after 2000 within the precincts of the former political prison in Pitești.

Figura 25. Fosta închisoare politică din Pitești; „brațul” drept al T-ului.
Figure 25. The former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 26. Curte interioară din fosta închisoare politică din Pitești.
Figure 26. Inner yard of the former political prison in Pitești.

Figura 27. Scările care duc la subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.
Figure 27. Stairs leading to the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 28. Subsol al fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.
Figure 28. Basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 29. Cameră din subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.
Figure 29. Room at the basement of the former political prison Pitești; the right side of the T.

Figura 30. Paturi suprapuse depozitate într-una din camerele aflate la subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.

Figure 30. Bunk beds deposited in one of the rooms at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 31. Mozaic din perioada comunistă în subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.

Figure 31. Mosaic from the Communist period at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

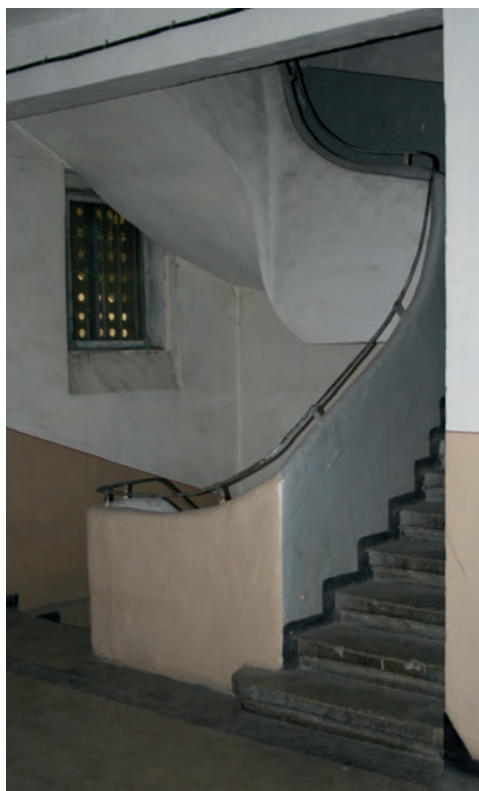
Figura 32. Modificări ale unei camere din subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.

Figure 32. Alterations to a room at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 33. Obiecte depozitate în unele camere din subsolul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.
Figure 33. Objects deposited in some of the rooms at the basement of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

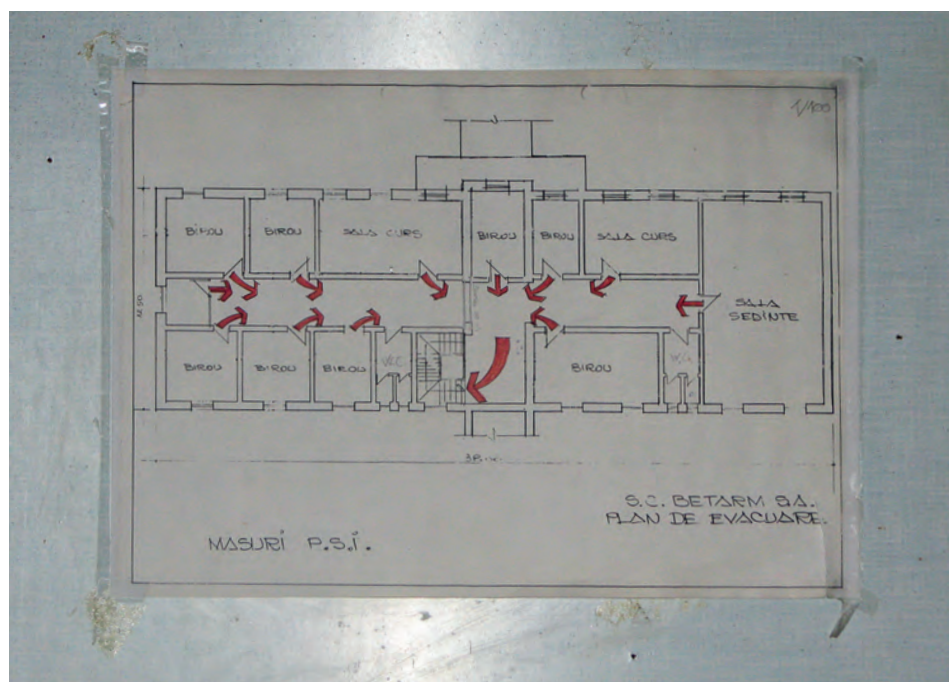
Figura 34. Scările care duc la etajul fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.

Figure 34. Stairs leading to the first floor of the the former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 35. Culoarul spre fosta „Camera 4 Spital”.

Figure 35. The corridor to the “Room 4 Hospital”.

Figura 36. Planul etajului fostei închisori politice din Pitești; „brațul” drept al T-ului.
Figure 36. First floor plan of the former political prison in Pitești; the right side of the T.

Figura 37. Fosta „Cameră 4 Spital”.
Figure 37. The former “Room 4 Hospital”.

Figura 38. Ansamblul memorial din Pitești.
Figure 38. The Pitești memorial ensemble.

Figura 39. Element al ansamblului memorial din Pitești.
Figure 39. Element of the Pitești memorial ensemble.

Figura 40. Element al ansamblului memorial din Pitești.
Figure 40. Element of the Pitești memorial ensemble.

Figura 41. Monumentul memorial din Aiud.
Figure 41. The Aiud memorial monument.

Figura 42. Monumentul memorial din Baia Sprie.
Figure 42. The Baia Sprie memorial monument.

Figura 43. Monumentul memorial din Cavnic: detaliu.
Figure 43. The Cavnic memorial monument: a detail.

Figura 44. Troiță amplasată la intrarea în fosta colonie de muncă forțată din Baia Sprie.

Figure 44. Cross raised at the entrance to the former forced labour colony in Baia Sprie.

Figura 45. Monumentul memorial din Poarta Albă.

Figure 45. The Poarta Albă (The White Gate) memorial monument.

Figura 46. Troiță din curtea Bisericii „Sfântul Calinic” din București, sculptată de Aurel Obreja, fost deținut politic.

Figure 46. Cross in the yard of “Saint Calinic’s” Church in Bucharest, carved by Aurel Obreja, a former political prisoner.

Figura 47. Element al ansamblului memorial din Pitești.
Figure 47. Element of the Pitești memorial ensemble.

Figura 48. Ușă provenită de la o celulă din fosta închisoare politică din Pitești și înglobată într-unul din elementele ansamblului memorial.

Figure 48. Door from a cell of the former political prison at Pitești, integrated into one of the elements of the memorial ensemble.

Figura 49. Memorialul Renașterii din București.
Figure 49. The Memorial of the Revival in Bucharest.

Figura 50. Memorialul Renașterii din București: detaliu.
Figure 50. The Memorial of the Revival in Bucharest: a detail.

Figura 51. Cimitirul
„Eroii Revoluției”
din București.
Figure 51. The “Heroes of the
Revolution” Cemetery in
Bucharest.

Figura 52. Morminte din Cimitirul „Eroii Revoluției” din București, unde se face referire la autorii
crimelor comise în timpul revoluției din decembrie 1989.
Figure 52. Graves in the “Heroes of the Revolution” Cemetery in Bucharest, where reference is
made to the authors of the crimes committed during the revolution in December 1989.

Figura 53. Monument memorial din București dedicat fondatorilor Uniunii Europene.
Figure 53. Memorial monument in Bucharest dedicated to the founders of the European Union.

Figura 54. Plăcuță amplasată în anul 2000 pe soclul fostei statui a lui Lenin din București.
Figure 54. Plaque added in 2000 on the base of Lenin's former statue in Bucharest.

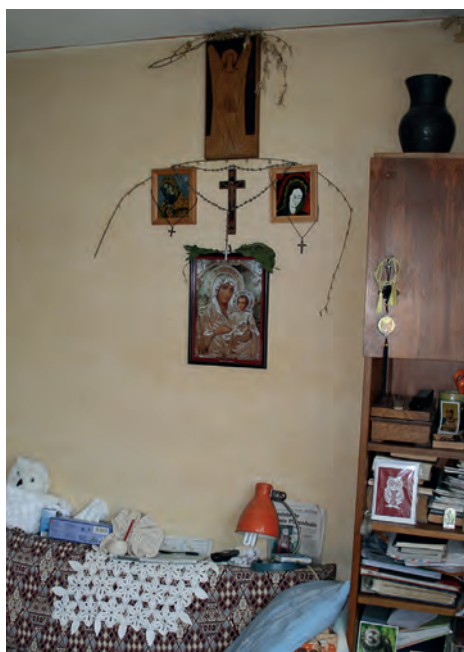
Figura 55. Fosta închisoare din Doftana în care au fost închiși în perioada interbelică deținuții politici comuniști.

Figure 55. The Doftana former prison, where Communist political prisoners were incarcerated in the interwar period.

Figura 56. Candelă sculptată în lemn de deținuții politici de la închisoarea Aiud (detinutul de Jos), jud. Alba, perioada 1946-1948, expusă în Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței din Sighet.

Figure 56. Votive Lamp ("Candelă") carved between 1946-1948 in the detention center at Galda de Jos, and exhibited in the Memorial to the Victims of Communism and the Resistance in Sighet.

Figura 57. Apartamentul doamnei Mihaela Doina Gheorghian: obiecte religioase confecționate de Iordache Nicoară în 1939, în lagărul de la Miercurea Ciuc, în asociere cu alte icoane.

Figure 57. Mrs. Mihaela Doina Gheorghian's apartment: religious objects made by Iordache Nicoară in 1939, in the Miercurea Ciuc camp, displayed in association with other icons.

Figura 58. Apartamentul doamnei Mihaela Doina Gheorghian: obiect religios confecționat de Radu Gheorghian în perioada comunistă, în închisoarea politică din Gherla, în asociere cu alte icoane.

Figure 58. Mrs. Mihaela Doina Gheorghian's apartment: religious object made by Radu Gheorghian during the Communist period, in the Gherla political prison, displayed in association .

Figura 59. Alterări ale ansamblului memorial din Pitești.
Figure 59. Alterations of the Pitești memorial ensemble.

Figura 60. Osuarul amenajat în interiorul memorialului din Aiud.
Figure 60. The ossuary set up inside the Aiud memorial.

Figura 61. Paraclisul amenajat în interiorul memorialului din Aiud.
Figure 61. The oratory set up inside the Aiud memorial.

Figura 62. Mănăstirea „Tuturor Sfinților Români” de la Galeșu, închinată mucenicilor și mărturisitorilor din închisorile comuniste.

Figure 62. “All Romanian Saints” Monastery in Galeșu, dedicated to the martyrs and confessors in the Communist prisons.

Figura 63. Paraclisul amenajat în fosta „Cameră 4 Spital”.

Figure 63. The oratory set up inside the former “Room 4 Hospital”.

Figura 64. Răclă cu sfinte moaște ale noilor martiri în biserica Mănăstirii Petru Vodă.
Figure 64. Reliquary with holy relics of the new martyrs in the church of the Petru Vodă Monastery.

Figura 65. Martiri și mărturisitori ai prigoanei comuniste redați în interiorul Bisericii „Sfânta Treime” de la Spitalul de Copii „Grigore Alexandrescu” din București.
Figure 65. Martyrs and confessors of the Communist repression depicted inside the “Holy Trinity” Church from the “Grigore Alexandrescu” Children’s Hospital in Bucharest .

Figura 66. Icoane cu noii mucenici și mărturisitori din închisorile comuniste și raclă cu sfinte moaște ale noilor mucenici de la Aiud, în biserica Mănăstirii „Tuturor Sfinților Români” de la Galeșu.

Figure 66. Icons of the new martyrs and confessors in the Communist prisons, and reliquary with holy relics of the new martyrs from Aiud in the church of “All Romanian Saints” of the Monastery in Galeșu.

Figura 67. Icoană cu noii mucenici Ilarion Felea, Daniil de la Rarău și Valeriu Gafencu.

Figure 67. Icon of the new martyrs Ilarion Felea, Daniil from Rarău and Valeriu Gafencu.

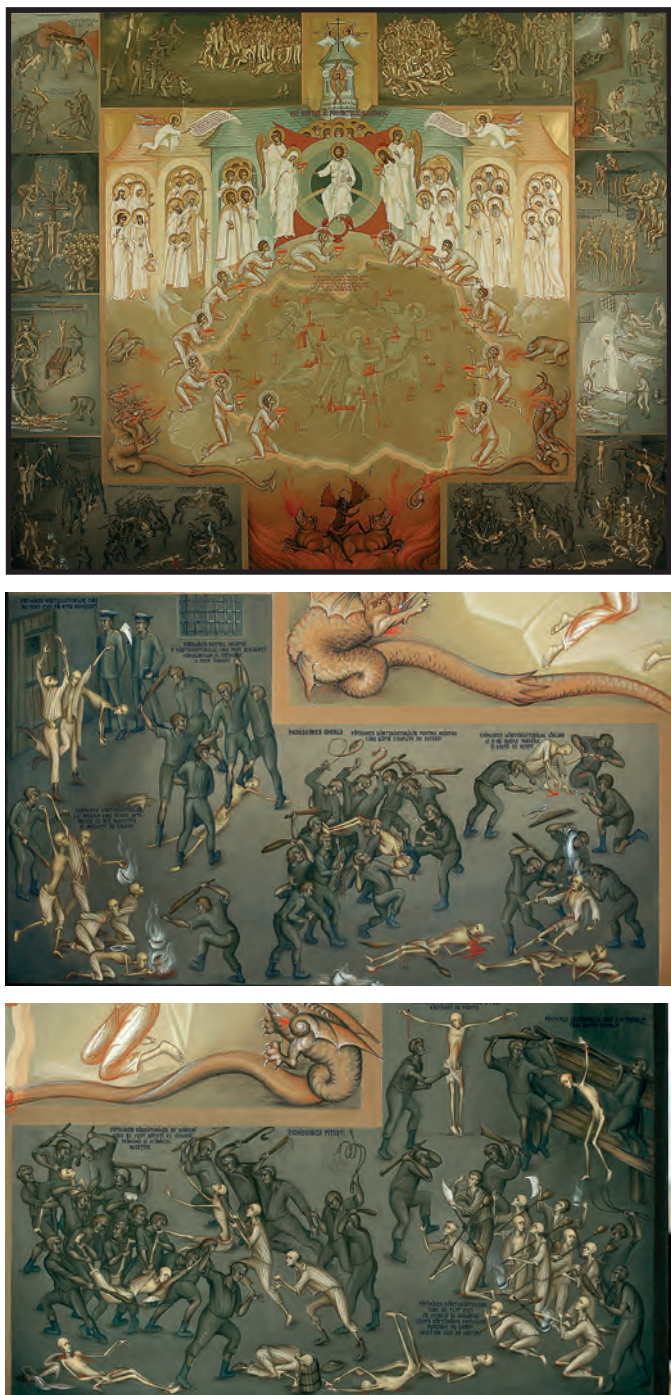

Figura 68. Icoană cu Sfinții Mucenici Brâncoveni (secolul al XVIII-lea) și noul mucenic Valeriu Gafencu (secolul XX).
Figure 68. Icon of the Saint Martyrs of the Brâncoveanu family (XVIIIth century) and of the new martyr Valeriu Gafencu (XXth century).

Figura 69. Icoană cu noul mucenic Valeriu (Gafencu).
Figure 69. Icon with the new martyr Valeriu (Gafencu).

Figura 70. Icoană în care sunt redată suferințele mucenicilor și mărturisitorilor din închisorile comuniste, inclusiv cei trecuți prin „reeducare”.

Figure 70. Icon depicting the sufferings of the martyrs and confessors in the Communist prisons, including those who went through “re-education”.

Figura 71. Icoană cu „îngerul apărător al României” și mucenicii și mărturisitorii din închisorile comuniste.

Figure 71. Icon depicting “Romania’s guarding angel” and the martyrs and confessors in the Communist prisons.

Figura 72. Acatistul noului mucenic Valeriu (Gafencu).

Figure 72. The akathist of the new martyr Valeriu (Gafencu).

MĂNĂSTIREA "SFÂNTA CRUCE"
de la AIUD
ÎN MEMORIA LUPĂTORILOR PENTRU
HRISTOS, CREDINȚĂ ȘI ADEVĂR
CARE AU SUFERIT ÎN TEMNIȚELE COMUNISTE

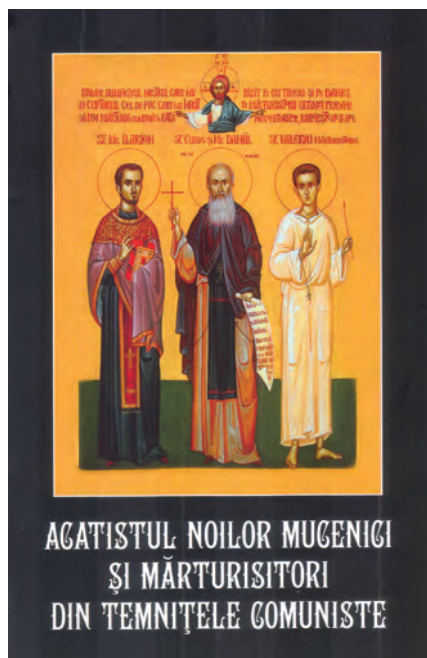

Figura 73. Acatiste ale noilor mucenici și mărturisitori din închisorile comuniste.
Figure 73. Akathists of the new martyrs and confessors in Communist prisons.

Figura 74. Calendare cu noii mucenici și mărturisitori din închisorile comuniste; fotografie și icoană a lui Gheorghe Calciu-Dumitreasa, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 74. Calendars with the new martyrs and confessors in the Communist prisons; photograph and icon of Gheorghe Calciu-Dumitreasa, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 75. Mormântul din Cimitirul Bellu Ortodox din București în care au fost reînhumate osemintele Monseniorului Vladimir Ghika.

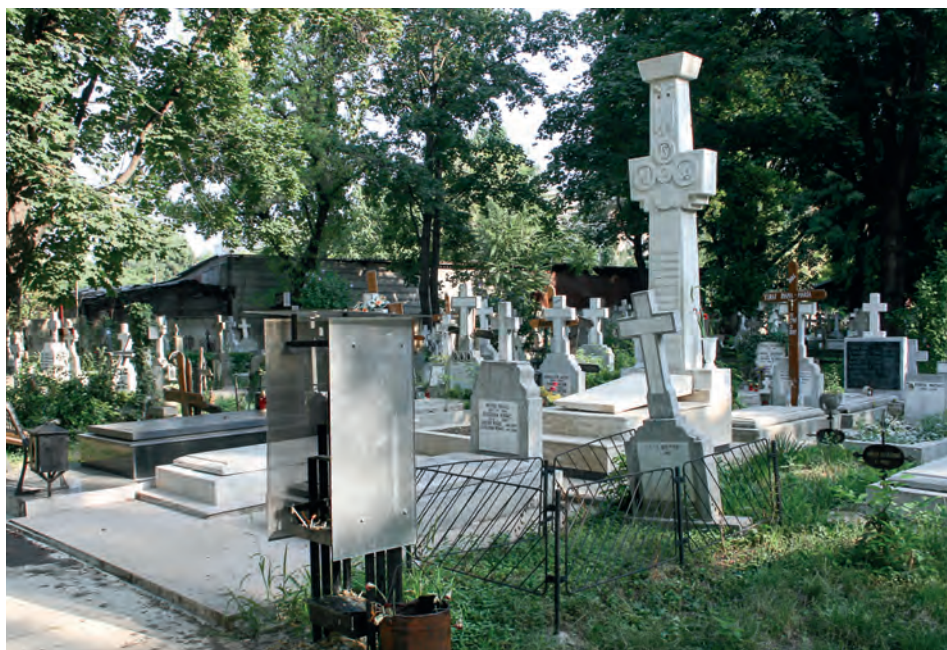
Figure 75. The grave in the Bellu Orthodox Cemetery in Bucharest where the bones of Monseigneur Vladimir Ghika have been reburied.

Figura 76. Statuie ridicată în București în memoria Monseniorului Vladimir Ghika.

Figure 76. Statue erected in Bucharest in memory of Monseigneur Vladimir Ghika.

Figura 77. Mormântul episcopului greco-catolic Vasile Aftenie, din Cimitirul Bellu Catholic din București.
Figure 77. Greek-Catholic Bishop Vasile Aftenie's grave in the Bellu Catholic Cemetery in Bucharest.

Figura 78. Monument ridicat în Baia Mare „În amintirea episcopilor martiri ai Bisericii Greco-Catolice Române”, inclusiv pentru episcopul Vasile Aftenie.
Figure 78. Monument erected in Baia Mare „In memory of the martyr bishops of the Romanian Greek-Catholic Church”, including the Bishop Vasile Aftenie.

Figura 79. Materiale de promovare a Proiectului „Fenomenul Pitești”.
Figure 79. Promoting materials for the „Pitești Phenomenon” Project.

Figura 80. Element al ansamblului memorial din Pitești pe care apare numele lui Alfred Fuhrmann.
Figure 80. Element of the Pitești memorial ensemble on which the name of Alfred Fuhrmann is inscribed.

Figura 81. Coperta cărții lui Virgil Maxim, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 81. Cover of a book by Virgil Maxim, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 82. Copertele cărții lui Nicolae Purcărea, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

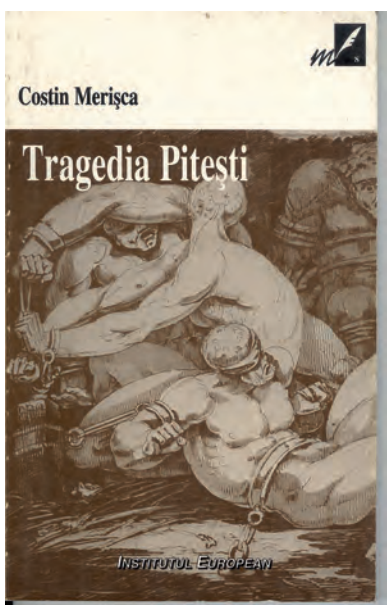
Figure 82. Covers of a book by Nicolae Purcărea, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 83. Coperta cărții lui Ștefan Ioan I. Davidescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 83. Cover of a book by Ștefan Ioan I. Davidescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

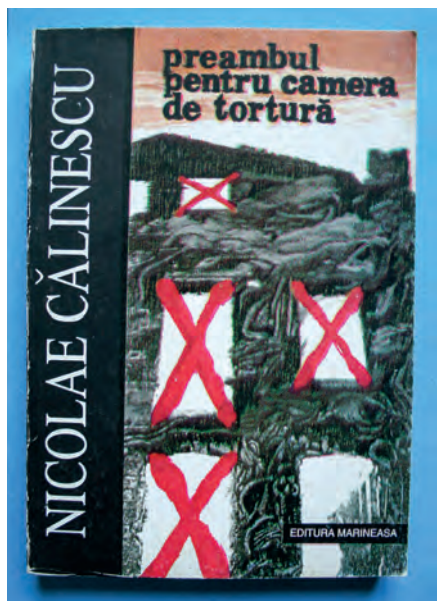
Figura 84. Coperta uneia dintre lucrările lui Costin Merișca, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 84. Cover of a book by Costin Merișca, a former political prisoner who went through “re-education”.

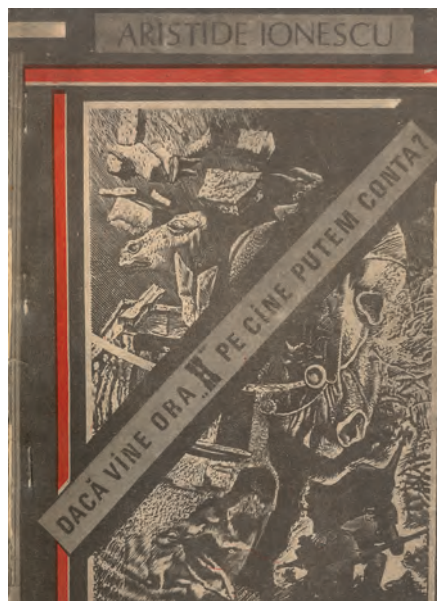
Figura 85. Coperta cărții lui Mihai Timaru, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 85. Cover of a book by Mihai Timaru, a former political prisoner who went through “re-education”.

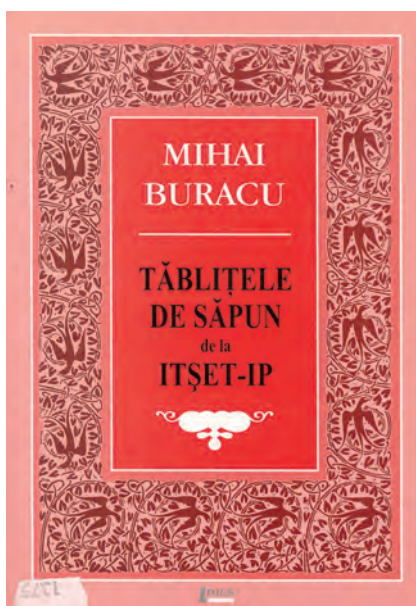
Figura 86. Coperta uneia dintre lucrările lui Nicolae Călinescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 86. Cover of a book by Nicolae Călinescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 87. Coperta cărții lui Aristide Ionescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 87. Cover of a book by Aristide Ionescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 88. Coperta cărții lui Mihai Buracu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 88. Cover of a book by Mihai Buracu, a former political prisoner who went through “re-education”.

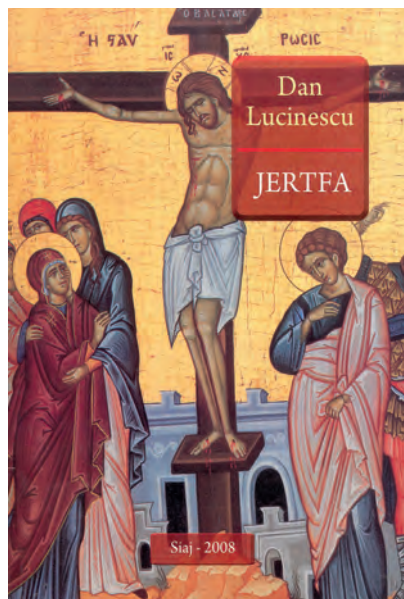
Figura 89. Coperta cărții lui Eugen Măgirescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 89. Cover of a book by Eugen Măgirescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 90. Două ediții diferite ale cărții lui Dan Lucinescu, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.

Figure 90. Two distinct editions of a book by Dan Lucinescu, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 91. Coperta unuia dintre volumele dedicate actelor simpozionului anual *Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură*.
Figure 91. The cover of one of the volumes dedicated to the proceedings of the annual symposium *The Pitești Experiment – Re-education through torture*.

Figura 92. Coperta unui volum din seria dedicată experiențelor carcerale în România comunistă.
Figure 92. The cover of a volume from the series dedicated to the prison experiences in Communist Romania.

Figura 93. Coperta primului volum dintr-o trilogie dedicată „reeducării” în România comunistă.
Figure 93. The cover of the first volume of a trilogy dedicated to the “re-education” in Communist Romania.

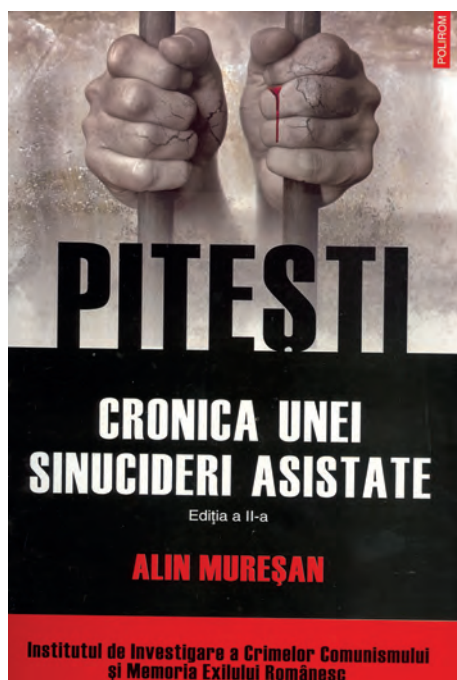
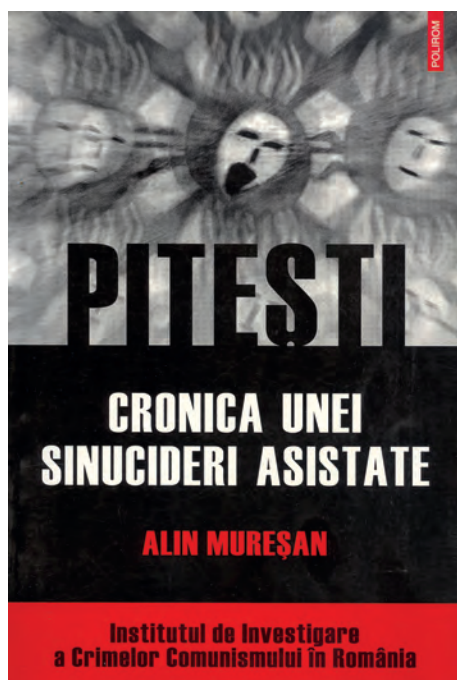

Figura 94. Copertele a două ediții a unui volum dedicat Experimentului Pitești.
Figure 94. The covers of two different editions of a volume dedicated to the Pitești Experiment.

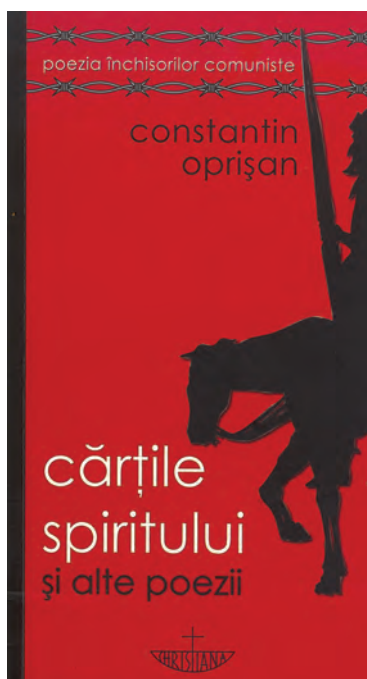

Figura 95. Copertele cărții de poezii a lui Constantin Oprișan, fost deținut politic trecut prin „reeducare”.
Figure 95. The covers of a poetry book by Constantin Oprișan, a former political prisoner who went through “re-education”.

Figura 96. Fotografie cu fosta închisoare politică din Pitești, făcută în anii 1980 de Niculae Costelian (© Niculae Costelian).
Figure 96. Photograph of the former political prison in Pitești, taken in the 1980s by Niculae Costelian (© Niculae Costelian).